

ВЕСЦІ

НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАВУК. 2021. Т. 66, № 1

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК. 2021. Т. 66, № 1

Журнал основан в январе 1956 г.

Выходит четыре раза в год

Учредитель – Национальная академия наук Беларуси

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации Республики Беларусь,
свидетельство о регистрации № 394 от 18.05.2009

*Журнал рецензируется. Входит в Перечень научных изданий Республики Беларусь
для опубликования результатов диссертационных исследований,
включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ)*

Главный редактор:

Александр Александрович Коваленя – Отделение гуманитарных наук и искусств Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

Редакционная коллегия:

- В. И. Бельский** – Администрация Президента Республики Беларусь, Минск, Беларусь (*заместитель главного редактора*)
- В. В. Гниломедов** – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь (*заместитель главного редактора*)
- А. И. Локотко** – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь (*заместитель главного редактора*)
- М. С. Макрицкая** – Издательский дом «Беларуская навука», Минск, Беларусь (*ведущий редактор журнала*)
- Е. М. Бабосов** – Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
- Г. А. Василевич** – Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
- П. А. Водопьянов** – Белорусский государственный технологический университет, Минск, Беларусь
- В. В. Данилович** – Академия управления при Президенте Республики Беларусь, Минск, Беларусь
- И. Л. Копылов** – Филиал «Институт языкознания имени Якуба Коласа» государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси», Минск, Беларусь
- А. Д. Король** – Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь

Г. П. Коршунов – Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
А. А. Лазаревич – Институт философии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
А. А. Лукашанец – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
М. В. Мясникович – Коллегия Евразийской экономической комиссии, Москва, Россия
П. Г. Никитенко – Институт экономики Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
Г. В. Пальчик – Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
И. В. Саверченко – Филиал «Институт литературоведения имени Янки Купалы» государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси», Минск, Беларусь

Редакционный совет:

А. Н. Булыко – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
В. И. Васильев – Академиздатцентр Российской академии наук «Издательство «Наука», Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Научный и издательский центр «Наука» Российской академии наук, Центр исследований книжной культуры, Совет по книгоизданию Международной ассоциации академий наук, Москва, Россия
Герд Генцель – Ольденбургский университет имени Карла фон Осецкого, Ольденбург, Германия
С. Ю. Глазьев – советник Президента Российской Федерации, представитель Президента Российской Федерации при Национальном банковском совете, Москва, Россия
Е. К. Голаховска – Институт славистики Польской академии наук, Варшава, Польша
А. Е. Дайнеко – Белорусский национальный технический университет, Минск, Беларусь
А. И. Жук – Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка, Минск, Беларусь
В. И. Жук – Филиал «Институт искусствоведения, этнографии и фольклора имени Кондрата Крапивы» государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси», Минск, Беларусь
В. А. Ильин – Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Вологодский научный центр Российской академии наук», Вологда, Россия
С. П. Карпов – Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова», Москва, Россия
Е. В. Кодин – Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Смоленский государственный университет», Смоленск, Россия
Е. Миронович – Белостокский университет, Белосток, Польша
А. А. Сатыбалдин – Институт экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, Алматы, Казахстан
А. В. Смирнов – Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Институт философии Российской академии наук», Москва, Россия
П. П. Толочко – Институт археологии Национальной академии наук Украины, Киев, Украина
Чжан Юйянь – Институт мировой экономики и политики Китайской академии общественных наук, Пекин, Китай
Янг Хионг – Институт социологии Шанхайской академии социальных наук, Шанхай, Китай

Адрес редакции:

*ул. Академическая, 1, к. 119, 220072, г. Минск, Республика Беларусь.
Тел.: + 375 17 272-19-19; e-mail: humanvesti@mail.ru
Сайт: vestihum.belnauka.by*

ИЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ.

Серия гуманитарных наук. 2021. Т. 66, № 1.

Выходит на русском, белорусском и английском языках

Редактор *М. С. Макрицкая*
Компьютерная вёрстка *Ю. А. Агейчик*

Подписано в печать 12.01.2021. Выход в свет 29.01.2021. Формат 60×84¹/₈. Бумага офсетная.
Печать цифровая. Усл. печ. л. 14,88. Уч.-изд. л. 16,4. Тираж 92 экз. Заказ 3.
Цена номера: индивидуальная подписка – 12,38 руб., ведомственная подписка – 29,38 руб.

Издатель и полиграфическое исполнение:

Республиканское унитарное предприятие «Издательский дом «Беларуская навука».
Свидетельство о государственной регистрации издателя, изготовителя, распространителя печатных изданий
№ 1/18 от 02.08.2013. ЛП № 02330/455 от 30.12.2013. Ул. Ф. Скорины, 40, 220141, г. Минск, Республика Беларусь

© РУП «Издательский дом «Беларуская навука».
Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук, 2021

PROCEEDINGS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

HUMANITARIAN SERIES, 2021, vol. 66, no. 1

This journal was founded in 1956

Frequency 4 issues per annum

Founded by the National Academy of Sciences of Belarus

This journal is registered by the Ministry of Information of the Republic of Belarus,
Certificate of Registration no. 394 dd. 18 May 2009

*The journal is included in The List of Journals for Publication of the Results of Dissertation Research
in the Republic of Belarus and in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI)*

E d i t o r - i n - C h i e f:

Alexander Alexandrovich Kovalenya – Department of Humanities and Arts
of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

E d i t o r i a l B o a r d:

- Valery I. Belsky** – Administration of the President of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus (*Associate Editor-in-Chief*)
Vladimir V. Gnilomedov – The Center for Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy
of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus (*Associate Editor-in-Chief*)
Alexander I. Lokotko – The Center for Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy
of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus (*Associate Editor-in-Chief*)
Marina S. Makritskaya – Belaruskaya Navuka Publishing House (*Lead Editor*)
- Evgeny M. Babosov** – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Grigory A. Vasilevich – Belarusian State University, Minsk, Belarus
Pavel A. Vodopyanov – Belarusian State Technological University, Minsk, Belarus
Vyacheslav V. Danilovich – Academy of Management under the President of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus
Igor L. Kopylov – Yakub Kolas Institute of Linguistics Branch of the State Scientific Institution «The Center for Belarusian
Culture, Language and Literature Research of the National Academy of Sciences of Belarus», Minsk, Belarus
Andrei D. Korol' – Belarusian State University, Minsk, Belarus
Gennady P. Korshunov – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Anatoly A. Lazarevich – Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Alexander A. Lukashanets – The Center for Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy
of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Mikhail V. Myasnikovich – Board of the Eurasian Economic Commission, Moscow, Russia
Petr G. Nikitenko – Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
Gennady V. Palchik – Belarusian State University, Minsk, Belarus
Ivan V. Saverchenko – Yanka Kupala Institute of Literary Studies Branch of the State Scientific Institution «The Center for
Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy of Sciences of Belarus», Minsk, Belarus

Editorial Council:

- Alexander N. Bulyko** – The Center for Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
- Vladimir I. Vasilyev** – Nauka Academic Publishing Center under the Russian Academy of Sciences «Publishing House «Nauka», Federal State Budgetary Institution of Science «Science and Publishing Center «Nauka» of the Russian Academy of Sciences, Center for Research in Book Culture, Book Publishing Council of the International Association of Academies of Sciences, Moscow, Russia
- Gerd Hentschel** – Carl von Ossietzky University of Oldenburg, Oldenburg, Germany
- Sergey Yu. Glazeyev** – Advisor to the President of the Russian Federation, Representative of the President of the Russian Federation at the National Banking Council, Moscow, Russia
- Eva K. Golakhovska** – Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland
- Aleksey Ye. Daineko** – Belarusian National Technical University, Minsk, Belarus
- Alexander I. Zhuk** – Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus
- Valery I. Zhuk** – The Center for Belarusian Culture, Language and Literature Research of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus
- Vladimir A. Il'in** – Federal State Budget Institution of Science «Vologda Scientific Center of the Russian Academy of Sciences», Union of Sociologists of Russia, Vologda, Russia
- Sergey P. Karpov** – Federal State Educational Institution of Higher Professional Education «Moscow State University named after M. V. Lomonosov», Moscow, Russia
- Evgeny V. Kodin** – Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education «Smolensk State University», Smolensk, Russia
- Evgeni Mironovich** – University of Bialystok, Bialystok, Poland
- Azimkhan A. Satybaldin** – Institute of Economics of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan
- Andrei V. Smirnov** – Federal State Budgetary Institution of Science, Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia
- Petr P. Tolochko** – Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine
- Zhan Yuyan** – Institute of World Economy and Politics of the Chinese Academy of Social Sciences, Beijing, China
- Yang Xiong** – Institute of Sociology of the Shanghai Academy of Social Sciences, Shanghai, China

Address of the Editorial Office:

1 Akademicheskaya Str., Room 119, 220072, Minsk, Republic of Belarus.

Tel.: + 375 17 272-19-19; e-mail: humanvesti@mail.ru

Website: vestihum.belnauka.by

PROCEEDINGS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS.

Humanitarian Series, 2021, vol. 66, no. 1.

Printed in Russian, Belarusian and English

Editor *M. S. Makritskaya*

Computer imposition *Y. A. Aheichyk*

Signed to print on 12.01.2021. Published on 29.01.2021. Format 60×84¹/₈. Offset paper.
Digital printing. Printed sheets 14,88. Publisher's sheets 16,4. Circulation 92 copies. Order 3.
Number price: individual subscription – BYN 12,38, departmental subscription – BYN 29,38.

Publisher and printing execution:

Republican unitary enterprise “Publishing House “Belaruskaya Navuka”.

Certificate on the state registration of the publisher, manufacturer,
distributor of printing editions No. 1/18 dated August 2, 2013. License for the press no. 02330/455 dated December 30, 2013.
Address: F. Scorina Str., 40, 220141, Minsk, Republic of Belarus.

© RUE “Publishing House “Belaruskaya Navuka”,
Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series, 2021

ЗМЕСТ

ФІЛАСОФІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ

Косенков А. Ю. Цифровая реальность и онтологический статус цифровых технологий.....	7
Зайцев Д. М. Особенности традиционного паломничества в иудаизме	16
Климашин А. Г. Корреляция проблем “виртуальной идентичности” и вопросов сохранения традиционных ценностей в современном обществе	23

ГІСТОРЫЯ

Гушчынскі І. Г. Рэфармаванне судовай сістэмы на тэрыторыі Беларусі ў перыяд праўлення Паўла I (1796–1801 гг.).....	29
Кунаш А. А. Інтэрпрэтацыя, тапаграфія і храналогія грэка-каталіцкіх абразкоў XVII–XVIII стст. (па матэрыялах археалагічных даследаванняў і аналізу прыватных калекцый).....	41
Самусік А. Ф. Адукацыя базыльян на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVII ст.....	58

МОВАЗНАЎСТВА

Ігнацюк Т. М. Кантрастыўны прынцып падзелу сацыяльнай рэчаіснасці паводле культурна-аслоўнай прыкметы ў беларускай мове і літаратуры XIX ст.	68
--	----

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР

Валодзіна Т. В. Беларускія замовы ў еўрапейскай перспектыве: матыў трох дзеваў-памочніц	76
Захарина Ю. Ю. Архитектурные образы истории и культуры: современная интерпретация	87

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Шалодонава Ж. С. Чалавек – прастора – тэкст: стратэгіі духоўна-творчага ўзаемадзеяння.....	97
---	----

ПРАВА

Шахновская И. В. Общие положения о конституционно-правовой ответственности социальных общностей в условиях цифровизации.....	102
---	-----

ЭКАНОМІКА

Лебедевич М. В. Производственно-экономическое соревнование как экономическая форма состязательности	109
Олюнина И. В. Формирование Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года	117

РЭЦЭНЗІІ

Мікуліч М. У. На шляху пераемнасці традыцый і каштоўнасцей.....	122
--	-----

ВУЧОНЫЯ БЕЛАРУСІ

Евгений Михайлович Бабосов (К 90-летию со дня рождения).....	126
---	-----

CONTENTS

PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

Kosenkov A. Yu. Digital reality and ontological status of digital technologies	7
Zaitsev D. M. Peculiarities of traditional pilgrimage in Judaism.....	16
Klimashin A. G. Correlation of “virtual identity” problems and issues of preserving traditional values in modern society	23

HISTORY

Hushchynski I. H. Reforming the Judicial System in the territory of Belarus during the Reign of Paul I (1796–1801).....	29
Kunash A. A. Interpretation, topography and chronology of the Greco-Catholic medals of the XVII–XVIII centuries (according to archaeological research and analysis of private collections).....	41
Samusik A. F. Bazilian education in the territory of Belarus in the second half of XVII century	58

LINGUISTICS

Ignatyuk T. N. Contrastive principle of the division of social reality on the cultural-social-estate signs in the Belarusian language and literature of XIX century	68
--	----

ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

Valodzina T. V. Belarusian incantations in the European Perspective: The Motif of Three Virgin Helpers.....	76
Zakharyna Yu. Yu. Architectural images of history and culture: contemporary interpretation.....	87

LITERARY SCIENCE

Shaladonava Zh. S. Man – space – text: strategies of spiritual and creative interaction	97
--	----

LAW

Shakhnouskaya I. V. General provisions on the constitutional legal responsibility of social communities in the conditions of digitalization.....	102
---	-----

ECONOMICS

Lebedevich M. V. Industrial and economic competition as an economic form of labor motivation.....	109
Olunina I. V. On the issue of the formation of the National Tourism Development Strategy in the Republic of Belarus until 2035	117

REVIEWS

Mikulich N. V. On the path of continuity of traditions and values	122
--	-----

SCIENTISTS OF BELARUS

Evgeny Mikhailovich Babosov (To the 90th Anniversary of Birth)	126
---	-----

ФІЛАСОФІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ
PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

УДК 111.1:004.9
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-7-15>

Поступила в редакцию 02.10.2020
Received 02.10.2020

А. Ю. Косенков

Институт философии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

**ЦИФРОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС
ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Аннотация. На основе анализа дефиниции категории реальность, а также основных тенденций развития неклассической философии обосновывается правомочность введения в научный и философский оборот понятия цифровой реальности. Основанием, позволяющим утверждать о существовании в структуре универсума цифровой реальности, выступает специфический набор свойств цифровых технологий (цифровых объектов), отличающий их от других объектов универсума и определяющий их особое бытие. На основе выделенных свойств цифровых технологий им дается определение как функциональным объектам, выполняющим операции с информацией, представленной в дискретной форме (измеряемой в битах), посредством исполнения программ (алгоритма) на физическом носителе.

Ключевые слова: реальность, цифровая реальность, цифровые технологии, цифровизация, компьютерная программа

Для цитирования: Косенков, А. Ю. Цифровая реальность и онтологический статус цифровых технологий / А. Ю. Косенков // Вест. Нац. акад. наук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 7–15. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-7-15>

Alexander Yu. Kosenkov

Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

DIGITAL REALITY AND ONTOLOGICAL STATUS OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. In the article, based on the analysis of the definition of the category of reality, as well as the main trends in the development of non-classical philosophy, the legitimacy of introducing the concept of digital reality into the scientific and philosophical language is substantiated. The basis for asserting the existence of digital reality in the structure of the universe is a specific set of properties of digital technologies (digital objects), which distinguishes them from other objects of the universe and determines their special existence. In the article, based on the highlighted properties of digital technologies, they are defined as functional objects that perform operations with information presented in discrete form (measured in bits) by executing programs (algorithm) on a physical medium.

Keywords: reality, digital reality, digital technologies, digitalization, computer program

For citation: Kosenkov A. Yu. Digital reality and ontological status of digital technologies. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanities Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 7–15 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-7-15>

Введение. В центре внимания философских исследований последних десятилетий оказываются цифровые технологии, что обусловлено интенсивной цифровизацией и трансформационными следствиями данного процесса. При этом сегодня цифровые технологии становятся предметом преимущественно социально-философских, философско-технических и этических работ. Вместе с тем для раскрытия сущности цифровизации необходимы также онтологические исследования, позволяющие в более полной мере раскрыть сущность цифровых технологий, определить их место в универсуме и характер трансформационного воздействия на другие его структуры. Онтологический ракурс исследований, кроме расширений представлений о цифровых технологиях и процессах цифровизации, может стать основой для разработки соответствующего

понятийно-категориального аппарата и методов исследования цифровых технологий, в описании которых сегодня наблюдается плюрализм. Одним из путей, позволяющих раскрыть сущность цифровизации, является разработка концепции цифровой реальности.

Для обоснования правомерности введения и дальнейшего использования понятия цифровой реальности нами будут поступательно решены следующие задачи: 1) раскрыто значение одной из дефиниций категории реальности; 2) выявлены предпосылки концептуализации цифровой реальности; 3) дано предварительное определение понятию цифровой объект; 4) выявлен набор свойств, позволяющий определить качественную специфику цифровых технологий. Именно решение последней задачи, как будет показано далее, может стать одним из ключевых оснований для введения понятия цифровой реальности в философский категориальный аппарат.

Категория реальности в неклассической онтологии. Категория реальности в философии употребляется в различных значениях, что нередко затрудняет раскрытие ее сущности. Не претендуя на развернутый анализ всех возможных ее дефиниций, лишь констатируем, что в научных и философских исследованиях реальное может противопоставляться идеальному (реальное как нечто вещественное), прошлому и будущему (реальное как действительное), иллюзорному (реальное как существующее). Добавляет концептуальной сложности и то обстоятельство, что в качестве синонимов реальности в исследованиях часто неосознанно и из стилистических соображений используются другие философские категории: действительность, универсум, бытие, мир и т. д.

В контексте исследования цифровой реальности обратим внимание лишь на одно из значений категории реальности. Так, в науке и философии используется целый ряд таких понятий, как биологическая реальность, социальная реальность, техническая реальность и т. д. Значение данных словосочетаний интуитивно понятно, хотя наличие в них философской категории может вызвать вопросы у некоторых исследователей и внести путаницу. Тем не менее очевидно, что их авторы не стремятся назвать весь универсум социальным или биологическим (за исключением редких случаев редукционизма) или обозначить все не-биологическое или не-социальное как иллюзорное, несуществующее. В данном случае речь идет о фрагменте универсума, состоящего из множества относительно однородных объектов. Выделяя в структуре универсума данные объекты (будь это живые организмы, технические артефакты или социальные институты), исследователи фиксируют присущие им свойства, позволяющие определить их качественное отличие от других объектов универсума и констатировать, таким образом, их особое бытие. Именно это и становится основанием для выявления в структуре универсума некоего фрагмента, получающего «статус» реальности.

«Теоретическое дробление» универсума на части можно рассматривать как одну из черт неклассической онтологии. Как отмечает С. С. Неретина, «движение онтологии можно представить как наращивание региональных онтологий, как смену их различных оснований <...> переход от естественного или искусственного тела или вещи к природным и социальным системам» [1, с. 26–27]. Деление универсума как целого на части имеет как минимум одну онтологическую и одну гносеологическую предпосылку. Онтологическая предпосылка вызвана многообразием, качественной неоднородностью объектов универсума, а гносеологическая – необходимостью разработки особого методологического инструментария для познания того или иного уникального фрагмента. О многообразии универсума, что кажется весьма очевидным (вопрос заключается в том, каким статусом элементы этого многообразия обладают), говорили еще античные мыслители, что же касается методологических поисков, раскрытия сущности социального, биологического и технического (именно эти фрагменты универсума будут отчасти рассмотрены в статье), то они начались гораздо позже. Можно предположить, что важной вехой в их осмыслении стала вторая половина XIX – первая половина XX в. – время кризиса механистической картины мира, дискуссий о сущности наук о духе, новых достижений в биологии и психологии, формирования социологии как науки, а также первых шагов в философском осмыслении техники. Отметим наиболее важные этапы этого процесса.

Рубеж столетий в философии ознаменовался обсуждением предметной специфики наук о духе (культуре). В. Виндельбанд, в частности, различавший науки по методу и специфическим позна-

вательным целям, выделял науки номотетические, которые служили познанию общих законов, и идеографические, фиксирующие индивидуальное, особенное. Во втором случае, считал немецкий мыслитель, поиск закономерностей не правомерен. В рамках философии жизни, принявшей эстафету в данной дискуссии, вместе с новым пониманием действительности и ее процессуальности были предложены новые подходы к познанию духовных явлений. В качестве примера можно привести труд О. Шпенглера «Закат Европы», в котором автор использовал оригинальный подход к изучению истории и общества, включающий в себя особый набор категорий («душа», «жизнь», «смерть», «судьба» и т. д.) и такие методы познания исторического процесса, как глубинное переживание и физиогномический такт. Дискуссии вокруг наук о духе между тем находились не только в методологической, но и в онтологической плоскости – они способствовали появлению новых коннотаций духовного, исторического и социального в философии.

Становление социологии как науки происходило, с одной стороны, в русле попыток позитивистов (в частности, проекта социальной физики О. Конта) применения для познания социальных явлений методов естественных наук, а с другой – появления научных исследований общества на основе достижений биологии и психологии. Э. Дюркгейм, Г. Зиммель, М. Вебер и другие социологи, критикуя в своих работах позитивизм, излишний психологизм и биологизм (что, заметим, не приводило к исключительно негативным эффектам для социальных наук, а зачастую способствовало обогащению их методологического инструментария), отмечали, что в случае познания общества ученый имеет дело с особым рода объектами. В качестве таковых, к примеру, выступали социальные факты, которые, как отмечал Э. Дюркгейм, «нельзя смешивать ни с органическими явлениями, так как они состоят из представлений и действий, ни с явлениями психическими, существующими лишь в индивидуальном сознании и через его посредство» [2, с. 413].

Основания для выявления в структуре универсума биологической реальности также появились на рубеже столетий. Биологическими науками, которые получили в XIX в. большую популярность (во многом благодаря теории эволюции Ч. Дарвина), был накоплен достаточно обширный материал, позволяющий перейти от частных исследований к более целостным, системным концепциям биологического. Сделать это на основе механики было сложно – целый ряд биологических открытий демонстрировал несостоятельность этой картины мира. В итоге 1920–1930-е гг. в биологии были ознаменованы попытками создания теоретической биологии (Э. Бауэр), возникновением представлений о целостности живого мира и наличия в нем структурных уровней (Г. Браун, Р. Селларс), а В. И. Вернадским было разработано учение о биосфере.

Вместе с тем процессы индустриализации способствовали философскому осмыслению феномена техники. Начало этому было положено в конце XIX – начале XX в. трудами Э. Каппа, П. Энгельмейера, Х. Ортеги-и-Гассета, К. Ясперса и других мыслителей. И хотя представления о технической реальности возникли несколько позже, а техника представляла интерес в первую очередь в отношении к человеку, социуму и природе, о технике как относительно самостоятельном феномене стали говорить именно в это время.

Выделение в структуре универсума уникальных фрагментов продолжалось и на протяжении XX в., что было обусловлено дифференциацией научного и философского знания, новыми научно-техническими достижениями. Несомненно, на этот процесс влияли постмодернистские умонастроения (в особенности критика метанарративов Ж.-Ф. Лиотаром) и кризис марксистской философии после распада СССР, если говорить о тенденциях развития философской мысли на постсоветском пространстве. В целом же сегодня помимо вышеназванных концептов технической, биологической и социальной реальности предметом современных научных и философских исследований становится правовая реальность, информационная реальность, виртуальная реальность, медиареальность и т. д.

Таким образом, в развитии неклассической онтологии можно проследить тенденцию деления универсума как целого на части (наряду с параллельными попытками собрать из «осколков реальности» целостную картину мира) с определением их онтологического статуса. Основанием для этого становится, в первую очередь, особая «бытийность» объектов данного фрагмента.

Предпосылки концептуализации цифровой реальности. Вместе с вышеназванными понятиями в научный и философский оборот постепенно входит понятие цифровой реальности. При

этом сегодня цифровая реальность – это еще не содержательное понятие или концепция, а, скорее, интуиция ученых и философов, увидевших, что в процессе цифровизации (в широком смысле ее можно определить как процесс внедрения цифровых технологий) в универсуме формируется новая структура. Говорить о цифровой реальности побуждает интенсивное развитие и внедрение цифровых технологий, рост числа пользователей сети интернет, принятие во многих государствах (в том числе и в Беларуси) программ, направленных на цифровизацию, а также трансформационные следствия всех вышеназванных процессов.

Вместе с тем процессы цифровизации и цифровой трансформации способствуют обновлению категориально-понятийного аппарата науки и философии, меняют повседневный лексикон. Так, начиная с компьютерной революции 1940-х гг., в язык постепенно стали входить такие технические понятия, как искусственный интеллект, данные, интернет и т. д. Последние годы ознаменованы появлением целого ряда «цифровых» понятий: цифровая экономика, цифровое неравенство, цифровая культура и пр. Ускорило вхождение «цифрового» в лексикон опубликование в 1995 г. работ экономиста Д. Тапскотта и информатика Н. Негропonte, в которых было впервые использовано понятие цифровой экономики. После появления данных исследований, успешно принятых научным сообществом, понятие стало все чаще фигурировать как в исследованиях, так и в программных документах, принимаемых правительствами многих государств.

Данное обновление категориально-понятийного аппарата, кроме следования многими специалистами моде, свидетельствует о том, что цифровизация рассматривается ими как процесс, приводящий к качественным изменениям структурных компонентов универсума. Конечно, не всегда с подобного рода утверждениями можно согласиться, однако вокруг новоявленных понятий идут дискуссии. Так, анализируя дефиниции цифровой экономики, можно заметить, что одни авторы рассматривают ее лишь как «экономику, основанную на цифровых технологиях», в то время как другие видят в данном явлении новый этап (или парадигму) развития экономики [3, с. 28–29].

Появление всех вышеназванных понятий свидетельствует о том, что для описания цифровизации и ее трансформационных следствий разработанного на сегодняшний день в рамках науки и философии инструментария недостаточно. В. С. Степин отмечал: «В культуре не сложилась категориальная система, соответствующая новому типу объектов» [4, с. 263]. Поэтому появление новых понятий весьма закономерно: понятия «умной» среды или гибридного пространства, к примеру, могут успешно использоваться для описания изменений социального пространства, а понятие виртуализации весьма точно схватывает ключевой вектор развития социальной реальности в ходе цифровизации. Однако, несмотря на частое употребление «цифровых» понятий, они все же не имеют достаточно точного смыслового содержания.

В конечном счете интенсивность цифровизации, обновление понятийно-категориального аппарата науки, трансформационные следствия внедрения цифровых технологий, а также характерное для современной философии выявление в структуре универсума уникальных фрагментов позволяют многим современникам утверждать о существовании цифровой реальности. Тем не менее это требует обоснования.

Понятие цифрового объекта. Как уже было отмечено выше, утверждение о существовании в структуре универсума некоторого фрагмента подразумевает наличие в нем множества относительно однородных объектов. Если подходить подобным образом к раскрытию сущности цифровой реальности, то ключевыми структурными элементами, составляющими эту область универсума, являются цифровые технологии. Именно определение специфического набора свойств, качественно отличающих цифровые технологии от других объектов универсума, открывает путь к постижению цифровой реальности.

Цифровые технологии непосредственно связаны с компьютерной техникой. Компьютер – электронное устройство, которое может получать информацию в определенной форме и выполнять последовательность операций в соответствии с предварительно заданным, но изменяемым набором процедурных инструкций (программой) для получения результата [5, с. 106]. Компьютер, как следует из данного определения, является устройством, выполняющим операции с информацией (технически с ними непосредственно работает процессор компьютера, получающий

электрические сигналы). Именно поэтому развитие компьютерной техники сопровождалось разработками технологий приема, передачи, обработки и хранения информации. Наиболее оптимальным способом, как показала практика, стала цифровая технология, которая работает посредством дискретной передачи информации в виде нулей и единиц, измеряемых в битах. Этот способ, если описывать его кратко, построен по несложному логическому и техническому принципу: единица может означать действие, «истинное утверждение» (идет подача тока на транзистор – ключевой элемент процессора), а ноль – отсутствие действия (не идет подача тока).

Как следует из вышесказанного, говоря о цифровых технологиях, мы ведем речь о компьютерной технике, однако при этом понятие цифровизации не тождественно другому понятию, часто фигурирующему в исследованиях – компьютеризации. Это связано с тем, что помимо цифровых компьютеров существуют аналоговые компьютеры, а сегодня, кроме того, активно ведутся разработки квантовых компьютеров. Аналоговые технологии работают с информацией, представленной не в дискретной, а в непрерывной форме, т. е. в виде значений какой-либо физической величины (например, электрического напряжения). По сравнению с ними цифровые технологии обладают рядом преимуществ: информация в процессе передачи не искажается, быстрее передается, а пользователи цифровых технологий могут вносить в программу изменения без замены технических элементов устройства, что значительно облегчает работу с устройством. При этом отметим, что аналоговые технологии продолжают использоваться до сих пор и даже рассматриваются, в частности, как более перспективный способ длительного хранения информации (например, проект ProjectSilica [6]).

В квантовых компьютерах используются кубиты, которые в отличие от обычных битов, способных принимать значения «1» или «0», оперируют значениями и «0», и «1», что позволяет обрабатывать все возможные состояния одновременно, упрощая решение сложных вычислений. Однако данные компьютеры, судя по всему, будут использоваться лишь для решения отдельных задач. «У использования квантовых эффектов меньше важных практических преимуществ, – отмечают К. Шваб и Н. Дэвис, – когда речь идет об удовлетворении львиной доли современных потребностей в вычислениях, – они полезнее в узких областях, а именно математике и химии» [7, с. 100].

Таким образом, основанием для определения группы объектов как цифровых технологий становятся *положенные в основу работы целого класса объектов единицы и нули, измеряемые в битах*. Данные объекты будут определяться как цифровые технологии или, в контексте концепции цифровой реальности, как цифровые объекты.

Цифровые объекты как функциональные и технические объекты. Исходя из вышесказанного, можно выделить две важные взаимосвязанные характеристики цифровых объектов. Прежде всего, сравнивая их с другими объектами универсума, можно установить, что цифровые объекты – объекты, созданные индивидом на определенном этапе развития социальной реальности. Поэтому в самом широком смысле их следует рассматривать как *функциональные объекты*, которые разрабатываются человеком и имеют конкретное назначение, т. е. они создаются для определенных целей.

Ключевой функцией цифровых объектов, как это правомерно отмечают в литературе, является *выполнение операций с информацией*. Получая функциональные возможности приема, обработки, хранения и передачи информации, цифровые объекты оказываются включенными в информационные процессы. Это обстоятельство как определяет одно из свойств цифровых объектов, так и становится причиной особого ракурса их исследования: неудивительно, что развитие компьютерной техники способствовало появлению таких дисциплин, как кибернетика и информатика, а также стало причиной обновления смыслового содержания понятия информации, ее вхождения в категориальный аппарат многих научных дисциплин и философии.

Выполнение операций с информацией открывает весьма широкие возможности для использования цифровых объектов в социуме. Рассматривая цифровые объекты в генезисе, можно отметить, что еще в 1940-х гг., на заре компьютерной революции, их ключевым назначением было выполнение вычислений (например, расчетов траекторий полета ракет), однако в дальнейшем они стали использоваться для создания информационных ресурсов, коммуникации и прочих це-

лей. Именно это обстоятельство во многом объясняет интенсивность и всеохватность цифровизации, а также определяет один из векторов трансформаций социальной реальности. «Поскольку информация есть интегральная часть всякой человеческой деятельности, – пишет М. Кастельс, – все процессы нашего индивидуального и коллективного существования непосредственно формируются новым технологическим способом» [8, с. 77]. И действительно, социальную реальность невозможно представить без информационных процессов, что и объясняет внедрение цифровых технологий во все ее структуры.

Вместе с тем, рассматривая всю совокупность функциональных объектов, создаваемых человеком в процессе его деятельности, цифровые объекты многие исследователи интуитивно относят к *техническим объектам*. И это также правомерно: анализируя многочисленные подходы к технике и технологии в науке и философии, можно заключить, что практически каждая их дефиниция позволяет отнести цифровые объекты (иногда с некоторыми оговорками) к структурным элементам технической реальности. Так, их можно рассматривать как «продолжение» человека (Э. Капп), средство господства над природой (К. Ясперс), совокупность средств, которые позволяют человеку использовать естественные материалы, явления и процессы для удовлетворения своих потребностей (В. М. Розин) и т. д.

Из того факта, что цифровые технологии можно определить как технические объекты, может следовать заключение, что цифровая реальность тождественна технической реальности. Данное утверждение требует более детального исследования, но заметим, что даже подтверждение этого подобия ни в коей мере не препятствует выделению цифровой реальности как самостоятельного фрагмента универсума. Однако это не отрицает того факта, что цифровые объекты, как это будет показано, имеют особый набор свойств, отличающий их от других, в том числе технических, объектов универсума, не говоря уже о том, что трансформационное воздействие цифровых технологий на другие структуры универсума также имеет специфический характер. Подтверждением тому являются исследования теоретиков постиндустриального и информационного общества (О. Тоффлер, М. Кастельс и др.), в которых констатируется тот факт, что характер трансформаций социальной реальности, начиная с компьютерной революции, коренным образом отличался от аналогичных процессов времен промышленной революции.

Онтологический статус программы и соотношение аппаратного и программного обеспечения. Компьютер как цифровой объект, что было отмечено в представленном выше определении, является *программируемым устройством*. Ввиду этого в структуре компьютера принято различать программное и аппаратное обеспечение. Поэтому среди всей совокупности цифровых объектов, на первый взгляд, правомерно выделять как непосредственно техническую систему (физический объект), работающую по цифровому принципу, так и отдельно взятую программу (символический математический объект), представленную в цифровом виде, которая на этом физическом носителе исполняется.

Подобное разделение считается целесообразным в практической деятельности, однако в ракурсе онтологического осмысления возникают вопросы статуса программ и их соотношения с аппаратным обеспечением, на которые исследователи дают разные ответы. С одной стороны, одним из оснований для рассмотрения программы как онтологической единицы является также то, что она, имея определенную функцию, может быть исполнена не на одном, а на нескольких физических носителях, т. е. она отделима от технической системы.

С другой стороны, многими исследователями в научной литературе отмечается неразрывная связь программного и аппаратного обеспечения (и даже подчеркивается условность подобного разграничения), а также указывается, в частности, на то, что компьютерная программа инициирует физические изменения, что и позволяет о ней говорить в первую очередь как о физическом объекте [9].

Не сводя компьютерную программу исключительно к физическим или символическим объектам, некоторые исследователи (Д. Мур, Т. Колберн) подчеркивают, что следует говорить о программах и как о математических, и как о физических объектах. «Программирование ранних цифровых компьютеров, – пишет Д. Мур, объясняя физическую природу программ, – обычно выполнялось путем подключения проводов и переключателей. <...> Получающиеся в результате

программы явно также физичны и являются такой же частью компьютерной системы, как и любая другая часть. Сегодня цифровые компьютеры обычно хранят программу внутри, чтобы ускорить выполнение программы. Программа в таком виде, безусловно, является физической» [9].

В справедливом утверждении Д. Мура о «двойственной» природе программ отмечается одно весьма важное обстоятельство, позволяющее преодолеть чрезмерный схематизм в разделении программного и аппаратного обеспечения: в системе программного обеспечения принято выделять программы разных уровней, выполняющие в технической системе разные функции. В частности, существуют программы, встроенные в физическое устройство, и программы прикладные, предназначенные для решения конкретных задач, которые могут по желанию пользователя дополнительно устанавливаться.

В целом же в контексте концепции цифровой реальности онтологический статус программы, а также соотношение аппаратного и программного обеспечения могут быть определены следующим образом. Аппаратное и программное обеспечение – две части одного целого. Программы в широком смысле приводят к физическим изменениям, но рассматривать их исключительно как физические объекты не совсем корректно. Программу можно рассматривать как самостоятельный объект. Поскольку программы разрабатываются отдельно, то они могут быть исполнены на разных носителях, однако в контексте цифровой реальности следует учитывать их взаимосвязь с физическим объектом, в котором они исполняются и вместе с которым они образуют один целостный функционирующий цифровой объект. Это значит, что на физическом носителе программы получают свое «подлинное бытие» в соответствии с замыслом создателя, а цифровой объект в ходе этого исполнения функционирует.

Программируемость как свойство цифровых объектов. Рассмотрим программу как самостоятельный объект. Программа – это алгоритм, т. е. точно определенное описание способа решения определенной задачи в виде последовательности действий. Алгоритм состоит из команд, написанных на особом, искусственном языке – языке программирования. Свойствами алгоритма являются: дискретность (процесс выполнения действий разбит на отдельные действия), конкретность (каждая команда должна быть однозначной), результативность (он должен иметь конечное число шагов и выдать определенный результат), массовость (пригодность алгоритма для решения всех задач данного типа). *Представленность в виде алгоритма способствовала формированию программирования как особой деятельности* по созданию и изменению программ, требующей от индивида особого набора знаний (в первую очередь, математических), а также *стала предпосылкой для появления особых практик по взаимодействию с программами*. В качестве примеров можно привести практику размещения программы в открытый доступ («открытый код»), которая позволяет индивиду ее постоянно обновлять и совершенствовать, изменяя алгоритм, а также практики деструктивного изменения алгоритмов программ, их «взлома».

Важной характерной чертой программы является то, что *они могут быть исполнены не на одном, а на многих цифровых объектах*. Данное обстоятельство также способствует интенсивному внедрению цифровых технологий: вместо создания новой технической системы, выполняющей необходимую для человека функцию, на компьютер можно установить новую программу (развитие технологий связи делает этот процесс еще более простым – при необходимости достаточно найти программу в сети). Однако следует подчеркнуть, что не каждая программа может быть исполнена на любом физическом носителе, как и наоборот – нет компьютера, способного выполнить любую программу. Одним из подтверждений тому может быть разработка и использование специализированных компьютеров и программ, предназначенных для конкретных, чаще всего узких, целей (как обстоит дело с компьютерами, используемыми в авиации). Однако все же явным преимуществом цифровых объектов, способствовавших их развитию и внедрению, является возможность расширения функциональности путем установки дополнительных программ.

Кроме того, говоря о программах как об объектах, представляющих собой набор инструкций в виде нулей и единиц, многие теоретики и практики цифровизации отмечают целый ряд их отличий от физических объектов. Подобный подход к раскрытию сущности цифровых объектов методологически уместен, учитывая то обстоятельство, что цифровые и физические объекты,

имея разный «субстрат», могут выполнять тождественные функции, что становится, в частности, причиной замещения физического цифровым. Н. Негропонте, проводя различия между физическими объектами и программами, отметил, что последние занимают меньше «площади», находясь в памяти компьютера; не имеют физического веса; могут быть переданы с помощью интернета на большие расстояния; чаще всего требуют меньших ресурсных затрат на производство [10]. Названные американским информатиком преимущества цифрового объясняют многие практики цифровизации. Так, интернет сегодня активно используется как технология передачи информации, позволяющая игнорировать пространственные ограничения. Тысячи компаний используют цифровые программы с целью замещения физического цифровым. В качестве примеров здесь можно привести замену ритейлерами пространства магазинов веб-сайтами или амбициозные и постепенно реализуемые планы снижения бумажного документооборота в рамках проектов «электронное правительство».

Таким образом, структура программы, ее представленность в виде алгоритма, определяет особый набор свойств цифровых объектов и целый ряд возможных взаимодействий с ним.

Заключение. В заключение ответим на ключевой вопрос, поставленный в статье: что делает цифровой объект специфическим объектом, особая «бытийность» которого и является основанием для утверждения о существовании в структуре универсума цифровой реальности? Для начала перечислим характеристики цифровых объектов, которые были установлены в исследовании.

Цифровые объекты являются функциональными объектами, созданными индивидом на определенном этапе развития социальной реальности, ключевой функцией которых является выполнение операций с информацией. Цифровыми данные объекты называют в первую очередь по причине представления всей информации в дискретном виде и измеряемой в битах.

В структуре цифрового объекта, который является программируемым объектом, выделяют программное и аппаратное обеспечение. Программа – структурный элемент программного обеспечения, который может быть как встроен в физический носитель, так и устанавливаться (удаляться) на него дополнительно, расширяя, таким образом, функциональные возможности цифрового объекта (одна программа может быть исполнена на множестве физических носителей). Программа представлена в виде алгоритма, ключевые свойства которого (дискретность, конкретность, конечность, массовость и пр.) стали предпосылкой для появления особого рода практик по взаимодействию с программами: программирования как особого вида деятельности по их созданию, практик «открытого кода» и т. д. Представленность в виде алгоритма позволяет программам получить преимущества перед физическими объектами, выполняющими тождественную функцию в универсуме. Так, они занимают меньше «площади», могут практически беспрепятственно передаваться от одного носителя к другому посредством интернета и т. д.

Таким образом, на основе вышеназванных характеристик дадим следующее определение цифровому объекту, позволяющее представить его качественную специфику: *цифровые объекты – функциональные объекты, выполняющие операции с информацией, представленной в дискретной форме (изменяемой в битах), посредством исполнения программ (алгоритма) на физическом носителе.* Данные объекты, исходя из системы свойств, установленной в статье, ввиду их качественного отличия от других объектов, имеют особое бытие, что и позволяет сделать первый, но очень важный шаг в утверждении о существовании цифровой реальности в структуре универсума.

Список использованных источников

1. Неретина, С. Реабилитация вещи / С. Неретина, А. Огурцов. – СПб. : Мирь, 2010. – 800 с.
2. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда ; Метод социологии : [пер. с фр.] / Э. Дюркгейм ; изд. подгот. А. Б. Гофман ; [примеч. В. В. Сапова]. – М. : Наука, 1991. – 574 с.
3. Головенчик, Г. Г. Цифровизация белорусской экономики в современных условиях глобализации / Г. Г. Головенчик. – Минск : Изд. центр БГУ, 2019. – 257 с.
4. Степин, В. С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция / В. С. Степин. – М. : Прогресс-традиция, 2003. – 743 с.
5. Айзексон, У. Инноваторы: как несколько гениев, хакеров и гиков совершили цифровую революцию / У. Айзексон. – М. : АСТ, Corpus, 2015. – 652 с.

6. Скрипин, В. Project Silica. Microsoft записала фильм «Супермен» 1978 г. на небольшой кварцевый «диск» объемом 75,6 гб [Электронный ресурс] / В. Скрипин // ИТС.уа. – Режим доступа: <https://its.ua/news/project-silica-microsoft-zapisala-film-supermen-1978-goda-na-nebolshoj-kvarcevyj-disk-obemom-756-gb/>. – Дата доступа: 20.07.2020.
7. Шваб, К. Четвертая промышленная революция = The fourth industrial revolution / К. Шваб. – М. : Эксмо, 2018. – 285 с.
8. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана ; Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. The Philosophy of Computer Science [Electronic resource] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Mode of access: <https://plato.stanford.edu/entries/computer-science/>. – Date of access: 17.07.2020.
10. Negroponte, N. Being digital / N. Negroponte. – New York : Knopf, 1995. – 255 p.

References

1. Neretina S., Ogurtsov A. *Rehabilitation of a thing*. St. Petersburg, Mir Publ., 2010. 800 p. (in Russian).
2. Durkheim E. *The division of labor in society. Sociology method*. Moscow, Nauka Publ., 1991. 574 p. (in Russian).
3. Golovenchik G. G. *Digitalization of the Belarusian economy in modern conditions of globalization*. Minsk, Publishing house of the Belarusian State University, 2019. 257 p. (in Russian).
4. Stepin V. S. *Theoretical knowledge: structure, historical evolution*. Moscow, Progress-traditsiya Publ., 2003. 743 p. (in Russian).
5. Isaacson W. *The innovators: how a group of inventors, hackers, geniuses, and geeks created the digital revolution*. New York, Simon & Schuster Paperbacks, 2014. 542 p.
6. Skripin V. *Project Silica. Microsoft recorded the 1978 Superman movie on a small 75.6 GB quartz «disk»*. Available at: <https://its.ua/news/project-silica-microsoft-zapisala-film-supermen-1978-goda-na-nebolshoj-kvarcevyj-disk-obemom-756-gb/> (accessed 20.07.2020) (in Russian).
7. Schwab K. *The fourth industrial revolution*. London, Penguin Random House, 2017. 184 p.
8. Castells M. *The information age: economy, society and culture*. Moscow, High School of Economics, 2000. 608 p. (in Russian).
9. The Philosophy of Computer Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/computer-science/> (accessed 17.07.2020).
10. Negroponte N. *Being digital*. New York, Knopf Publ., 1995. 255 p.

Информация об авторе

Косенков Александр Юрьевич – аспирант. Институт философии, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: sanya.kosenkov.94@mail.ru

Information about the author

Alexander Yu. Kosenkov – Postgraduate Student, Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: sanya.kosenkov.94@mail.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 297.17(091)
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-16-22>

Поступила в редакцию 29.06.2018
Received 29.06.2018

Д. М. Зайцев

Белорусская государственная академия связи, Минск, Беларусь

ОСОБЕННОСТИ ТРАДИЦИОННОГО ПАЛОМНИЧЕСТВА В ИУДАИЗМЕ

Аннотация. Рассматривается паломничество в иудаизме как важнейшая часть религиозной жизни евреев. Анализируются вопросы возникновения и развития этого явления. Многочисленные примеры показывают разнообразие и важность паломничества в иудаизме. Отмечается, что деятельность и наследие паломников являются значимым материалом для изучения культуры этой духовной цивилизации. Выделяются наиболее посещаемые религиозные объекты: в первую очередь, Иерусалимский Храм, сакральные места, захоронения пророков, могилы знатоков Закона. Для миллионов иудеев трепетное отношение к объекту поклонения служит исполнением воли Творца.

Цель исследования – выявить особенности паломничества в иудаизме, показать влияние исторических, географических, культурных факторов на их формирование. Статья может быть полезна для решения насущных проблем взаимодействия с представителями мира еврейской цивилизации, которая существенным образом повлияла на становление и развитие христианства и ислама.

Ключевые слова: паломничество, иудаизм, Библия, Тора, Иерусалимский Храм, евреи, культура

Для цитирования: Зайцев, Д. М. Особенности традиционного паломничества в иудаизме / Д. М. Зайцев // Вестн. Нац. акад. наук Беларуси. Сер. гуманитар. наук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 16–22. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-16-22>

Dmitry M. Zaitsev

Belarusian State Academy of Communications, Minsk, Belarus

PECULIARITIES OF TRADITIONAL PILGRIMAGE IN JUDAISM

Abstract. The article considers the pilgrimage in Judaism as an important part of the religious life of the Jews. The questions of the origin and development of this phenomenon are analyzed. Numerous examples show the diversity and importance of pilgrimage in Judaism. It is noted that the activities and heritage of pilgrims are a significant material for studying the culture of this spiritual civilization. The most visited religious objects are singled out: first of all, the Jerusalem Temple, sacred places, burials of the Prophets, graves of the experts of the Law. For millions of Jews, a reverent attitude to the object of worship serves the fulfillment of the will of the Creator.

The purpose of the study is to reveal the peculiarities of pilgrimage in Judaism, to show the influence of historical, geographical, cultural factors on their formation. This work can be useful for solving pressing problems of interaction with representatives of the world of Jewish civilization, which significantly influenced the formation and development of Christianity and Islam.

Keywords: pilgrimage, Judaism, Bible, Torah, Jerusalem Temple, Jews, culture

For citation: Zaitsev D. M. Peculiarities of traditional pilgrimage in Judaism. *Vesti Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 16–22 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-16-22>

Введение. Человек не может не задумываться о своей роли в этой земной жизни, о том, что будет с ним после смерти, что делать ему, пока он жив. Многочисленные религии предлагают свои ответы на эти вечные вопросы, но особое значение все же имеет наследие первой монотеистической религии, благодаря которой через переданные пророку Моисею скрижали мир узнал о заповедях Бога. Приверженцы иудаизма, главным образом евреи, исповедуя свою религию, определенное значение придавали путешествиям и поклонению святыням. Паломничество у евреев (на иврите – алия) буквально означает «восхождение». Для них паломничество, согласно словам Франсуа Бернара Юга, – «своеобразный мост, соединяющий землю с небесным миром, телесную оболочку с перевоплощением. Оно требует одновременно святого места, святого пути и святой цели. Паломники завершат свое путешествие иначе, чем его начинали. Когда он прибы-

вает в пункт назначения, он знает, что вернулся к своему настоящему дому» [1]. Рассмотрим, как возникло это явление в недрах иудаизма, какие оно приобрело особенности и насколько утвердилось в еврейской традиции.

Основная часть. В древности, в период зарождения иудаизма, еще до сооружения Иерусалимского Храма главное место паломничества было тесно связано с нахождением в конкретный момент Скинии – походного храма евреев, где приносились жертвы и хранился Ковчег Завета. К примеру, ежегодно отец Самуила Элкана восходил в Шило, где находилась Скиния, «чтобы поклониться и принести жертву Господу» (I Сам. 1:3). Также и в городе Дан имелось свое святилище, куда, как и к Скинии в Шило (Суд. 17–18), шли паломники. Раз в год паломничество к месту принесения в жертву дочери Ифтахы в Гилиаде совершали девушки (Суд. 11:39–40). При правлении царя Давида одним из центров паломничества был, по-видимому, Хеврон (II Сам. 15:7).

Паломничество у евреев довольно широко распространено до сих пор по той причине, что это в какой-то степени обязанность правоверного иудея. В тексте Торы об этом неоднократно упоминается (Исход 23:17; Исход 34:23; Второзаконие 16:16): «Три раза в году весь мужской пол должен являться пред лице Господа, Бога твоего, на место, которое изберет Он: в праздник опресноков, в праздник седмиц и в праздник кущей; и никто не должен являться пред лице Господа с пустыми руками» (Втор. 16:16). После обретения евреями земли обетованной такое место было определено на долгие годы. По завещанию Давида его сыном, царем Соломоном, за семь лет был построен Храм. После реформ царя Соломона главными местами паломничества стали, соответственно, сам Храм, Храмовая гора и Иерусалим. Поскольку Храм находится на земле, которую Бог обещал еврейскому народу, и Сам Всевышний обитает в нем, то и святилище обладает особой благодатью.

Храмовая гора придает Иерусалиму статус святого города. На самой высокой точке горы находится так называемая скала основания, на которую Создатель и поместил мир в третий день Творения. Именно здесь Авраам обязан был совершить жертвоприношение Богу, здесь находился жертвенник Давида. В Святое святых Храма хранился Ковчег Завета, ящик из дерева ситтим, в котором содержались скрижали – две каменные доски с вырезанными на них десятью заповедями. В Храме находилась и старая Скиния вместе со всеми принадлежностями: «Ковчег священный посередине Храма, а над Ковчегом камень фундамента, на котором построен мир» (Мидраш Танхума, V век н. э.) [2, с. 46].

Как уже отмечалось, паломники трижды в год собирались во дворе Храма. Евреям-мужчинам предписывается посещение Храма на Песах, Шавуот, Суккот, совпадающими с сельскохозяйственными праздниками, и по желанию – в другие дни. Песах – праздник освобождения евреев из египетского рабства, Шавуот – дарование Торы, обретение духовной свободы для служения Богу, Суккот – память о странствиях в пустыне, напоминание еврейскому народу о его зависимости от Бога [3, с. 300–303]. Каким образом следовало отмечать данные праздники, подробно описано в Торе. Однако поскольку паломничество требовало больших финансовых расходов, духовные власти не настаивали, чтобы все евреи посещали Храм ежегодно во все эти праздники.

В 588 г. до н. э. Храм был разрушен и сожжен войсками вавилонского правителя Навуходоносора, исчезла и главная святыня – Ковчег Завета. Но уже в 515 г. благодаря лояльности персидских властей, захвативших земли Израиля, Храм был заново отстроен и освящен [2, с. 50].

В период Первого храма паломничество еще не было массовым и постоянным явлением. Но уже в период Второго храма почти вся духовная жизнь народа была сосредоточена в Иерусалиме. Достоверно известно, что основная часть пожертвований была связана с паломничеством. Власти любого еврейского поселения помогали паломникам, которые собирались в Иерусалим. Добровольный налог в половину шекеля с каждого еврея доставлялся караванами в Храм [4]. В Иерусалим шли целыми семьями, включая женщин и детей, несмотря на то, что Тора не обязывала женщин к путешествию, но и для них было выделено особое пространство около Храма.

Власти заботились о порядке, дорогах, источниках воды, защите от солнца, безопасности паломников. Ряд исследователей полагают, что песни восхождения, включенные в книгу Псалмов, – это песни паломников периода Второго храма. Согласно им, путешествия караванов были праздничными, сопровождалась танцами и игрой на музыкальных инструментах [4].

Синедриону, резиденция которого находилась в Храме, сообщали о выходе крупных караванов, также было известно, за какое время паломники пройдут традиционный маршрут. Зачастую встреча паломников в Иерусалиме была весьма торжественной, в ней участвовали представители городских властей, служители Храма.

Прибывшие изначально направлялись к Храму и только потом заботились о ночлеге. Многие общины диаспоры, к примеру, киренаикские, александрийские, киликийские, азиатские евреи имели в Иерусалиме свои синагоги и дома с жилыми комнатами для паломников. Евреи диаспоры придавали большое значение паломничеству, в котором они видели символ своей привязанности к Храму и Иерусалиму. Подобная привязанность являлась важной частью их национального и религиозного самосознания [5, с. 202].

Пилигримы порой оставались в Иерусалиме надолго, так как определенные праздники продолжались больше недели. К тому же, еще до праздника нужно было успеть пройти необходимые церемонии ритуального очищения, занимавшие, как правило, семь дней.

Паломники приносили дары Храму не только от себя, но и от родных и знакомых. Храму подносили то, что выращивали, производили, продавали. Не исключались и дары в виде денег, драгоценных камней, изделий из золота и серебра. Многие годами готовились к паломничеству в Иерусалим, и только жители города и окрестностей, приносившие обычно в Храм продукты и дрова, могли позволить себе паломничество несколько раз в год. Часть освященных жертвоприношений позволялось съесть, причем в атмосфере праздника, на который приглашали земляков, хозяев съемного жилья, соседей, нищих паломников. Все свободное время в Иерусалиме паломники тратили на изучение Торы, посещали иешивы при Храме, совершали церемонии и ритуалы на Храмовой горе и в самом Храме.

Паломничество поддерживало связь Храма со всем еврейским народом, диаспорами, оно создавало приток средств, необходимых Храму. У людей, прибывших в Иерусалим, возникало сознание единства народа, национальной солидарности. Согласно сведениям из средневековых архивов каирской синагоги Бен Эзра, в определенные дни в Иерусалим на богомолье приходило до миллиона верующих из Вавилонии, Персии, Эфиопии, Анатолии и Рима.

В память о победе Маккавеев над греками, освобождении Храма и возобновлении служения в нем празднуется Ханука. В текстах Талмуда написано, что это событие сопровождалось чудом: найденный в Храме небольшой сосуд с освященным оливковым маслом, рассчитанный на один день горения, горел в течение восьми дней. Отсюда и такое количество дней празднования, неотъемлемой частью действия которого является зажженный ритуальный подсвечник, называемый ханукия.

При правлении Ирода Великого незадолго до начала нашей эры Храм начали перестраивать и расширять. В 64 г. н. э., наконец, он был заново освящен. Обновленный Второй храм простоял всего шесть лет, в 70 г. н. э. он был разрушен при взятии Иерусалима римлянами во главе с Титом. Земля, на которой стоял Храм, была перепажана, как символ полного уничтожения, Священные сосуды были вывезены в Рим, их изображение и сегодня можно увидеть на Триумфальной арке Тита. Но несмотря на разорение, завоевателям не удалось истребить память, религиозную традицию и веру иудеев [2, с. 50].

После разрушения Второго храма прежняя радость сменилась скорбью и надеждой на его восстановление. В течение нескольких веков после разрушения Храма паломники молились на Масличной горе, так как на место Храма их не допускали, к тому же со временем здесь было воздвигнуто святилище Юпитера, а в месте, где находилось Святое святых, установили статую императора Адриана. Примерно в V в. сложилась традиция молиться у Западной стены, построенной из камней Второго храма, которую в наши дни считают святыней и олицетворением славы величественного строения. Широко известно и второе название этого сооружения – Стена Плача. Стена Плача имеет общую протяженность порядка 488 метров. Местом молений служит центральная часть длиной 156 метров, разделенная на мужскую и женскую площадки.

До наших дней сохранились еврейские, христианские и мусульманские свидетельства о потоках еврейских паломников к Храмовой горе. Даже во времена Элии Капитолины и Иерусалим-

ского королевства крестоносцев, когда евреям не разрешалось входить в город, они совершали паломничество на Масличную гору, молясь и оплакивая там разрушение Храма.

Новый расцвет еврейского паломничества произошел после отвоевания арабами во главе с Салах ад-Дином в 1187 г. Святой Земли у крестоносцев. Евреям было разрешено посещать святые места Иерусалима. В связи со стремительно увеличивающимся потоком паломников в 1860 г. в Моце к западу от Иерусалима был открыт крупный еврейский постоялый двор для паломников [6].

Стена Плача приобрела для верующих исключительное религиозно-ритуальное значение. День разрушения Второго храма, который также считается и днем разрушения Первого храма, стал днем траура, и в этот день большое количество паломников можно наблюдать у Западной стены. Пилигримы следуют определенному ритуалу. Мужчины с непокрытой головой обязаны взять кипу, а женщины – накидку, чтобы прикрыть оголенные места.

Паломников и молящихся у Стены можно встретить в любое время дня и ночи. Верующие приезжают со всего мира, слышны речи на десятках языках. Паломники сосредоточены, многие держат в руках молитвенник, иногда покачиваясь, подобно огоньку свечи, можно наблюдать и эмоциональные молитвы. Совершивший в конце XIX в. путешествие в Палестину великий русский художник В. В. Верещагин так описывает увиденную им картину: «Та часть великой стены, которая окружает Храм, называется “местом сетований”. Едва ли можно увидеть что-либо более трогательное. Евреи обоюбого пола и всякого возраста приходят со всех частей света молиться и плакать с громкими рыданиями, буквально омывая слезами своими священные камни... Все пришедшие молятся самыми жалобными звуками, ударяя себя в грудь, раскачиваясь всем своим телом или неподвижно склоняясь к камням и плача, плача, плача!» [2, с. 63–64].

Сюда приходят семьями праздновать «бар-мицву», церемонию посвящения юношей в мужчины [7]. В выходные и праздничные дни людей особенно много, легко заметить молящихся солдат. К Богу обращаются также и письменно, верующие пытаются засунуть свои записки в щели Стены. Все выпавшие записки, обрывки из ветхих молитвенников обязательно собирают и в новолуние захоранивают в специальных емкостях. Предполагается, что все послания Всевышнему, все слезы людей Им будут учтены [2, с. 50].

Человек молится, потому что молитва необходима ему как один из путей духовного совершенствования, как способ реализации заповеди. Закон предписывает молиться трижды в день. Эти молитвы установлены еще праотцами еврейского народа Авраамом, Исааком и Иаковом [8, с. 153]. Каждое слово молитв должно быть прочувствовано. Они произносятся утром (Шахарит), после полудня (Минха) и после выхода звезд (Маарив), в то же время, как и главные жертвоприношения в Храме. После разрушения Храма эти молитвы служат заменой служению Всевышнему в Храме [9, с. 15–16]. В праздничные дни и субботу после чтения Торы произносится дополнительная молитва – Масаф, соответствующая дополнительному жертвоприношению, совершаемому в эти дни в Храме [9, с. 17–18]. Молитвы можно произносить на любом языке мира, который понимает верующий, но изначально они составлены на иврите, так как это язык Торы.

Каждая синагога, в какой бы точке мира она ни находилась, будет построена таким образом, что молящиеся будут обращены лицом в сторону места, где стоял Храм [9, с. 27]. Легко обнаружить в синагогах и элементы Храма. Если в Иерусалимском Храме находился Ковчег Завета, где хранились написанный Моисеем свиток Торы и скрижали, то в синагоге подобную роль играет Арон-Кадеш – шкаф, в котором хранятся копии Торы [8, с. 158–159]. Именно правильно написанный текст Торы придает синагоге сакральный характер. Рукописному пергаментному свитку с текстом Пятикнижия Моисеева воздаются царские почести и весь ритуал изготовления, чтения и хранения сопровождается великим почтением. Особое значение в любой синагоге приобретает светильник с негасимой свечой нер тамид, он служит напоминанием о Храмовом светильнике, поддержанием огня в котором занимались служители Храма левиты. В синагоге самое почетное место находится у стены, которая направлена на Иерусалим, чаще всего это восточная сторона. Место раввина практически всегда находится там.

В доме, где живут благочестивые евреи, обычно на восточной стене висит рисунок со словом «мизрах» либо остается не закрасенным небольшой квадрат как воспоминание разрушения Иерусалима и Храма, указывающий гостям, в какую сторону обращаться при молитве [10, с. 540].

Даже молясь в одиночестве вне дома и синагоги, еврей обязан смотреть в сторону Иерусалимского Храма. Также следует отметить, что через год после захоронения праведного еврея на его могиле устанавливался надгробный памятник таким образом, чтобы молящийся стоял лицом к Иерусалимскому Храму.

Само приближение к Иерусалиму означает приближение к Богу и вступление в его чертоги. Соответственно, возвращающийся сюда адепт иудаизма в любом случае вырастает духовно. Ветхозаветные строки свидетельствуют о том, что, по сути, движение верующих к Храму означает единство не только Израиля, но и всех народов [11]. К тому же еще Филон Александрийский в «О подробностях законов» и Иосиф Флавий в «Иудейских древностях» писали, что если Бог един, то и его Храм может быть лишь в единственном числе [5, с. 202].

Евреи верят в восстановление Храма даже несмотря на то, что на его месте сейчас располагается мусульманская святыня. Сегодня иудеев прежде всего волнуют их устремления – это полноценное исполнение Торы, полноценная служба Всевышнему. Это то, что они имели и потеряли вместе с Храмом.

Даже учитывая тот факт, что некоторые духовные лидеры иудаизма еще в эпоху Первого храма предписали не превращать в святыни могилы предков, не видеть благочестия в паломничестве к ним и в молитве над ними, у религиозных евреев позже, уже по-видимому под влиянием христианства и ислама, вошло в обычай почитание в качестве святых мест также захоронений патриархов, пророков, мудрецов и праведников последующих столетий [4].

В последнее время наибольшее значение придается расположенной в Хевроне так называемой пещере патриархов, Махпела пещере, в которой, согласно преданию, находятся захоронения праотцов Авраама, Исаака и Иакова и их жен Сарры, Ревекки и Лии, а также предположительно и могилы сыновей Иакова и даже Адама и Евы. Из иных мест почитания для евреев можно назвать многочисленные могилы праведников, чудотворцев, библейских героев. Это, например, паломничество к гробнице в Наби-Самвел под Иерусалимом, которую традиционно считают местом захоронения Самуила. В праздник Лаг-ба-иомер совершаются паломничества к могилам Шимиона бар Йохая и его сына Элиазара у горы Мерон и к могиле Шимиона Праведного в Иерусалиме. В Тверии поклоняются могиле Меира.

Евреи диаспоры посещают центры паломничества и в странах, где они проживают. Например, евреи Ирака и Ирана посещают места, традиционно связанные с библейскими именами. Могила пророка Иезекииля находится в Эль-Кифри, а священника Ездры – в Курне (Ирак), могилы Эстер, Мордехая и Захарии – в Хамадане, пророка Хаббакука – вблизи Туйсеркана, памятник пророку Елисею – в Насрабади, могилы Даниила – в Шуштере, Исаии – в Исфакане, Авраама ибн Ездры – недалеко от Мешхеда (Иран).

Несмотря на отсутствие достоверных фактов, до сих пор объектом массового паломничества религиозных евреев является место к югу от Иерусалима, где установлено надгробье к могиле второй жены Иакова Рахили, так называемая гробница царя Давида на горе Сион, а также расположенная по дороге из Иерусалима в Иерихон могила Моисея.

Много освященных еврейскими могилами находится в Галилее. Благодаря Ицхаку Лурии, одному из основателей цфатской школы каббалы, были обследованы и идентифицированы в окрестностях Тверии могилы таннаев, амораев и других праведников. Череду паломников и молящихся привлекают могилы Меира Баиалха-Неса, Маймонида и других выдающихся законоучителей и духовных лидеров [6].

Другой аспект паломничества, связанный с иудаизмом, – древние города, синагоги и культовые предметы вроде свитков Торы. Хеврон, Тиверияда и Сафед в Галилее считаются священными городами наряду с Иерусалимом. Архивы синагоги в древнем Каире содержат упоминания о многочисленных местах паломничества. В частности, активно посещалось святилище в Даммухе на западном берегу Нила к югу от Каира. В упомянутых документах говорится о паломничестве к «синагоге Моисея» в честь прославленного еврейского талмудиста и философа Моисея Маймонида и его сына Авраама. Древняя синагога на острове Джерба в Тунисе до сих пор ежегодно привлекает немало еврейских паломников. Практика почитания древних свитков Торы характерна не только для Израиля, но широко распространена в Египте, Сирии и Марокко [7].

В Восточной Европе особое значение получило еврейское ультраортодоксальное учение – хасидизм. Зародившись еще в первой половине IX в. на западе Украины, в последней четверти XVIII в. хасидизм широко распространился, в том числе и на белорусских землях. Последователи этого течения активно посещают могилы наиболее почитаемых цадииков [12, с. 13].

Еврей-хасиды считают своей обязанностью побывать хотя бы раз в своей жизни на могиле цадиика Нахмана, расположенной в Умани. Они полагают, что если встретят еврейский Новый год возле его могилы, то следующий год будет очень счастливым для них. Евреи приезжают в Умань целыми общинами. По мнению лидеров хасидов, большое значение паломничество имеет для духовного развития молодежи. Детей и подростков берут с собой для того, чтобы воспитать в них святое отношение к религии. Во время паломничества хасиды обязательно проводят занятие по изучению Торы.

Городской поселок Радунь, расположенный в Гродненской области, также священное место для иудеев. Здесь находится могила величайшего проповедника, человека уникальных знаний Хафеца Хаима (настоящая фамилия – Пупко). Утверждается, что это место известно чудесами исцеления. Так названа и знаменитая книга, которую написал раввин, выходец из белорусских земель. В иудаизме она считается весьма значимой. Духовный лидер евреев жил в этом поселке, где основал ставшую знаменитой на весь мир Радунскую иешиву. Ее по праву называют одной из лучших в Европе. Евреи именуют Радунь белорусским Иерусалимом. Ежегодно в день смерти Хафеца Хаима здесь собирается множество паломников и его почитателей.

Заключение. Следует отметить, что еврейская духовная цивилизация не была бы столь яркой без такого уникального явления, как паломничество. Несмотря на отдельные осуждения в разные времена со стороны духовных властей и авторитетов относительно поклонения тем или иным местам, связанным с историей иудаизма, уверенно можно сказать, что традиция паломничества полностью сформировалась. Поиск сакрального и путешествие к нему у некоторых еврейских групп и школ приобретало важнейшее значение. Так, ревностными паломниками были караимы, которые соперничали в этом с раббанитами. Знаменитыми паломниками считают и многих еврейских путешественников, таких как Биньямин из Туделы, Птахия из Регенсбурга, Мозес Монтефиоре из Лондона.

Известно, что иудаизм стал фундаментом для мировых религий, христианства и ислама. Неудивительно и влияние еврейской паломнической традиции на них. Например, Иисус прибыл в Иерусалим как еврейский паломник, но его можно считать и первым христианским паломником. Соответственно, очень важно не потерять связь с такой глубокой, многогранной и интересной традицией. Ознакомившись с этой религией и ее обычаями, любой, в том числе и образованный человек, может обогатить свой внутренний мир и почерпнуть для себя что-то новое.

Список использованных источников

1. Юг, Ф. Б. Паломничество – мистическое путешествие [Электронный ресурс] / Ф. Б. Юг // Журнал Пробуждения. – Режим доступа: <http://waking-up.org/religii-mira/palomnichestvo-misticheskoe-puteshestvie/>. – Дата доступа: 10.04.2018.
2. Каценельсон, М. Иерусалим – город трех религий / М. Каценельсон. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2001. – 172 с.
3. Пилкингтон, С. М. Иудаизм = Judaism / С. М. Пилкингтон ; [пер. с англ.]. – М. : Фаир-пресс, 2001. – 400 с.
4. Паломничество [Электронный ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия. – Режим доступа: <http://eleven.co.il/article/13134>. – Дата доступа: 10.04.2018.
5. Зелигман, И. А. Иерушалаим в еврейской эллинистической мысли / И. А. Зелигман // Иудея и Иерушалаим : XII Всеизраил. конгр. краеведения. – Иерушалаим, 1957. – С. 201–206.
6. Святые места в Эрец-Исраэль [Электронный ресурс] // Электронная еврейская энциклопедия. – Режим доступа: <http://eleven.co.il/article/13726>. – Дата доступа: 10.04.2018.
7. Де Ланж, Н. Иудейские паломничества: вчера и сегодня [Электронный ресурс] / Н. де Ланж // Журнал Пробуждения. – Режим доступа: <http://waking-up.org/religii-mira/iudeyskie-palomnichestva-vchera-i-segodnya/>. – Дата доступа: 10.04.2018.
8. Еврейская культура в вопросах и ответах / авт.-сост. И. Саванчук. – Ростов н/Д : Феникс, 2000. – 189 с.
9. Основные сведения о еврейской традиции и истории / сост.: Б. Панич, М. Мельцин. – СПб. : Академ. проект, 2004. – 148 с.
10. Телушкин, Й. Еврейский мир. Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии / Й. Телушкин. – М. : Лехаим ; Иерусалим : Гешарим, 1997. – 574 с.

11. McKelvey, R. J. *The new temple: the church in the new testament* / R. J. McKelvey. – London : Oxford Univ. Press, 1969. – 238 p.

12. Козлов, С. Я. *Иудаизм в современной России: основные структуры и направления* / С. Я. Козлов. – М. : ИЭА РАН, 2000. – 30 с. – (Исследования по прикладной и неотложной этнологии : документ / Рос. акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии ; № 137).

References

1. Yug F. B. Pilgrimage is a mystical journey. *The Waking-up journal*. Available at: <http://waking-up.org/religii-mira/palomничество-misticheskoe-puteshestvie/> (accessed 10.04.2018) (in Russian).

2. Katsenel'son M. *Jerusalem – the city of three religions*. St. Petersburg, Dmitriy Bulanin Publ., 2001. 172 p. (in Russian).

3. Pilkington C. M. *Judaism*. Lincolnwood, NTC Publishing Group, 1995. 250 p.

4. Pilgrimage. *Electronic Jewish Encyclopedia*. Available at: <http://eleven.co.il/article/13134> (accessed 10.04.2018) (in Russian).

5. Zeligman I. A. Jerushalaim in Jewish Hellenistic thought. *Iudeya i Ierushalaim: XII Vseizrail'skii kongress kraevedeniya* [Judea and Jerusalem: XII All-Israel Congress of Local History]. Yerushalaim, 1957, pp. 201–206 (in Russian).

6. Holy places in Eretz-Israel. *Electronic Jewish Encyclopedia*. Available at: <http://eleven.co.il/article/13726> (accessed 10.04.2018) (in Russian).

7. De Lange N. Jewish pilgrimages yesterday and today. *The Waking-up journal*. Available at: <http://waking-up.org/religii-mira/iudeyskie-palomничество-vchera-i-segodnya/> (accessed 10.04.2018) (in Russian).

8. Savanchuk I. *Jewish culture in questions and answers*. Rostov n/D, Feniks Publ., 2000. 189 p. (in Russian).

9. Panich B., Mel'tsin M. *Basic information on the Jewish tradition and history*. St. Petersburg, Akademicheskii proekt Publ., 2004. 148 p. (in Russian).

10. Telushkin I. *The Jewish World. Essential knowledge about the Jewish people, their history and religion*. Moscow, Lekhaim Publ., Jerusalem, Gesharim Publ., 1997. 574 p. (in Russian).

11. McKelvey R. J. *The new temple. The church in the new testament*. London, Oxford University Press, 1969. 238 p.

12. Kozlov S. Ya. *Judaism in modern Russia: basic structures and directions. Research on applied and urgent ethnology: document, no. 137*. Moscow, Institute of Ethnology and Anthropology RAS, 2000. 30 p. (in Russian).

Информация об авторе

Зайцев Дмитрий Михайлович – кандидат филологических наук, доцент, профессор кафедры гуманитарных наук. Белорусская государственная академия связи (ул. Ф. Скорины, 8/2, учеб. корп. № 1, 220114, Минск, Республика Беларусь). E-mail: mdizaj@tut.by

Information about the author

Dmitry M. Zaitsev – Ph. D. (Philos.), Associate Professor, Professor (Department of Humanities). Belarusian State Academy of Communications (8/2 F. Scorina Str., Edu Bldg no. 1, Minsk 220114, Belarus). E-mail: mdizaj@tut.by

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 316.722
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-23-28>

Поступила в редакцию 02.07.2020
Received 02.07.2020

А. Г. Климашин

Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

КОРРЕЛЯЦИЯ ПРОБЛЕМ «ВИРТУАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ» И ВОПРОСОВ СОХРАНЕНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. Появление социальных сетей объединило людей из разных точек планеты, что принесло безусловное благо для человечества. Вместе с тем возможность коммуникации граждан разных государств с использованием одних платформ, иностранных хостингов и провайдеров создала новую форму человеческой идентичности – виртуальную идентичность. Это поспособствовало такому новому явлению, как цифровая социализация личности. Для человека появилось много удобств и дополнительных возможностей интеграции в социум, но вместе с тем такая форма самосознания людей привела к размыванию традиционных ценностей, национальных культур, фрагментарности политического сознания и мировоззрения человека.

Ключевые слова: виртуальная идентичность, цифровая социализация, традиционные ценности, глобализация, информатизация, фрагментарность сознания

Для цитирования: Климашин, А. Г. Корреляция проблем «виртуальной идентичности» и вопросов сохранения традиционных ценностей в современном обществе / А. Г. Климашин // Вест. Нац. акад. наук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 23–28. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-23-28>

Alexander G. Klimashin

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

CORRELATION OF “VIRTUAL IDENTITY” PROBLEMS AND ISSUES OF PRESERVING TRADITIONAL VALUES IN MODERN SOCIETY

Abstract. The emergence of social networks has joined people from different parts of the world which has brought unconditional benefit to humanity. At the same time, the possibility of communication between citizens of different countries using the same platforms, foreign hosting companies and providers has created a new form of human identity – virtual identity. In turn, this has contributed to a new phenomenon, such as digital socialization of the individual. This has created comfort and additional opportunities for integration into society, but at the same time, this form has led to the blurring of traditional values, national cultures and the fragmentation of political consciousness.

Keywords: Virtual identity, digital socialization, traditional values, globalization, informatization, fragmentation of consciousness

For citation: Klimashin A. G. Correlation of “virtual identity” problems and issues of preserving traditional values in modern society. *Vesti Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 23–28 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-23-28>

Один из актуальных дискурсов глобализирующегося мира – это проблематика сохранения национальной культуры. Многие исследователи рассматривают роль идентичности как элемент «мягкой силы» (часто называемой как «*soft power*»), влияющий на состояние духовной компоненты цивилизации. Взаимодействию культур и размыванию идентичности способствуют межэтнические (смешанные) браки, контакты и массовая неконтролируемая миграция людей. Проникновение процессов глобализации в национальные культуры усиливает стремление государств защитить свои внутренние элементы, такие как язык, религия, традиции, культура [1]. Несмотря на то что процесс глобализации усиливается, преобладает количество стран, в которых сохраняется интерес к отечественным традициям.

В научных изысканиях сегодня важным элементом становится исследование факторов, влияющих на размывание этой идентичности, основным драйвером которой можно считать глобальные социальные сети. Привязка к тому или иному информационному сообществу (информационной

платформе) стала определять сознание человека и его идентичность. Полноценное изучение этого направления актуализирует целый спектр вопросов культуры и этики научных исследований, поскольку используются персональные данные личности из профилей социальных сетей [2; 3].

В Беларуси, как и в остальных странах мира, достаточно остро проявился кризис как индивидуальных, так и коллективных идентичностей. Это вызвано разрушением большого количества привычных норм, разнонаправленностью социальных процессов, сложностью синхронизации прошедшего и грядущего, различных потоков общения и систем коммуникативного взаимодействия как на личном, так и на групповом уровнях. Сегодня можно наблюдать появление индивидов, а также совокупностей людей, для которых характерна «размытая идентичность» (полиидентичность), то есть такая самоидентификация, при которой сознание имеет достаточно ярко выраженный фрагментарный характер.

Под идентичностью (лат. *identifico* – отождествляю, сопоставляю) в науке принято понимать определённую устойчивость социокультурных, цивилизационных, национальных и индивидуальных характеристик и их самоотнесенность, которая предоставляет возможности отвечать на вопросы: «Кто я?» и «Кто мы?». Рассмотрим общепринятые виды идентичности:

- 1) *культурная* – национальная, религиозная, языковая, цивилизационная, племенная клановая принадлежности;
- 2) *политическая* – система мировоззрения, группы интересов, национальные интересы, политическая и коалиционная (политические фракции и партии);
- 3) *аскриптивная* – кровное родство, возраст, землячество, расовая и этническая принадлежность, пол;
- 4) *социальная* – социальный статус, круг друзей, коллег, клубы по интересам, общественные сообщества, творческие кружки;
- 5) *территориальная* – ближайшее окружение, климатическая зона, город, деревня, регион, область;
- 6) *экономическая* – экономические сферы производства, профессия, работа, должность, профсоюзы, карьера, рабочее окружение, классы, различные отрасли производства [4].

Цифровое пространство усилило процессы глобализации, интегрировало между собой не только экономические рынки, но и множество культур, дало человеку возможность иметь несколько идентичностей. В результате многие центральные звенья идеологических и мировоззренческих систем стали хрупкими, а когда происходит размывание «основной идеи», ни одна идентичность не способна устоять, так как рушится сама система мировоззрения, на которой она основана. Исследуя эту проблему, Э. Тоффлер отмечал, что в наши дни на планете «...миллионы людей занимаются поисками своей идентичности или какого-то магического средства, которое помогло бы им вновь обрести свою личность, мгновенно дало бы ощущение близости или экстаза, привело бы их к более “высокому” состоянию сознания». Определение идентичности занимает центральное место в научных исследованиях многих социологов. По мнению Э. Эриксона, важнейшую роль в процессе становления и формирования идентичности играет непосредственное отношение индивидуума к окружающей его общественной среде.

Изначально глобализация подразумевала под собой предметный процесс создания и дальнейшего развития единого общемирового финансово-экономического пространства на основе инновационных и, как правило, компьютерных интернет-технологий. При этом именно транснациональные корпорации сегодня являются главными проводниками культурной глобализации. В наши дни информационные магнаты контролируют как мировые системы производства, так и информационно-коммуникационные сети, саму глобальную информационную сеть Интернет, интеллектуальные копилки, подавляющее большинство информационных ресурсов, содержащих в том числе наши персональные данные. Необходимо ясно осознавать, что глобальные коммуникации создали рынок, существенной чертой которого является конкуренция, но уже не только между товарами или услугами, а между идеологиями, смыслами, ценностями, системами мировоззрения. Заинтересованные в постоянном росте прибыли транснациональные корпорации повсеместно, на территории всего мира транслируют культурологические, идеологические и поли-

тические символы и стандарты, тем самым создавая искусственные потребности у населения в целях увеличения своей прибыли и обретения своеобразного контроля над обществом [5]. Дополнительной целью проводников глобализации является уничтожение складывающегося веками и поколениями символического капитала наций, его культурное опустошение. Это является одним из значимых факторов формирования новых идентичностей. Корректировка национальных идентичностей спровоцирована распространением продуктов массовой культуры через глобальную сеть Интернет, изменением образовательных стандартов и практик, которые во многом обусловлены появлением международных социальных сетей. В процессе культурной глобализации значимую роль играет космополитическая культура наднациональной деловой элиты, называемая в дипломатическом протоколе *«давосской культурой»*, или *«клубной культурой интеллектуалов»* (по П. Бергеру), сформировавшаяся в международной политической и интеллектуальной сферах [7].

В наши дни успешное развитие любого государства напрямую зависит от его способности поддерживать оптимальный баланс между сохранением духовности, культуры и научным прогрессом [4–7]. Сегодня трансформационные процессы на постсоветском пространстве нарушают традиционные формы идентичности, подвергают сомнению субъективное ощущение самоидентичности, сложившейся в пределах прежних отечественных традиций. Более ярко это выражено в формах идентичности малых групп, культурных, этнических, религиозных меньшинств, распространению которых способствуют социальные сети и появление у человека вторых идентичностей в этих информационных средах. Иногда в научной литературе всё более активно ведётся обсуждение возможности появления так называемой «мультикультурной идентичности», которая предполагает помощь индивиду в выходе за границы своей национально-традиционной рамки таким образом, что он не чувствует себя чужим в иных культурных условиях. Вместе с тем исторически происходит неизбежное постепенное сближение цивилизаций, народов, государств, культур. Ранее отдельные страны и народы мира были изолированы друг от друга. Теперь же они вступили в тесные глубинные экономические и информационные взаимосвязи – все они оказались в условиях взаимных контактов, отношений обусловленной зависимости. Сегодня существует активный дискурс о принципиальной возможности создания «мультикультурной идентичности».

Существует точка зрения, что виртуализация и сетевизация общества доказали возможность играть разные роли в реальной жизни и социальных сетях, распространяя при этом различные, порой противоположные ценности. Виртуальная идентичность может отличаться от существующей в реальном мире фактической автономной личности человека. В начале эпохи формирования всемирной сети анонимность позволяла создавать совершенно разные личности и разносторонне выражать себя в комментариях, сообщениях, другими способами взаимодействия и коммуникации. Идея иметь отдельную виртуальную идентичность, резко отличающуюся от собственной, звучала необычно, но получила достаточную популярность в первые годы XXI века [8]. Данная ситуация была не выгодна для таких крупных бизнес-корпораций, как «Google, Inc.» или «Facebook, Inc.». В результате по этой и некоторым другим причинам начиная примерно с 2012 года эти корпорации стали поощрять пользователей за использование своих настоящих имён и фотографий в сетевых профилях, государства и корпорации начали сопоставлять виртуальную идентичность с физическими лицами реального мира. «Facebook, Inc.» стал отсеивать поддельные профили примерно в тот же период, а в 2015 году массово «продувать» аккаунты своих клиентов. Значение виртуальной идентичности гражданина существенно возрастает, когда ваша личность может быть чётко установлена каким-либо регулятором. В наши дни крупные корпорации массово собирают все доступные персональные данные для маркетинговых и иных целей. Однако даже в этой «аутентифицированной» среде киберидентичность большинства лиц по-прежнему значительно отличается от реальной.

Активное развитие и внедрение компьютерных сетей в глобализирующемся мире практически во все сферы жизнедеятельности современного человека затрагивают фундаментальные вопросы трансформации и функционирования социальных, экономических и политических структур

общества. *Homo sapiens* на рубеже последних веков уже формируется как *Homo cyberus*¹. Текущую эру можно назвать эпохой виртуальной социализации человека, то есть процессов культурного взаимодействия в цифровом пространстве. Термин «виртуальная компьютерная социализация» («киберсоциализация») был введён в научный оборот примерно в 2005 году. В течение последних пятнадцати лет определение термина претерпевало свои изменения. На сегодняшний день виртуальная социализация определяется как социализация личности в киберпространстве или как процессы качественных изменений структуры самосознания личности, а также мотивационно-потребностной сферы индивидуума, происходящие под влиянием и в результате использования человеком современных информационно-коммуникационных и интернет-технологий в процессе жизнедеятельности. Пользователи многочисленных интернет-ресурсов часто используют псевдонимы (так называемые «никнеймы») вместо своих реальных имён для того, чтобы в процессе виртуальной социализации защитить себя, намеренно ограничивая количество доступных о себе персональных данных и исключая возможность идентификации личности [9].

Новые формы идентичности повлияли и на политическое сознание людей. Информационное присутствие политиков в глобальной сети Интернет к началу XXI века стало считаться нормой дипломатического протокола. Собственные профили в социальных сетях имеют практически все известные международному сообществу правительственные лидеры, политики различных масштабов. Для рядовых пользователей цифровая среда предоставила неограниченные возможности взаимодействий с идеологическими единомышленниками. Пришло время заново определить основы и перспективы формирования политической идентичности с учётом реалий новой цифровой среды взаимодействий. Категоризация политиков как социального института цифрового пространства – научно сложное и методологически абсолютно непроработанное как отечественными, так и зарубежными исследователями направление. Тем не менее в киберпространстве мы можем наблюдать относительно устойчивые типы и формы социальных практик, в рамках которых организуются политические взаимодействия. Кроме того, уже произошла интеграция указанных практик и в офлайновые социально-политические, мировоззренческие и ценностные структуры. Под политикой (как социальным институтом виртуальной среды) понимаются формальные и неформальные правила взаимодействий в цифровом пространстве, позволяющие влиять на политическую повестку, структуру общества и её направленность.

При этом политические действия субъектов встроены в особые структурные образцы (иногда именуемые «patterns»), сфокусированные на политические действия, устойчивые, репрезентативные модели поведения отдельных пользователей и виртуальных сетевых сообществ, участвующих в политическом процессе в цифровой среде. Сегодня предлагается следующая операциональная классификация субъектов, действующих в политическом сегменте международной сети Интернет:

- офлайновые, цели которых связаны с развитием в глобальной сети Интернет;
- офлайновые, использующие всемирную сеть в своей деятельности;
- онлайнные, но имеющие конечной целью выход в реальную жизнь;
- строго онлайнные, политические интересы которых ограничиваются внутри глобальной сети Интернет.

Необходимо разделять индивидуальную политическую идентичность пользователей и коллективную политическую идентичность субъектов виртуальных сетевых сообществ. Указанные понятия не взаимозаменяемы, поскольку индивидуальная идентичность не может определять поведение в рамках социальной группы в специфических обстоятельствах взаимодействий в цифровой среде [6].

Таким образом, глобализация активно трансформирует национальную идентичность, растворяя её в общепланетарных процессах стандартизации культуры, экономизации, универсализа-

¹ От англ. *cyber* – в настоящий момент, связанный с компьютерными технологиями, в особенности со всемирной глобальной информационной сетью Интернет; префикс, который иногда используют, ссылаясь на различные электронные и/или сетевые ресурсы, информацию, объекты, события в разговоре о компьютерной технике.

ции ценностей и информатизации, заменяет новыми видами идентичностей, в том числе виртуальными. В свою очередь национальная идентичность бросает вызов глобализации и поднимает уровень национального самосознания и поведения в пределах национальных сообществ и разделяет данные сообщества на отдельные составные элементы. По мнению социологов Х. Хондкера и Р. Робертсона, на данном этапе глобализация строит некие глобальные границы, в которых этнические сообщества, регионы, цивилизации и национальные государства способны корректировать и изменять свою идентичность, во многом используя национальные продукты социальных сетей, мессенджеры и иные информационно-коммуникационные ресурсы.

Исходя из изложенного выше, виртуальную идентичность можно определить как личностное и социальное качество человека оставаться уникальным субъектом, имеющим определённый уровень психофизического, интеллектуального, духовно-нравственного развития и предпочитающим поведенческие модели в цифровом пространстве, связанном с ощущением принадлежности к определённым сетевым сообществам и социальным сетям в процессе жизнедеятельности. В настоящий момент наблюдаются процессы усиливающейся глобализации, которые во многом обусловлены процессами информатизации общества и интенсивного развития интернет-технологий. Феномен виртуальной идентичности дал людям возможность приобретать новые идентичности и позиционировать свои новые виртуальные образы. Вместе с тем различные интернет-площадки и социальные сети, по сути, создали новые культурно-цивилизационные пространства. Люди уже склонны делить себя не по признаку гражданской принадлежности, но по признаку тех культурных и языковых площадок, на которых осуществляется их основная коммуникация.

Список использованных источников

1. Джуманова, Г. Ж. Национальная идентичность молодёжи и самопознание / Г. Ж. Джуманова // *Философия и ценности современной культуры : материалы Междунар. науч. конф.*, Минск, 10–11 окт. 2013 г. / Белорус. гос. ун-т, Ин-т философии НАН Беларуси. – Минск, 2014. – С. 273–276.
2. Markham, A. *Ethical decision-making and Internet research 2.0 : Recommendations from the AoIR ethics working committee (Version 2.0)* [Electronic resource] / A. Markham, E. Buchanan. – Chicago : Assoc. of Internet Researches, 2012. – Mode of access: <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf>. – Date of access: 04.05.2020.
3. Thomas, J. Introduction: a debate about the ethics of fair practices for collecting social science data in cyberspace / J. Thomas // *The Inform. Soc.* – 1996. – Vol. 12, № 2. – P. 107–118. <https://doi.org/10.1080/713856137>
4. *Культурное разнообразие в современном мире* / под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. – М., 2014. – С. 215.
5. Герасимова, И. А. Проблема сохранения культурной идентичности в условиях глобализации / И. А. Герасимова, В. Ю. Ивахнов // *Сервис Plus*. – 2017. – Т. 11, № 2. – С. 66–76. <https://doi.org/10.22412/1993-7768-11-2-9>
6. Бондаренко, С. В. Политическая идентичность в киберпространстве / С. В. Бондаренко // *Полит. наука*. – 2005. – № 3. – С. 76–92.
7. Бергер, П. Культурная динамика глобализации : [введение] / П. Бергер // *Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире* : пер. с англ. / под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. – М., 2004. – С. 5–26.
8. Иванов, Р. Н. Формирование идентичности в условиях массовой культуры : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / Р. Н. Иванов ; Ом. гос. ун-т путей сообщ. – Омск, 2012. – 20 с.
9. Плешаков, В. А. Эксперименты с онлайн-идентичностью: выбор кибер-альтер-эго / В. А. Плешаков // *Проблемы педагогического образования : сб. науч. ст.* / Моск. пед. гос. ун-т, Моск. соц.-пед. ин-т. – М., 2010. – Вып. 37. – С. 28–30.

References

1. Dzhumanova G. Zh. National identity of youth and self-knowledge. *Filosofiya i tsennosti sovremennoi kul'tury: materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, Minsk, 10–11 oktyabrya 2013 g.* [Philosophy and values of modern culture: materials of the International scientific conference, Minsk, October 10–11, 2013]. Minsk, 2014, pp. 273–276 (in Russian).
2. Markham A., Buchanan E. *Ethical decision-making and Internet research 2.0 : Recommendations from the AoIR ethics working committee (Version 2.0)*. Chicago, Association of Internet Researches, 2012. Available at: <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf> (accessed 04.05.2020).
3. Thomas J. Introduction: a debate about the ethics of fair practices for collecting social science data in cyberspace. *The Information Society*, 1996, vol. 12, no. 2, pp. 107–118. <https://doi.org/10.1080/713856137>
4. *Cultural diversity in the modern world* / ed. P. Berger, S. Huntington. Moscow, 2014, p. 215 (in Russian).

5. Gerasimova I. A., Ivakhnov V. Yu. The problem of preservation of cultural identity in conditions of globalization. *Servis Plus = Service Plus*, 2017, vol. 11, no. 2, pp. 66–76 (in Russian). <https://doi.org/10.22412/1993-7768-11-2-9>

6. Bondarenko S. V. Political identity in cyberspace. *Politicheskaya nauka = Political Science (RU)*, 2005, no. 3, pp. 76–92 (in Russian).

7. Berger P. L. Introduction. *Many Globalizations. Cultural diversity in the contemporary world*. Oxford, 2002, pp. 1–16. <https://doi.org/10.1093/0195151461.003.0001>

8. Ivanov R. N. *Formation of identity in the conditions of maas culture*. Abstract of Ph.D. diss. Omsk, 2012. 20 p. (in Russian).

9. Pleshakov V. A. Experiments with online identity: choosing a cyber alter ego. *Problemy pedagogicheskogo obrazovaniya: sbornik nauchnykh statei* [Problems of pedagogical education: collection of scientific articles]. Moscow, 2010, iss. 37, pp. 28–30 (in Russian).

Информация об авторе

Климашин Александр Геннадьевич – аспирант. Институт социологии, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: alexandr89by@mail.ru.

Information about the author

Alexander G. Klimashin – Postgraduate Student. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: alexandr89by@mail.ru.

ГІСТОРЫЯ HISTORY

УДК [94(476):34]«1796/1801»
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-29-40>

Паступіў у рэдакцыю 02.04.2019
Received 02.04.2019

І. Г. Гушчынскі

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск, Беларусь

РЭФАРМАННЕ СУДОВАЙ СІСТЭМЫ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРЫЯД ПРАЎЛЕННЯ ПАЎЛА I (1796–1801 гг.)

Анотацыя. Рассматриваются содержание и результаты преобразований в сфере правосудия на территории Беларуси, которые произошли в период правления Павла I. Он декларировал признание особых прав и привилегий за территорией, присоединенной к России в результате разделов Речи Посполитой (так называемых западных губерний). Это нашло отражение прежде всего в реформировании здесь судебной системы. Главным содержанием данных преобразований стало восстановление системы судебных органов времен ВКЛ и Речи Посполитой, хотя и не в полном объеме. В статье сделан вывод, что преобразования Павла I в сфере суда на территории западных губерний представляли собой попытку формирования здесь судебной системы на основании местных традиций правосудия времен ВКЛ и Речи Посполитой, но с учетом реалий нахождения края в составе самодержавной Российской империи. Созданная в это время местная судебная система была похожа на прежнюю (до включения края в состав России) – было частично восстановлено судостроительство, продолжало действовать местное “статутное” право, в делопроизводстве использовался польский язык, широкими полномочиями в сфере правосудия было наделено местное дворянство. Но в то же время по многим аспектам данная судебная система существенно отличалась от прежней в сторону унификации с российскими судебными порядками (использование российских законов, назначение части судебных должностей от правительства, значительная роль губернаторов в осуществлении правосудия, подчинение высшей судебной инстанции – Сенату и др.).

Ключевые слова: судебная система, западные губернии, Российская империя, Павел I, Статут ВКЛ 1588 г.

Для цитирования: Гушчынскі, І. Г. Рэфармаванне судовай сістэмы на тэрыторыі Беларусі ў перыяд праўлення Паўла I (1796–1801 гг.) / І. Г. Гушчынскі // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 29–40. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-29-40>

Ihar H. Hushchynski

Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus

REFORMING THE JUDICIAL SYSTEM IN THE TERRITORY OF BELARUS DURING THE REIGN OF PAUL I (1796–1801)

Abstract. The article deals with the content and results of the reforms in the judicial sphere in the territory of Belarus, which took place during the reign of Paul I. He declared the recognition of special rights and privileges for the territory, which was annexed to Russia as a result of partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth (the so-called Western provinces). First of all, this was reflected in the reform of the judicial system here. The main content of these changes was the restoration of the judiciary of the period of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth, although not in full. The article concluded that the reforms of Paul I in the judicial sphere in the territory of the Western provinces were an attempt to form here the judicial system on the basis of local justice traditions of the period of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth, but given the realities of the autocratic Russian Empire. The local judicial system, which was established at that time, was similar to the former (before annexing to Russia) – was partially restored former judiciary, continued to use local rights, local nobility had considerable authority in the justice sphere. But at the same time on many aspects this judicial system was significantly different from the former in the direction of unification with the Russian judicial traditions (using of Russian laws, the appointment of some judges by the government, the significant role of governors in the justice, the subordination of the highest court – the Senate, etc.).

Keywords: judicial system, Western Provinces, the Russian Empire, Paul I, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1588

For citation: Hushchynski I. H. Reforming the Judicial System in the territory of Belarus during the Reign of Paul I (1796–1801). *Vestsy Natsyyanal'най akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 29–40 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-29-40>

Пасля смерці Кацярыны II у лістападзе 1796 г. на расійскі трон узышоў яе сын Павел I. Ён значна змяніў урадавую палітыку па многіх кірунках, у тым ліку ў адносінах да тэрыторыі, далучанай у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай (так званых заходніх губерняў). Перш за ўсё гэта знайшло адлюстраванне ў прызнанні іх асобага палітыка-прававога статусу ў складзе імперыі. Ужо ва ўказе Паўла I ад 12 снежня 1796 г. аб новым падзеле дзяржавы на губерні дадзена тэрыторыя была аднесена да ліку тых, якія знаходзіліся на асобых правах і прывілеях [1]. Галоўным праяўленнем гэтага стала аднаўленне тут у агульных рысах судаўладкавання часоў ВКЛ, а таксама захаванне Статута ВКЛ і сеймавых канстытуцый Рэчы Паспалітай (і нават пашырэнне сферы іх выкарыстання ў параўнанні з часам праўлення Кацярыны II). Гэта, безумоўна, супярэчыла папярэдняй уніфікатарскай палітыцы Кацярыны II. Аднак трэба адзначыць, што дэклараванае Паўлам I захаванне асобых правоў і прывілеяў за заходнімі губернямі судовай сістэмай, па сутнасці, і абмежавалася, паколькі ў сферах адміністрацыйнага кіравання і фінансаў ніякай дадатковай аўтаноміі дадзена тэрыторыя не атрымала.

Наогул, перыяд праўлення Паўла I хаця і быў адносна непрацяглы (лістапад 1796 – сакавік 1801 г.), але насычаны пераўтварэннямі, у тым ліку ў галіне правосуддзя. Менавіта ў гэты час на тэрыторыі заходніх губерняў сфарміравалася своеасаблівая судовая сістэма, у якой сумяшчалася захаванне норм мясцовага “статутавага” права з укараненнем расійскага заканадаўства. Яна дзейнічала яшчэ 4 дзесяцігоддзі, хаця і з пэўнымі зменамі, пакуль не была канчаткова скасавана ў 1840 г. Спецыяльных даследаванняў, прысвечаных дадзенай праблеме, няма, аднак яна ў той ці іншай ступені разгледжана ў дастаткова вялікай колькасці прац: М. П. Жуковіча [2], М. В. Клачкова [3, с. 426–428], Л. Жытковіча [4, с. 381–391], С. Л. Лугаўцовай [5, с. 11–12, 19], В. А. Шаўкапляс [6], А. А. Кісялёва [7, с. 37–45], С. Годэка [8, с. 404–423], А. П. Жытко, С. А. Талмачовай і І. Г. Гушчынскага [9] і некаторых іншых. Неабходна таксама згадаць вядомага правазнаўца 1-й паловы XIX ст. А. Каравіцкага [10]. Хаця ён у сваіх працах і не факсіраваў ўвагу на перыяде праўлення Паўла I, але падрабязна раскрыў сістэму судаўладкавання і судаводства, якая сфарміравалася ў краі менавіта ў той час. Варта згадаць і ўкраінскіх даследчыкаў М. В. Бармака [11, с. 325–367] і В. Вароніну [12]. Яны вывучалі аналагічную праблематыку на тэрыторыі Украіны, якая ў той час знаходзілася фактычна ў адным прававым полі з тэрыторыяй Беларусі. Аднак усе згаданыя працы прысвечаны альбо больш шырокай тэматыцы, альбо сумежным праблемам. У сувязі з гэтым наяўная гістарыяграфія не дае нам выразнай карціны як працэсу змен у судовай сістэме краю ў перыяд праўлення Паўла I, так і іх непасрэдных вынікаў. Напрыклад, практычна не адлюстраваны адрозненні ў судовых сістэмах, з аднаго боку, Беларускай і Мінскай губерняў, з другога – Літоўскай; вельмі невыразна паказаны рамкі дзеяння мясцовых і расійскіх прававых норм. Раскрыццё дадзенай тэмы будзе садзейнічаць больш дакладнай рэканструкцыі сістэмы судаводства і судаўладкавання на тэрыторыі Беларусі ў 1797–1840 гг., а таксама асэнсаванню матываў і зместу расійскай палітыкі ў краі ў разглядаемы перыяд.

Прадстаўленае ў дадзеным артыкуле даследаванне базіруецца на асноўных тэарэтыка-метадалагічных прынцыпах – гістарызму, аб’ектыўнасці, сістэмнага аналізу і каштоўнаснага падыходу. Непасрэдным інструментарыем дасягнення даследчай мэты сталі як агульнанавуковыя (аналіз і сінтэз, індукцыя і дэдукцыя, статыстычны аналіз і г. д.), так і канкрэтна-гістарычныя метады (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны). Гэта дазволіла паслядоўна і дэталёва паказаць змены ў судовай сістэме на тэрыторыі Беларусі падчас праўлення Паўла I, выявіць матывы і змест палітыкі расійскіх улад у сферы правосуддзя краю ў канкрэтных гістарычных умовах. Крыніцазнаўчую базу даследавання склалі заканадаўчыя акты Расійскай імперыі, а таксама дакументы судовых і адміністрацыйных устаноў з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (г. Мінск).

Неабходна адзначыць, што пры Паўле I судовая сістэма падверглася пераўтварэнням не толькі ў заходніх губернях, але і ў імперыі наогул. Папярэдняя сістэма мясцовых судовых органаў, уведзеная пры Кацярыне II, была карэнным чынам рэфармавана. Нагадаем, што паводле “Учреждений для управления губерний Всероссийской империи” 1775 г. (далей – “Учреждения...”) на ўзроўні губерні яна складалася з трох інстанцый і мела выразны саслоўны характар. Судамі 1-й (ніжняй) інстанцыі былі: для дваран – павятовыя суды (разглядалі таксама крымінальныя справы памешчыцкіх сялян) і дваранскія апекі; для гарадскіх саслоўных груп – гарадавыя магістраты, славесныя і сірочыя суды; для непрыватнаўласніцкіх сялян – ніжнія расправы. Над імі ў якасці суда 2-й (сярэдняй) інстанцыі стаялі, адпаведна, верхнія земскія суды, губернскія магістраты і верхнія расправы. Судамі 3-й (верхняй) інстанцыі былі палата крымінальнага суда і палата грамадзянскага суда, якім былі падсудныя справы ўсіх саслоўяў. Акрамя таго, на губернскім узроўні дзейнічалі ўсесаслоўныя “совестные” суды. Яны разглядалі некаторыя крымінальныя справы (са змякчальнымі абставінамі), а таксама грамадзянскія (калі за вырашэннем спрэчкі звярталіся адразу абодва бакі) [13]. Паўлам I былі скасаваны асобныя саслоўныя суды 1-й інстанцыі для непрыватнаўласніцкіх сялян (ніжняе расправы), а адпаведныя справы перададзены ў падсуднасць павятовых (“уездных”) судаў. Спынялі існаванне наогул усе суды 2-й інстанцыі, а таксама “совестные” суды. Суды 3-й інстанцыі, палаты крымінальнага і грамадзянскага суда, былі аб’яднаны ў адну установу – палату суда і расправы, падзеленую на крымінальны і грамадзянскі дэпартаменты [2, с. 204–205]. Прычым склад павятовых судаў і губернскіх палат суда і расправы станаўліўся цалкам прызначаемым ад урада. Такім чынам, дваранства пазбаўлялася права выбіраць суддзяў [3, с. 425]. Усе гэтыя мерапрыемствы мелі дзве галоўныя мэты – цэнтралізацыю ўлады і эканомію сродкаў [3, с. 411–412]. Аднак у заходніх губернях, як убачым далей, ад дасягнення першай з гэтых мэт расійскі ўрад у значнай ступені адмовіўся. Вялікія паўнамоцтвы ў сферы правасуддзя тут былі дэлежаваны мясцоваму дваранству. З аднаго боку, гэта быў крок насустрач вышэйшаму саслоўю краю, якое бачыла ў захаванні мясцовых судова-прававых традыцый гарантыю абароны сваіх правоў і інтарэсаў [2, с. 201–202; 14, с. 224–225], з другога – аптымізацыя сістэмы судаўладкавання і пашырэнне выбарнага пачатку пры фарміраванні складу судовых органаў зніжалі выдаткі ўрада, бо выбарныя пасады ўтрымліваліся за кошт збораў з разглядаемых спраў і папер.

Тэрыторыя Беларусі, паводле згаданага вышэй указа ад 12 снежня 1796 г., увайшла ў склад трох губерняў: Беларускай (з цэнтрам у Віцебску), Мінскай і Літоўскай (з цэнтрам у Вільні). Пераўтварэнні ў судовай сістэме гэтых губерняў падчас праўлення Паўла I адносіліся галоўным чынам да сферы судаўладкавання. Сэнс гэтых змен заключаўся ў частковым узнёўленні структуры судовых устаноў перыяду ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Прычым у Літоўскай губерні дадзеныя пераўтварэнні мелі значныя адрозненні ад Беларускай і Мінскай губерняў (а таксама украінскіх – Валынскай, Падольскай і Кіеўскай). Змяненні ў судаўладкаванні і судаводстве ў гэтых частках заходніх губерняў адбываліся ў значнай ступені на падставе розных заканадаўчых актаў. Таму сістэмы судовых органаў, якія тут сфарміраваліся, атрымалі свае спецыфічныя рысы. Гэта стала вынікам таго, што на тэрыторыі Беларускай і Мінскай губерняў (а таксама ўкраінскіх) на момант пачатку праўлення Паўла I ужо была ўкаранёна расійская сістэма адміністрацыйнага кіравання і суда на падставе “Учреждений...” 1775 г., а Літоўскай – не. Таму ў апошняй расійскай ўлады палічылі мэтазгодным мець варыянт судаўладкавання, больш набліжаны да ўзору часоў ВКЛ.

Спачатку разгледзім судаўладкаванне на тэрыторыі Мінскай і Беларускай губерняў (апошняя створана ў канцы 1796 г. у выніку аб’яднання Полацкай і Магілёўскай губерняў). На момант смерці Кацярыны II тут дзейнічала сістэма судовых органаў расійскага ўзору, уведзеная на падставе “Учреждений...”. Пры гэтым працягвалі выкарыстоўвацца III Статут ВКЛ і сеймавыя канстытуцыі Рэчы Паспалітай (галоўным чынам у грамадзянскім судаводстве). Новае судаўладкаванне Беларускай і Мінскай губерняў было вызначана новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам краіны на губерні і паветы [1], а таксама зацверджанымі Паўлам I 31 снежня 1796 г. штатамі ўстаноў [15]. Замест судовых органаў расійскага ўзору ў штатах фігуравалі земскія павятовыя, падкаморскія і галоўныя суды [15]. Што тычыцца гарадоў, то там працягвалі дзейнічаць гарадавыя магістраты і ратушы.

Трэба адзначыць, што ў выніку змянення судаўладкавання ў Беларускай і Мінскай губернях значна зменшылася колькасць судовых устаноў. Прычынай гэтага стала, па-першае, скасаванне грувасткай па сваёй структуры сістэмы судаў, уведзеных на падставе “Учреждений...” Кацярыны II. Па-другое, скарачэнне колькасці губерняў і павеатаў (у мэтах эканоміі сродкаў на ўтрыманні адпаведных устаноў і іх персаналу). Як ужо адзначалася, Полацкая і Магілёўская губерні былі аб’яднаны ў адну Беларускаю губерню (з цэнтрам у Віцебску) [1]. Тут было скасавана 7 павеатаў (з 24, якія раней уваходзілі ў склад Полацкай і Магілёўскай губерняў) – Быхаўскі, Клімавіцкі, Копыскі, Бабінавіцкі, Суражскі, Дрысенскі, Рэжыцкі [2, с. 193]. У Мінскай губерні былі скасаваны 4 паветы (з 13) – Пастаўскі, Докшыцкі, Нясвіжскі і Давыд-Гарадоцкі (але ад Чарнігаўскай губерні быў перададзены Рэчыцкі павет) [2, с. 196]. Адпаведна, там спынялі сваё існаванне павятовыя судовыя і адміністрацыйныя ўстановы.

Асноўнай судовай інстанцыяй павятовага ўзроўню ў Беларускай і Мінскай губернях былі земскія павятовыя суды, якія знаходзіліся ў павятовых гарадах. У дакументах яны часта таксама называліся проста “павятовымі” [16] (прычым, у рускай транскрыпцыі – “поветовые”, што дазваляла не блытаць іх з расійскімі “уезднымі” судамі) альбо “земскімі” [17, арк. 20] (па аналогіі з судамі 1-й інстанцыі перыяду ВКЛ і Рэчы Паспалітай). Па сутнасці, земскія павятовыя суды ўяўлялі сабой нешта сярэдняе паміж былымі мясцовымі земскімі і расійскімі павятовымі (“уезднымі”) судамі. У плане падсуднасці яны фактычна былі аналагам агульнаімперскіх павятовых судаў, бо разглядалі як грамадзянскія, так і крымінальныя справы (у той час як у ВКЛ існавалі яшчэ і асобныя гродскія суды, якія спецыялізаваліся на крымінальных справах). А вось па сваім складзе земскія павятовыя суды больш адпавядалі былым “літоўскім” земскім судам, бо былі выбарнымі (склад павятовых судаў унутрырасійскіх губерняў падчас праўлення Паўла I, насупраць, фарміраваўся па прызначэнні ад урада). Пры гэтым адзначым, што паводле царскага ўказа ад 19 сакавіка 1800 г. быў скасаваны ўведзены пры Кацярыне II маёмасны цэнз для ўдзелу ў дваранскіх выбарах, г. зн. у тым ліку выбарах на судовыя пасады (аднак у чэрвені 1802 г., неўзабаве пасля смерці Паўла I, цэнз быў вернуты) [18]. Паводле штатаў губерняў ад 31 снежня 1796 г. земскія павятовыя суды Беларускай і Мінскай губерняў складаліся з выбарных ад мясцовага дваранства земскага суддзі, 2 падсудкаў (асэсараў), пісара і 4 возных (выконвалі функцыі судовага прыстава) [15]. Тэрмін іх паўнамоцтваў не абмяжоўваўся, як і ў часы ВКЛ [16]. Адзначым, што пісары земскіх павятовых судаў цяпер мелі права толькі дарадчага голасу, хаця па Статуту ВКЛ 1588 г. лічыліся членамі суда і валодалі правам вырашальнага голасу [10, с. 49; 19, с. 234]. Земскія павятовыя суды і іх персанал, як і ўсе наогул выбарныя судовыя пасады, утрымліваліся не за кошт дзяржаўнай казны, а за кошт судовых пошлін [15; 20].

Як адзначалася вышэй, Паўлам I былі скасаваны асобныя суды для непрыватнаўласніцкіх сялян – ніжнія і верхнія расправы. На тэрыторыі заходніх губерняў яны цяпер становіліся падсуднымі земскім павятовым судам [21] (у Літоўскай губерні – земскім і гродскім судам). Такім чынам, сялян цяпер сталі судзіць суддзі выключна з ліку дваран.

Яскравай асаблівасцю судаўладкавання заходніх губерняў, у параўнанні з унутрырасійскімі, стала наяўнасць асобных судаў для разбору спраў па пазямельных спрэчках – падкаморскіх. Яны складаліся з выбарных ад мясцовага дваранства падкаморыя, каморніка і вознага [15]. Самі справы, якія яны разбіралі, першапачаткова ўзнікалі ў земскіх павятовых судах альбо грамадзянскіх дэпартаментнах галоўных судаў, а затым накіроўваліся для вырашэння ў падкаморскі суд [17, арк. 1, 20]. У якасці месца судовага працэсу звычайна прызначаўся па ўзаемнай згодзе суцяжнікаў адзін з маёнткаў, межы якога з’яўляліся прадметам спрэчкі [22, арк. 1а].

У гарадах судамі 1-й інстанцыі былі гарадавыя магістраты ці ратушы. Гарадавыя магістраты былі ў павятовых гарадах, ратушы, як правіла, у заштатных. Пра склад магістратаў і ратуш у штатах губерняў ад 31 снежня 1796 г. нічога не адзначалася. У Беларускай і Мінскай губернях яны працягнулі фарміравацца на падставе “Учреждений...” і складаліся з 2 бурмістраў і 4 ратманаў, якія выбіраліся ад купецтва і мяшчанства [10, с. 56]. У 1798 г. у гарадах Мінскай губерні, якія валодалі магдэбургскім правам, колькасць членаў гарадавых магістратаў была павялічана за кошт вяртання пасад лаўнікаў, якія былі да ўвядзення ў 1795 г. “Учреждений...” [23, с. 115]. У гарадскіх паселішчах з колькасцю насельніцтва да 500 душ ратушы маглі складацца з 1 бур-

містра і 2 ратманаў [13]. У гарадах працягвалі дзейнічаць таксама славесныя суды, якія разглядалі гандлёвыя справы [24, арк. 1]. Іх судзі выбіраліся купецтвам і мяшчанствам адпаведнага горада [13]. Пры гарадавых магістратах працягнулі дзейнічаць таксама сірочыя суды, якія займаліся апякунскімі справамі мяшчан і купцоў [25, с. 25]. Як бачым, саслоўныя суды 1-й інстанцыі для гарадскіх саслоўных груп пры Паўле I засталіся фактычна ў тым жа выглядзе, што і пры Кацярыне II. Аб гэтым сведчыць і сама назва “гарадавы магістрат” (г. зн. на расійскі манер), а не проста “магістрат”, як гэта было раней. Таксама трэба адзначыць, што ў выніку скарачэння колькасці павеатаў у Беларускай і Мінскай губернях і, адпаведна, страты некаторымі гарадамі статусу павятовых цэнтраў, тамтэйшыя гарадавыя магістраты былі ператвораныя ў ратушы [26, арк. 1–3].

Судом 2-й інстанцыі ў заходніх губернях пасля пераўтварэнняў Паўла I сталі галоўныя суды, якія знаходзіліся ў губернскіх гарадах. У Беларускай і Мінскай губернях яны дзяліліся на 2 дэпартаменты – крымінальны (1-ы) і грамадзянскі (2-гі). Дадзеная структура адпавядала ўзору аналагічных па статусу галоўным судам палатам суда і расправы, якія былі ва ўнутрырасійскіх губернях. Склад галоўных судоў Беларускай і Мінскай губерняў фарміраваўся як з прызначаемых ад урада чыноўнікаў, так і выбарных ад мясцовага дваранства. Старшыні дэпартаменту прызначаліся імператарам з ліку некалькіх выбраных мясцовым дваранствам кандыдатаў [16; 27]. Акрамя старшын у склад галоўных судоў уваходзілі 2 прызначаемыя ад урада (Сенатам) саветнікі і 6 выбарных ад мясцовага дваранства засядацелей [15; 28, арк.1]. Для выбарных пасада галоўных судоў заходніх губерняў у лістападзе 1800 г. быў вызначаны тэрмін дзеяння паўнамоцтваў – 3 гады [16]. Персанал судовых устаноў ніжэйшага звяна (канцылярскія служачыя, перакладчыкі, вартаўнікі) прызначаўся па ўказанні губернатараў ці губернскіх праўленняў [6, с. 44–45; 28, арк. 6]. Пры гэтым адзначым, што склад унутрырасійскіх палат суда і расправы цалкам фарміраваўся па прызначэнні ад урада [2, с. 206].

У крымінальныя дэпартаменты галоўных судоў паступалі на рэвізію прыгаворы земскіх павятовых судоў, магістратаў і ратуш. Прынамсі гэта датычыла ўсіх прыгавораў, паводле якіх вінаватыя караліся смерцю, біццём кнутом, пазбаўленнем гонару. Рэвізія справы ў крымінальным дэпартаменце ўяўляла сабой новы яе разгляд на падставе ўжо існуючых матэрыялаў (допытаў, заключэнняў экспертаў, вынікаў вобыскаў і г. д.) [29]. Па асобных катэгорыях крымінальных спраў галоўныя суды з’яўляліся судом 1-й першай інстанцыі. Да такіх адносіліся, напрыклад, справы аб злачынствах службовых асоб. Першапачаткова галоўныя суды ў якасці першай інстанцыі разглядалі справы аб беглых рэкрутах і ўкрывальніках беглых сялян. Аднак у верасні 1799 г. дадзеныя справы былі перададзены на вырашэнне паліцыі і пад кантроль губернатараў [6, с. 30–31]. Пры вынясенні прыгавораў па крымінальных справах галоўныя суды спасылаліся як на мясцовае права (III Статут ВКЛ ці сеймавыя канстытуцыі Рэчы Паспалітай), так і на расійскія законы. Прычым у некаторых выпадках – на нормы мясцовага і агульнарасійскага права адначасова [29, арк. 4]. Рашэнні галоўных судоў па крымінальных справах не былі канчатковымі, а накіроўваліся губернатару ці вайсковаму губернатару для зацвярджэння. Пасля гэтага прыгаворы ў адносінах прадстаўнікоў недваранскіх саслоўяў прыводзіліся ў выкананне, а ў адносінах дваран – справа адсылалася ў Сенат для канчатковага рашэння [6, с. 33]. Такім чынам, захоўваўся парадак ходу крымінальных спраў, прадугледжаны “Учреждениями...” 1775 г.

Акрамя ўласна вырашэння судовых спраў 1-я дэпартаменты галоўных судоў выконвалі функцыю нагляду за судамі ніжэйшага звяна, а таксама паліцэйскімі органамі (ніжнімі земскімі судамі), якія вялі папярэдняе следства па крымінальных справах. Галоўныя суды атрымлівалі ад іх статыстычную справаздачнасць аб колькасці паступіўшых, вырашаных і нявырашаных спраў. Таксама галоўныя суды маглі накладваць на суды 1-й інстанцыі і іх чыноўнікаў дысцыплінарныя спагнанні ў выглядзе штрафу ці вымовы [30, арк. 311], [6, с. 42].

2-гі (грамадзянскі) дэпартамент галоўнага суда з’яўляўся апеляцыйнай інстанцыяй па грамадзянскіх справах. Справы, якія закраналі інтарэсы казны ці духавенства, маглі разглядацца ў 2-м дэпартаменце галоўнага суда толькі пасля атрымання па іх папярэдняга заключэння асоб пракурорскага нагляду [6, с. 46]. Рашэнне 2-га дэпартаменту галоўнага суда можна было абскардзіць у апеляцыйным парадку ў Сенаце [6, с. 45].

У Літоўскай губерні, як адзначалася вышэй, судовая сістэма адрознівалася ад той, якая сфарміравалася ў гэты час у астатніх заходніх губернях. Тут расійскія ўлады пры фарміраванні сістэмы органаў суда ў большай ступені прытрымліваліся ўзору судаўладкавання часоў ВКЛ. Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай на дадзенай тэрыторыі расійскімі ўладамі планавалася стварыць дзве губерні – Віленскую і Слоніmsкую. Урачыстае адкрыццё судовых і адміністрацыйных устаноў гэтых губерняў (паводле “Учреждений...”) было запланавана на канец лістапада 1796 г. У сувязі з гэтым дзеючыя тут на той момант земскія і гродскія суды пасля апошніх сваіх кадэнцый (сесій) 1796 г. спынялі сваё існаванне. Тым часам 6 лістапада памерла Кацярына II, а на прастол узышоў Павел I. Паводле яго ўказа ад 12 снежня 1796 г. аб новым падзеле краіны на губерні замест Віленскай і Слоніmsкай губерняў ужо прадугледжвалася толькі адна – Літоўская (з цэнтрам у Вільні). Павел I адмовіўся і ад ідэі ўвядзення тут “Учреждений...”. Па гэтай прычыне зімой 1796–1797 гг. Літоўская губерня ўвогуле аказалася фактычна пазбаўленай судовай сістэмы, бо скасаваныя мясцовыя суды на свае новыя кадэнцыі не сабраліся, а новыя расійскія ўстановы не былі адкрыты [4, с. 382]. У той жа час 6 лютага 1797 г. Павел I падпісаў указ, паводле якога вярталася судаўладкаванне перыяду ВКЛ. Аднаўлялася дзейнасць былых земскіх, гродскіх, падкаморскіх судаў, Літоўскага трыбунала (які цяпер называўся Галоўным літоўскім судом), а таксама ствараўся так званы надворны суд [31]. Прычым у штатах губерні канкрэтны склад гэтых судовых устаноў, акрамя надворнага суда, не вызначаўся. Толькі ўказвалася, што яны ўтвараюцца і ўтрымліваюцца “на аснове тамашніх прав” [15]. Такім чынам, склад гэтых судаў павінен быў выбірацца мясцовым дваранствам. Пра суды для гарадскіх саслоўных груп у згаданым указе ад 6 лютага 1797 г. нічога не адзначалася, бо на той момант тут у многіх гарадах і так дзейнічалі магістраты – на падставе папярэдніх прывілеяў на самакіраванне.

У кожным павеце Літоўскай губерні ў якасці судаў 1-й інстанцыі прадугледжваліся земскія і гродскія суды. Яны размяшчаліся ў павятовым горадзе, прычым, як правіла, у адным будынку альбо побач. Земскія суды разглядалі грамадзянскія справы. Гродскія – як грамадзянскія, так і крымінальныя. Гэтыя суды складаліся са старшыні (прэзідэнта), 3 суддзяў, пісара і 1–2 возных, якіх выбіраў мясцовае дваранства [10, с. 27, 49]. У гарадах, якія валодалі магдэбургскім правам, на ранейшых падставах судовыя функцыі працягвалі выконваць магістраты.

У Літоўскай губерні, таксама як і ў Мінскай і Беларускай губернях, апеляцыйнай судовай інстанцыяй з’яўляўся галоўны суд. Прычым тут яго склад цалкам выбіраўся мясцовым дваранствам. Яшчэ адной яго асаблівасцю было тое, што ён першапачаткова (да 1802 г.) не дзяліўся на дэпартаменты і ў сваёй дзейнасці паралельна выкарыстоўваў назву Літоўскі трыбунал [10, с. 64]. Пасяджэнні Галоўнага літоўскага суда павінны былі адбывацца ў Вільні і Гродне (па паўгода) [31]. У 1798 г. у якасці месца дзейнасці суда была пакінута толькі Вільня [32]. Але ў 1799 г. зноў было вернута правядзенне 1-й кадэнцыі (сесіі) Галоўнага літоўскага суда ў Гродне [33].

Для разбору спраў, якія датычылі гарадскіх прывілеяў ці дзяржаўнай маёмасці, у Вільні ствараўся надворны суд (як аналаг асэсарыяльных судаў і скарбавых камісій часоў Рэчы Паспалітай) [31]. Ён складаўся на парытэтных пачатках з чыноўнікаў, прызначаных ад урада, і выбарных ад мясцовага дваранства. Па хадайніцтву Літоўскага ваеннага губернатара Мікалая Рэпніна ў лістападзе 1797 г. да юрысдыкцыі надворнага суда былі аднесены справы аб службовых злачынствах чыноўнікаў. Да гэтага яны былі падсудны Галоўнаму літоўскаму суду, склад якога поўнасьцю выбіраўся мясцовым дваранствам [34]. Хутчэй за ўсё М. Рэпнін сумняваўся ў яго бесстароннасці адносна рускіх чыноўнікаў. Апеляцыйнай інстанцыяй для надворнага суда быў Сенат [31].

Як бачым, судовая сістэма Літоўскай губерні адрознівалася ад той, якая існавала ў Мінскай і Беларускай. Хаця ў ёй таксама сумяшчаліся элементы мясцовай судова-прававой традыцыі часоў ВКЛ з расійскімі парадкамі, але цэнтр цяжару ў гэтай канфігурацыі быў у большай ступені змешчаны ў бок захавання мясцовых асаблівасцей.

Акрамя згаданых вышэй судовых устаноў, якія дзейнічалі на пастаяннай аснове, мелі вызначаны склад і месца знаходжання, таксама былі кампрамісарскія (палюбоўныя) і эксдывізарскія суды. Гэта былі так званыя “надзвычайныя” (“экстраардынарныя”) суды, якія ствараліся для разбору канкрэтнай справы [10, с. 8]. Кампрамісарскія суды па сваёй сутнасці з’яўляліся мясцовым

варыянтам трацейскага суда [10, с. 78]. Эскдывізарскія суды ствараліся для разбору спраў аб падзеле маёмасці неплацежаздольных даўжнікоў паміж некалькімі крэдытарамі [10, с. 217].

Як адзначалася вышэй, змены ў судовай сістэме заходніх губерняў, якія адбыліся пры Паўле I, закранулі галоўным чынам судаўладкаванне. Што тычыцца прававой базы судаводства, то яна, у параўнанні з часам праўлення Кацярыны II, сутнаска не змянілася. Як і раней, судовыя ўстановы вырашалі справы на падставе як мясцовага права (III Статута ВКЛ і некаторых канстытуцый Сейма Рэчы Паспалітай), так і расійскага заканадаўства.

Выкарыстанне расійскіх прававых норм у большай ступені дытычыла працэсуальнага боку судаводства, у першую чаргу па крымінальных справах. Крымінальны судовы працэс, у адрозненне ад часоў ВКЛ, быў цалкам следчым (інквізіцыйным, вышуковым). Судаводства было негалосным (г. зн. за зачыненымі дзвярыма, без прысутнасці абвінавачанага) і, як правіла, засноўвалася выключна на пісьмовых матэрыялах папярэдняга следства, прадстаўленых паліцэйскімі органамі. Прынцып спаборнасці ў крымінальным судаводстве адсутнічаў, бо функцыі як абвінавачвання, так і абароны браў на сабе сам суд. Адпаведна, гэта фактычна выключала ўдзел адвакатаў у судовым працэсе. Што тычыцца прававых норм, на падставе якіх суды выносілі прыгаворы па крымінальных справах, то пры Паўле I у параўнанні з папярэднім перыядам больш шырока стаў выкарыстоўвацца Статут ВКЛ [35; 29]. Выбарныя суды 1-й інстанцыі ў сваіх рашэннях спасылаліся пераважна на мясцовае права [2, с. 212; 36]. А галоўныя суды (прынамсі змешаныя выбарна-каронныя Мінскі і Беларускі) – на расійскае заканадаўства [29]. Напрыклад, земскія павятовыя і гродскія суды практыкавалі вынясенне смяротных прыгавораў, спасылаючыся на адпаведныя артыкулы Статута ВКЛ 1588 г. [29, арк. 51]. Прынамсі гэта назіралася да таго моманту, пакуль указам Паўла I ад 20 красавіка 1799 г. смяротнае пакаранне было забаронена ў тых мясцовасцях, дзе дзейнічалі мясцовыя прававыя нормы [37]. У той жа час ва ўнутраных губернях смяротнае пакаранне не прымянялася яшчэ з сярэдзіны XVIII ст. [38] (за выключэннем асобных злачынстваў палітычнага характару). У сувязі з гэтым галоўныя суды на падставе расійскага закона ад 30 верасня 1754 г. прыгаворы судаў 1-й інстанцыі да “зняцця галавы” замянялі на біццё кнутом, кляйменне літарамі “ВОР”, вырыванне ноздраў і высылку на вечную катаргу [38; 29, арк. 55].

Грамадзянскае судаводства ў заходніх губернях у цэлым захоўвалася на тых жа прававых падставах, як і да далучэння краю да Расіі. Такім чынам, судовы працэс быў галосным і спаборным. У сувязі з гэтым працягваў функцыянаваць інстытут адвакатуры. Аднак для некаторых катэгорый грамадзянскіх спраў расійскімі ўладамі былі зроблены выключэнні. Напрыклад, у следчым парадку (г. зн. негалосна і без спаборнасці бакоў) разглядаліся грамадзянскія справы, якія датычылі інтарэсаў казны, спрэчак аб выхадзе з прыгоннай залежнасці, і некаторыя іншыя [10, с. 54].

Сітуацыя своеасаблівага прававога дуалізму, калі паралельна дзейнічалі мясцовыя прававыя нормы і расійскія законы, непазбежна стварала цяжкасці для працы судовых устаноў. Узнікала блытаніна адносна падсуднасці спраў той ці іншай судовай установе, выкарыстання мясцовых ці расійскіх прававых норм і працэдур, вядзення справаводства на польскай ці рускай мове і г. д. [24, арк. 468]. За вырашэннем спрэчных сітуацый судовыя ўстановы, пракуроры альбо губернатары звярталіся ў Сенат. Напрыклад, наконт шэрагу спрэчных пытанняў, звязаных з дзейнасцю судаў, у 1797 г. у Сенат звярталіся Мінскі, Валынскі і Падольскі вайсковы губернатар Аляксандр Бекляшоў, а таксама Беларускае губернскае праўленне. У выніку разгляду іх рапартаў сенацкімі ўказамаі былі рэгламентаваны некаторыя важныя аспекты дзейнасці судаў у заходніх губернях (акрамя Літоўскай) [39; 21]. Напрыклад, адносна мовы справаводства было вырашана даць права мясцовым судам, акрамя галоўных, выкарыстоўваць выключна польскую мову. А галоўным судам прадпісвалася запісваць усе рашэнні адразу на дзвюх мовах – рускай і польскай [39]. У галоўных судах выкарыстанне рускай мовы было неабходным, па-першае, па прычыне таго, што іх прыгаворы затым ішлі на зацвярджэнне губернатара ці вайсковага губернатара альбо на апеяльцыю ў Сенат, па-другое, з-за прысутнасці ў складзе гэтых судаў прызначаных ад урада рускіх чыноўнікаў. Трэба адзначыць, што гэтыя ўказы не распаўсюджваліся на Літоўскую губерню, дзе ступень умяшання расійскіх улад у пытанні суда і права ў той перыяд была мінімальнай. Наогул, па большасці пытанняў аб выкарыстанні ў той ці іншай сітуацыі мясцовага права ці расійскіх законаў Сенат схіляўся да першага, асабліва калі гэта датычыла грамадзянскага судаводства.

У выніку пераўтварэнняў Паўла I была істотна скарачана структура органаў пракурорскага нагляду, уведзеная ў адпаведнасці з “Учреждениями...”. Паводле штатаў губерняў ад 31 снежня 1796 г. з былых пракурорскіх пасадаў (пракурораў і страпчых) пакідаліся толькі губернскія пракуроры [15]. Аднак у 1799 г. для кантролю працы судовых і адміністрацыйных устаноў у заходніх губернях былі ўведзены пасады фіскалаў [40]. Яны павінны былі прадухіляць цяганіну ў разглядзе спраў, рознага роду злоўжыванні і прыгнёт абывацеляў. У абавязкі фіскалаў уваходзіла двойчы на год праводзіць інспекцыю ўстаноў, прычым без папярэджання, і неадкладна даносіць аб выяўленых парушэннях губернатару і генерал-пракурору (старшыні Сената). Паўнамоцтвы фіскалаў былі акрэслены толькі ў агульных рысах, не былі вызначаны дакладныя межы іх ўмяшання ў працу ўстаноў. У сувязі з гэтым на практыцы сталі ўзнікаць канфліктныя сітуацыі. У некаторых выпадках фіскалы займаліся абаронай інтарэсаў прыватных асоб. З мэтай вырашэння дадзенай праблемы Сенатам была распрацавана інструкцыя для фіскалаў, зацверджаная Паўлам I 8 снежня 1799 г. [34]. Паводле яе ім забаранялася ўмешвацца ў грамадзянскія судовыя спрэчкі паміж прыватнымі асобамі.

Наогул, укараненне расійскай дзяржаўна-прававой традыцыі ў сферу правасуддзя заходніх губерняў выявілася ў тым, што значную ролю ў ёй сталі адыгрываць адміністрацыйная ўлада, чаго не было ў часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

Частка пасадаў у судовай сістэме замяшчалася па прызначэнні ад урада. У дадзеным аспекце вялікі ўплыў мелі мясцовыя губернатары і ваенныя губернатары, якія, як правіла, вызначалі кандыдатуры. Хаця, трэба адзначыць, пры Паўле I у гэтым сэнсе іх роля некалькі знізілася, паколькі скарацілася колькасць саміх пасадаў, якія замяшчаліся па прызначэнні ад урада. Што тычыцца магчымага ўплыву расійскіх улад на вынікі дваранскіх выбараў (у тым ліку на судовыя пасады), то губернскае начальства магло выказаць свае рэкамендацыі адносна кандыдатур. Аднак звестак аб ціску на выбаршчыкаў ці нейкіх маніпуляцыях з боку ўлад пры правядзенні выбараў мы не маем, дарэчы, як і ў адносінах да перыяду праўлення Кацярыны II. Так, у красавіку 1797 г. Мінскі губернатар Захарый Карнееў паведамляў генерал-пракурору Сената Аляксею Куракіну, што пры выбарах старшыні грамадзянскага дэпартаменту Мінскага галоўнага суда ён рэкамендаваў дваранам кандыдатуру былога старшыні грамадзянскага дэпартаменту Мінскага верхняга земскага суда Путкамера, “весьма известного по приверженности его и многим услугам, показанным Российской державе”. Аднак падтрымкі не атрымаў, і Путкамер выбраны не быў (за яго аказалася толькі 118 выбарчых шароў пры 225 нявыбарчых). Прычым Карнееў падкрэсліваў, што “ни под каким видом не мешался в выбор сей” [3, с. 476–477]. Тым не менш судовыя чыноўнікі, безумоўна, знаходзіліся ў падначаленым становішчы ў адносінах да губернскага начальства. Нават для таго, каб на нейкі час адлучыцца ад пасады, судовым службоўцам трэба было атрымаць дазвол губернатара [30, арк. 9].

Пры Паўле I губернатары і вайсковыя губернатары захавалі значныя паўнамоцтвы ў плане непасрэднага вырашэння судовых спраў, якімі яны былі надзелены паводле “Учреждений...”. Як ужо адзначалася, без іх зацвярджэння не прыводзіліся ў выкананне прыгаворы галоўных судов у крымінальных справах, а таксама па тых катэгорыях грамадзянскіх спраў, якія разглядаліся ў следчым парадку.

Неабходна таксама адзначыць, што губернскімі адміністрацыйнымі ўладамі кантралявалася дзейнасць галоўных судов. Яны атрымлівалі ад губернскіх праўленняў ці непасрэдна ад губернатараў рознага роду распараджэнні (аб паскарэнні ходу той ці іншай справы, з патрабаваннямі даць тлумачэнні адносна прымянення норм заканадаўства і інш.) [28, арк. 2–4, 11, 27–28]. Штомесяц галоўныя суды павінны былі накіроўваць у губернскія праўленні справаздачы аб колькасці вырашаных і нявырашаных спраў, а па спецыяльным запатрабаванні – і іншыя звесткі [6, с. 45]. Наогул, губернатары ўспрымалі суды як падведаныя іх уладзе ўстановы. Так, у 1797 г. Беларускі губернатар Сямён Жыгулін прадпісваў 2-му дэпартаменту Беларускага галоўнага суда “стараться все дела рассматривать и решать справедливо, беспристрастно и скоро, ибо примененная неисправность и медленность будут с департамента взысканы мною без всякого послабления” [28, арк. 22 адв.]. Акрамя таго, галоўныя суды падпарадкоўваліся Сенату, які, акрамя

разгляду скарг на іх рашэнні, мог даваць галоўным судам указанні па агульных пытаннях правапрымянення ці па канкрэтных справах. Дадзеныя ўказанні былі абавязковымі для выканання, нават калі прама супярэчылі нормам мясцовага права [6, с. 38].

Такім чынам, пераўтварэнні Паўла I у сферы суда на тэрыторыі заходніх губерняў уяўлялі сабой спробу фарміравання тут судовай сістэмы на падставе мясцовых традыцый правасуддзя часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай, але з улікам рэалій знаходжання краю ў складзе самадзяржаўнай Расійскай імперыі. Створаная ў гэты час мясцовая судовая сістэма была падобная на былую (да ўключэння краю ў склад Расіі) – было часткова ўзноўлена судаўладкаванне, працягвала дзейнічаць мясцовае “статутавае” права, у справаводстве выкарыстоўвалася польская мова, шырокімі паўнамоцтвамі ў сферы правасуддзя была надзелена шляхта. Але ў той жа час па многіх аспектах дадзеная судовая сістэма істотна адрознівалася ад былой у бок уніфікацыі з расійскімі судовымі парадкамі (выкарыстанне расійскіх законаў, прызначэнне часткі судовых пасадаў ад урада, значная роля губернатараў у ажыццяўленні правасуддзя, падпарадкаванне вышэйшай судовай інстанцыі – Сенату і інш.). Сістэма судаўладкавання і судаводства заходніх губерняў, якая сфарміравалася на мяжы XVIII–XIX стст., уяўляла сабой сімбіёз расійскага і былога мясцовага ўзораў. Такім чынам, аб аднаўленні Паўлам I у заходніх губернях судовай сістэмы часоў ВКЛ калі і можна казаць, то толькі часткова. Таксама трэба адзначыць, што дастаткова распаўсюджанае ў гістарыяграфіі сцверджанне аб тым, што пры Паўле I на тэрыторыі Беларусі было адноўлена дзеянне Статута ВКЛ 1588 г. [23, с. 111; 42, с. 94; 43, с. 15], не адпавядае рэчаіснасці. Трэба мець на ўвазе, што пры Кацярыне II мясцовыя нормы права перыяду ВКЛ цалкам не скасоўваліся і працягвалі выкарыстоўвацца (галоўным чынам у грамадзянскім судаводстве). А пры Паўле I імі, як і раней, рэгуляваліся пераважна прыватна-прававыя адносіны, але ў сферы публічнага права дамінавалі расійскія законы і парадкі. Сістэма судаўладкавання, якая сфарміравалася ў заходніх губернях у перыяд праўлення Паўла I, праіснавала, хаця і з некаторымі карэктывамі, да 1831 г. [44], пры гэтым у Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губернях выкарыстанне судамі III Статута ВКЛ працягвалася да 1840 г. [45].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 17634.
2. Жукович, П. Н. Западная Россия в царствование императора Павла / П. Н. Жукович // Журн. М-ва нар. просвещения. Новая сер. Ч. 63. – 1916. – № 6. – С. 183–226.
3. Клочков, М. В. Очерки правительственной деятельности времени Павла I / М. В. Клочков. – Петроград : Сенат. тип., 1916. – [4], IV, 631 с.
4. Żytkowicz, L. Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7 / L. Żytkowicz. – Wilno : T-wo Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1938. – 464 s.
5. Луговцова, С. Л. Политика российского самодержавия по отношению к дворянству Белоруссии в конце XVIII – первой половине XIX в. / С. Л. Луговцова. – Минск : БГПУ, 1997. – 78 с.
6. Шелкопляс, В. А. Судебные органы в Беларуси: конец XVIII – первая половина XIX в. : учеб. пособие / В. А. Шелкопляс. – Минск : Акад. МВД РБ, 1997. – 63 с.
7. Киселев, А. А. Система управления и чиновничество белорусских губерний в конце XVIII – первой половине XIX в. / А. А. Киселев. – Минск : Воен. акад. РБ, 2007. – 171 с.
8. Godek, S. III Statut Litewski w dobie porozbiorowej / S. Godek. – Warszawa : Wydaw. Uniw. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2012. – 810 s.
9. Гушчынскі, І. Г. Судовая сістэма / І. Г. Гушчынскі, А. П. Жытко, С. А. Талмачова // Грамадска-палітычнае жыццё ў Беларусі, 1772–1917 гг. / А. У. Унучак [і інш.] ; рэдкал.: В. В. Даніловіч (гал. рэд.) [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2018. – С. 135–153.
10. Korowicki, A. Proces suwilyny litewski / A. Korowicki. – Wilno : Józef Zawadzki, 1826. – 316 s.
11. Бармак, М. Фармування владных інстытуцый Расійскай імперыі на Правобережній Украіні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. Бармак. – Тернопіль : Вид-во Астон, 2007. – 512 с.
12. Вороніна, В. Законодавчі ініціативи Павла I у сфері судочинства / В. Вороніна // Український історичний збірник / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Рада молодих вчених. – Київ, 2008. – Вип. 11. – С. 80–91.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 20. – 1830. – № 14392.
14. Де-Пуле, М. Ф. Станислав-Август Понятовский в Гродне и Литва в 1794–1797 гг. / М. Ф. Де-Пуле. – СПб. : Тип. Майкова, 1871. – 255 с.

15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 44, ч. 2. – 1830. – № 17702.
16. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 26. – 1830. – № 19628.
17. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 1834. Воп. 1. Спр. 1.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 27. – 1830. – № 20288.
19. Статут Великого Княжества Литовского с подведением в надлежащих местах ссылки на конституции, приличные содержанию оного : в 2 ч. : пер. с пол. – СПб. : Правительствующий Сенат, 1811. – Ч. 1. – XXVII, 543 с.
20. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 44, ч. 2. – 1830. – № 17788.
21. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 18314.
22. НГАБ. – Ф. 1834. Воп. 1. Спр. 2.
23. Кузнецов, И. Н. История государства и права Беларуси / И. Н. Кузнецов, В. А. Шелкопляс. – Минск : Дикта, 1999. – 272 с.
24. НГАБ. – Ф. 3219. Воп. 1. Спр. 1.
25. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения: 1793–1917 : справочник / Ком. по арх. и делопроизводству при Совете Министров Респ. Беларусь, Нац. ист. арх. Беларуси ; сост. Т. Е. Леонтьева ; редкол.: В. И. Адамушко (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БелНИИДАД, 2006. – 391 с.
26. НГАБ. – Ф. 3219. Воп. 1. Спр. 45.
27. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 17789.
28. НГАБ. – Ф. 3215. Воп. 2. Спр. 7.
29. НГАБ. – Ф. 76. Воп. 1. Спр. 19.
30. НГАБ. – Ф. 156. Воп. 1. Спр. 4.
31. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 17788.
32. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 18405.
33. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – № 18909.
34. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 18238.
35. НГАБ. – Ф. 1568. Воп. 1. Спр. 87.
36. НГАБ. – Ф. 1601. Воп. 1. Спр. 2.
37. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – № 18943.
38. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 14. – 1830. – № 10306.
39. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – № 18135.
40. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 18955.
41. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 19218.
42. Ластоўскі, В. Ю. Кароткая гісторыя Беларусі / В. Ю. Ластоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 126 с.
43. Шыбека, З. Нарыс гісторыі Беларусі, 1795–2002 / З. Шыбека. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2003. – 489 с.
44. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2 : в 55 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1885. – Т. 6, отд-ние 2. – 1832. – № 4894.
45. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2 : в 55 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1885. – Т. 15, отд-ние 1. – 1841. – № 13591.

References

1. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection I. Vol. 24.* St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
2. Zhukovich P. N. Western Russia in the reign of Emperor Paul. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. Novaya seriya. Ch. 63* [Journal of the Ministry of Public Education. New Series. Pt. 63], 1916, no. 6, pp. 183–226 (in Russian).
3. Klochkov M. V. *Sketches of government activities of the time of Paul I.* Petrograd, Senate printing house, 1916. [4], IV, 631 p. (in Russian).
4. Żytkowicz L. *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7* [Repnina's rule in Lithuania in 1794–7]. Wilno, Society of Friends of Sciences in Wilno, 1938. 464 p. (in Polish).

5. Lugovtsova S. L. *The policy of the Russian autocracy in relation to the nobility of Belarus in the late XVIII – first half of XIX centuries*. Minsk, Belarusian State Pedagogical University, 1997. 78 p. (in Russian).
6. Shelkopyas V. A. *The judicial bodies in Belarus: the end of the XVIII – first half of the XIX centuries*. Minsk, Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Belarus, 1997. 63 p. (in Russian).
7. Kiselev A. A. *The governance system and the bureaucracy of the Belarusian provinces in the late XVIII – first half of the XIX century*. Minsk, Military Academy of the Republic of Belarus, 2007. 171 p. (in Russian).
8. Godek S. *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej* [III Lithuanian Statute in the post-partition period]. Warszawa, Publishing house of the Cardinal Stefan Wyszyński University, 2012. 810 p. (in Polish).
9. Gushchynski I. G., Zhytko A. P., Talmachova S. A. The judicial system. *Gramadska-palitychnae zhytstse u Belarusi, 1772–1917 gg.* [Socio-political life in Belarus, 1772–1917]. Minsk, 2018, pp. 135–153 (in Belarusian).
10. Korowicki A. *Proces cywilny litewski* [Lithuanian civil litigation]. Wilno, Józef Zawadzki, 1826. 316 p. (in Polish).
11. Barmak M. *Formation of the governance institutions of the Russian Empire in the Right-Bank Ukraine (the late XVIII – first half of the XIX century)*. Ternopil', Aston Publ., 2007. 512 p. (in Ukrainian).
12. Voronina V. Legislative initiatives of Paul I in the sphere of justice. *Ukrains'kii istorichnii zbirnik* [Ukrainian Historical Collection]. Kiev, 2008, iss. 11, pp. 80–91 (in Ukrainian).
13. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 20*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 1034, 10 p. (in Russian).
14. De-Pule M. F. Stanislav-Augustus Poniatovsky in Grodno and Lithuania in 1794–1797. St. Petersburg, Tipografiya Maikova Publ., 1871. 225 p. (in Russian).
15. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 44*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. [1], 330, 126 p. (in Russian).
16. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 26*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 875, [8] p. (in Russian).
17. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1834, Op. 1, D. 1 (in Polish).
18. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 27*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 1122, [87] p. (in Russian).
19. *The Statute of the Grand Duchy of Lithuania with references in the appropriate places to Sejm's constitutions*. St. Petersburg, Governing senate, 1811, pt. 1. XXVII, 543 p. (in Russian, Polish).
20. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 44, pt. 2*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 1172 p. (in Russian).
21. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
22. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1834, Op. 1, D. 2 (in Polish).
23. Kuznetsov I. N., Shelkopyas V. A. *History of the state and law of Belarus*. Minsk, Dikta Publ., 1999. 272 p. (in Russian).
24. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 3219, Op. 1, D. 1 (in Russian).
25. Leont'eva T. E. (comp.). *Minsk province: state, religious and public institutions: 1793–1917*. Minsk, Belarusian Research Institute of Records Management and Archival Studies, 2006. 391 p. (in Russian).
26. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 3219, Op. 1, D. 45 (in Russian).
27. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
28. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 3215, Op. 2, D. 7 (in Russian, Polish).
29. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 76, Op. 1, D. 19 (in Russian).
30. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 156, Op. 1, D. 4 (in Russian, Polish).
31. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
32. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
33. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
34. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
35. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1568, Op. 1, D. 87 (in Russian, Polish).
36. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1601, Op. 1, D. 2 (in Polish).
37. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
38. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 14*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 862, 132 p. (in Russian).
39. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
40. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
41. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).

42. Lastowski V. *A Brief history of Belarus*. Minsk, Universitetskae Publ., 1992. 126 p. (in Belarusian).
43. Shybeka Z. *Sketch of the History of Belarus, 1795–2002*. Minsk, Entsyklapedyks Publ., 2003. 489 p. (in Belarusian).
44. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 2. Vol. 6, pt. 2*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1832. 693 p. (in Russian).
45. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 2. Vol. 15, pt. 1*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1841. 961 p. (in Russian).

Информация об авторе

Гущинский Игорь Геннадьевич – кандидат исторических наук, доцент. Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка (ул. Советская, 18, 220030, Минск, Республика Беларусь).
E-mail: hushchynski@gmail.com

Information about the author

Ihar H. Hushchynski – Ph. D. (Hist.), Associate Professor. Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank (18 Sovetskaya Str., Minsk 220030, Belarus).
E-mail: hushchynski@gmail.com

ISSN 2524-2369 (Print)

ISSN 2524-2377 (Online)

УДК 903.26:271.4-526.8-526.62(476)«17»

<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-41-57>

Паступіў у рэдакцыю 03.08.2020

Received 03.08.2020

А. А. Кунаш

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ, ТАПАГРАФІЯ І ХРАНАЛОГІЯ ГРЭКА-КАТАЛІЦКІХ АБРАЗКОЎ XVII–XVIII стст. (ПА МАТЭРЫЯЛАХ АРХЕАЛАГІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ І АНАЛІЗУ ПРЫВАТНЫХ КАЛЕКЦЫЙ)

Анотацыя. Стат'я посвящена анализу и интерпретации 55 греко-католических иконок XVII–XVIII вв., информация про которые была собрана посредством изучения научной литературы, поиска в каталогах частных коллекций, мониторинга специализированных сайтов, посвящённых предметам христианского культа, интернет-форумов «чёрных копателей», а также интернет-аукционов. Во время археологических исследований были выявлены только 4 греко-католические иконки (Беларусь, Литва, Польша, Италия). Подавляющее большинство рассматриваемых иконок (51 экземпляр) обнаружено во время нелегальной работы «чёрных археологов» на территории Беларуси, Украины, Польши и Испании.

Греко-католические иконки на лицевой стороне содержат иконографические изображения Матери Божией Жировичской, Матери Божией Почаевской, Матери Божией Холмской и Матери Божией Борунской. На обратной стороне присутствуют изображения св. Андрея (апостол), св. Василия Великого, св. Иосифа с младенцем Христом, св. Иосафата Кунцевича, св. Ануфрия Великого.

Надписи на большинстве иконок представлены на латинском языке. Надписи на иконках с изображением Богоматери Жировичской (подтип 3 (№ 5–26)) выполнены из набора букв греческого, латинского и церковнославянского алфавитов.

Ключевые слова: археология, иконка, религия, христианство, греко-католическая конфессия

Для цитирования: Кунаш, А. А. Інтэрпрэтацыя, тапаграфія і храналогія грэка-каталіцкіх абразкоў XVII–XVIII стст. (па матэрыялах археалагічных даследаванняў і аналізу прыватных калекцый) / А. А. Кунаш // Весті Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 41–57. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-41-57>

Aliaksandr A. Kunash

Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

INTERPRETATION, TOPOGRAPHY AND CHRONOLOGY OF THE GRECO-CATHOLIC MEDALS OF THE XVII–XVIII CENTURIES (ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AND ANALYSIS OF PRIVATE COLLECTIONS)

Abstract. The article provides an analysis and interpretation of 55 Greek Catholic medals of the 17th – 18th centuries. The search for information about Greek Catholic medals was carried out through the study of scientific literature, search in catalogs of private collections, monitoring of specialized sites dedicated to the subjects of Christian worship and Internet forums of “black” diggers, as well as Internet auctions.

During archaeological research, only 4 Greek Catholic medals were identified (Belarus, Lithuania, Poland, Italy). The overwhelming majority of the medals under consideration (51 copies) were discovered during the illegal work of “black archaeologists” in Belarus, Ukraine, Poland and Spain.

On the front side, the Greek Catholic medals contain images of the Mother of God Zhirovitskaya, Mother of God of Pochaev, Mother of God of Kholmanskaya and Mother of God of Borunskaya. On the reverse side there are images of St. Andrew (apostle), St. Basil the Great, St. Joseph with the Christ Child, St. Josaphat Kuntsevich, St. Anufriy the Great.

Most of the medals are labeled in Latin. The inscriptions on the medals with the image of Our Lady of Zhirovitskaya (subtype 3 (no. 5–26)) are made from a set of letters of the Greek, Latin and Church Slavonic alphabets.

Keywords: archaeology, medal, religion, Christianity, Greek Catholic

For citation: Kunash A. A. Interpretation, topography and chronology of the Greco-Catholic medals of the XVII – XVIII centuries (according to archaeological research and analysis of private collections). *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 41–57 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-41-57>

Уводзіны. Рэчы асабістай набожнасці з’яўляюцца важным матэрыяльным сведчаннем культурна-гістарычных і рэлігійных працэсаў, якія адбываліся на тэрыторыі Еўропы ў часы Сярэднявекі і Новага часу. У артыкуле аб’ектам разгляду з’яўляюцца 55 грэка-каталіцкіх абразкоў XVII–XVIII стст., інфармацыя пра якія была сабрана пры вывучэнні навуковай літаратуры, з дапамогай пошуку ў каталогах прыватных калекцый, маніторынгу спецыялізаваных сайтаў, прысвечаных рэчам хрысціянскага культу, інтэрнэт-форумаў “чорных капальнікаў” і інтэрнэт-аўкцыёнаў. Вынікам гэтай работы, акрамя абагульнення даступных для аналізу грэка-каталіцкіх абразкоў XVII–XVIII стст., стала распрацоўка аўтарскай тыпалогіі артэфактаў і іх храналогіі. Назіраецца каласальная дыспрапорцыя паміж афіцыйнымі археалагічнымі знаходкамі гэтых артэфактаў (4 экз.) і 51 экз. “чорных” знаходак. Для апошніх адсутнічае важная інфармацыя аб месцы і ўмовах выяўлення абразкоў, але гэтыя знаходкі прадстаўляюць магчымасць распрацоўкі класіфікацыі і вырашэння пытанняў іх інтэрпрэтацыі і храналогіі.

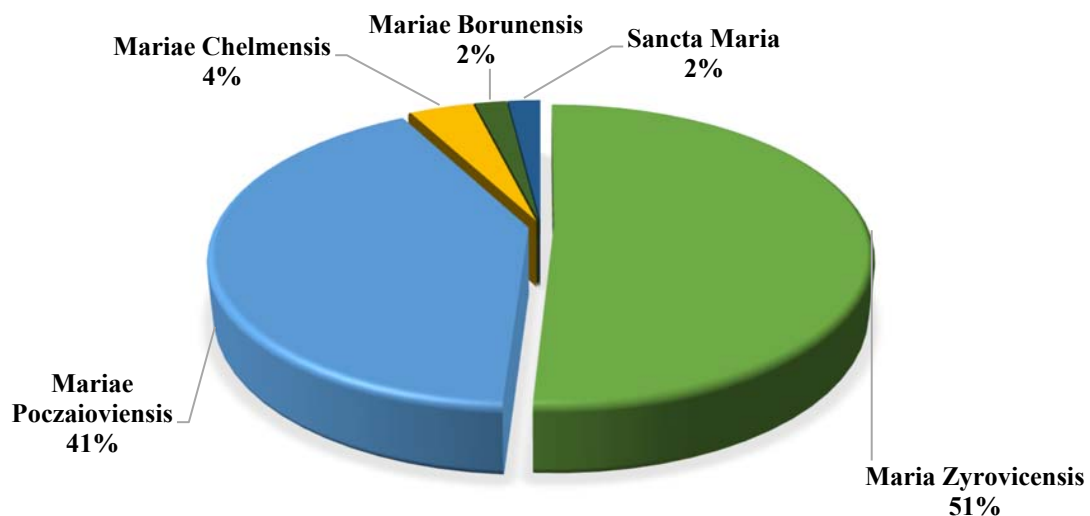
Гісторыка-рэлігійны аспект. Хрысціянскае веравучэнне з канца XVI ст. на тэрыторыі ВКЛ было прадстаўлена рымска-каталіцкай, грэка-каталіцкай, пратэстанцкай, праваслаўнай канфесіямі.

Грэка-каталіцкая царква пачала структурна афармляцца пасля заключэння Берасцейскай царкоўнай уніі ў 1596 г. Для паўнацэннага функцыянавання грэка-каталіцкай канфесіі быў створаны манаскі ордэн Святога Васілія Вялікага (Ordo Sancti Basilii Magni). У 1617 г. у Навагрудку адбылася 1-я генеральная капітула (кангрэгацыя) базыльянскіх манастыроў ВКЛ, на якой быў прыняты статут ордэна, распрацаваны ўніяцкім мітрапалітам І. В. Ружыцкім на аснове правіл св. Васілія Вялікага [1, с. 278–279].

У 1720 г. адбыўся Замоіскі сабор, пасля якога грэка-каталіцкая канфесія была часткова ўніфікавана на ўзор рымска-каталіцкай царквы і лацінскай абраднасці. Сабор увёў у абрадавую практыку ўзгаданне папы рымскага ў час набажэнстваў, прыняў лацінскае свята Божага Цела, узаконіў свята блажэннага пакутніка Ісафата Кунцэвіча, адзенне святароў набыло лацінскія рысы, зацверджана аўтаномія Базыльянскага ордэна ў грэка-каталіцкай канфесіі [2, с. 647].

У 1744 г. папа рымскі Бенядзікт XIV даў Базыльянскаму ордэну новую назву – Рускі ордэн святога Васілія Вялікага (Ordo Sancti Basilii Magni Ruthenorum), пад якой ордэн праіснаваў да 1932 г. Заняпад ордэна пачаўся пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і ўзмацнення ролі праваслаўнай царквы на землях, якія адыйшлі да Расійскай імперыі. Пасля Полацкага царкоўнага сабору 1839 г. грэка-каталіцкая канфесія была ліквідавана [1, с. 278–279].

Іканаграфічна-рэлігійны аспект. Усе разгледжаныя грэка-каталіцкія абразкі на ліцавым баку ўтрымліваюць іканаграфічныя выявы Маці Божай Жыровіцкай, Маці Божай Пачаеўскай, Маці Божай Холмскай, Маці Божай Барунскай (мал. 1).

Мал. 1. Тыпалогія выяў Маці Божай, якія сустракаюцца на грэка-каталіцкіх абразках XVII–XVIII стст.

Fig. 1. Typology of images of the Mothers of God that are found on Greek-Catholic medals of the XVII–XVIII centuries

На адваротным баку сустракаюцца выявы св. Андрэя, св. Васілія Вялікага, св. Іосіфа з немаўлём Хрыстом, св. Іасафата Кунцэвіча, св. Ануфрыя Вялікага.

Маці Божая Жыровіцкая. Каменны абразок з выявай Маці Божай мае легендарнае паходжанне, ён быў выяўлены каля в. Жыровіцы ў канцы XV ст. На месцы з’яўлення абразка была пабудавана драўляная царква, а каля 1560 г. – мураваная. У 1613 г. манастыр, пасля ўмацавання на землях ВКЛ уніяцтва, перайшоў у рукі Базыльянскага ордэна і з’яўляўся галоўным цэнтрам уніяцтва на землях ВКЛ.

Урачыстае каранаванне цудатворнай іконы Маці Божай Жыровіцкай залатымі папскімі каронамі адбылося ў 1730 г. Абраз быў упрыгожаны шматлікімі ахвяраваннямі, дарагой аправай, ускладзеныя кароны былі аздоблены каштоўнымі камянямі. Пасля правядзення Полацкага царкоўнага сабору 1839 г. Жыровіцкі манастыр разам з абразом Маці Божай быў далучаны да праваслаўнай царквы. У 1915 г. абраз быў вывезены ў Маскву, адкуль ён вярнуўся без большасці аздоб [3, с. 23–24].

Іканаграфічная выява Маці Божай Жыровіцкай, якая адлюстравана на абразках (№ 5–26) суадносіцца з жывапіснымі спісамі XVII–XVIII стст., якія захоўваюцца ў Польшчы (Ланьцукі замак (Падкарпацкае ваяводства) [4, с. 38, № 66], Беларусі (Свята-Успенская царква (в. Быцень) [5, № 132], касцёл св. Андрэя (г. Слонім) [5, № 133], Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь [6, № 12], музей старажытнабеларускай культуры) [7, № 159], Італіі (Рым) [8, с. 30–31], а таксама з графічнымі выявамі [3, с. 23].

Іканаграфічны сюжэт Маці Божай Жыровіцкай, які адлюстраваны на абразках № 2–4, звязаны з паданнем аб выяўленні Жыровіцкага абразка ў лесе пастухамі Андрэя Аляксандравіча Солтана [9, с. 512–514]. Падобны іканаграфічны сюжэт адлюстраваны на графічных выявах XVI–XIX стст.

Маці Божая Пачаеўская. Ікона з выявай Маці Божай захоўваецца ў Свята-Успенскай Пачаеўскай лаўры (Украіна, Цярнопальская вобласць). У 1597 г. Ганна Гойская падарыла манастыру цудатворны абраз Маці Божай, які прывёз на Валынь у 1559 г. грэцкі мітрапаліт Неафіт. У 1721–1831 гг. манастыр разам з іконай належалі грэка-каталіцкай канфесіі. Каранаванне залатымі каронамі цудатворнай іконы адбылося ў 1773 г. Пасля паўстання 1830–1831 гг. манастыр разам з яго маёмасцю адышоў да праваслаўнай царквы [10, с. 155]. Выява Маці Божай Пачаеўскай сустракаецца на 21 абразку (№ 27–47).

Маці Божая Холмская. Іканапісны твор візантыйскага жывапісу XI–XII стст. Прыкладна з XII–XIII стст. ікона захоўвалася ў Базіліцы Ражства Прасвятой Дзевы Марыі ў г. Холм (суч. г. Хэлм, Польшча). У перыяд 1596–1875 гг. сабор разам з іконай належалі грэка-каталіцкай канфесіі. У 1765 г. цудатворная ікона з выявай Маці Божай Холмскай была каранавана залатымі папскімі каронамі. Храм быў далучаны да праваслаўнай царквы ў 1875 г. На дадзены момант абраз захоўваецца ў музеі валынскай іконы [11]. Выява Маці Божай Холмскай сустракаецца на 2 абразках (№ 48–49).

Маці Божая Барунская. Ікона з выявай Маці Божай Барунскай першапачаткова належала Іасафату Бражыцу (1635–1683), які быў настаяцелем базыльянскага кляштара Святога Духа ў Мінску. Перад смерцю Іасафат Бражыц перадаў ікону Мікалаю Песляку, які заснаваў Барунскі манастыр базыльян у в. Баруны. Згодна з вуснымі паведамленнямі, арыгінал іконы загінуў падчас Другой сусветнай вайны ў выніку неадпаведных умоў захоўвання [12, с. 118–132]. Выява Маці Божай Барунскай сустракаецца на 1 абразку (№ 50).

Св. Іосіф і Св. Андрэй (апостал) з’яўляюцца біблейскімі персанажамі і шырока шанаванымі святымі ўсіх хрысціянскіх канфесій. На разглядаемых абразках (№ 12–15, 30) св. Іосіф адлюстраваны згодна з лацінскай іканаграфіяй. Св. Андрэй адлюстраваны на 1 абразку (№ 5).

Св. Васілій Вялікі (каля 330–379 гг.) – архіепіскап Кесарыі Кападокійскай (сучасная тэрыторыя Турцыі), царкоўны пісьменнік і багаслоў. Для заснаванага манастыра ў Кападокіі склаў статут “Падрабязна выкладзеныя правілы для манахаў”, якога прытрымліваюцца манахі каталіцкіх ордэнаў Візантыйскага абраду [13]. На разглядаемых абразках (№ 6–11, 27–29, 50, 52–55) св. Васілій адлюстраваны згодна з грэчаскай іканаграфіяй.

Св. Іасафат Кунцэвіч (1580–12.11.1623 гг.) актыўна займаўся распаўсюджваннем уніі, што выклікала супраціўленне праваслаўнага насельніцтва ВКЛ. Падчас Віцебскага паўстання 1623 г.

быў гвалтоўна забіты. У 1643 г. папа рымскі Урбан VIII прылічыў Іасафата Кунцэвіча да блажэнных пакутнікаў каталіцкай царквы. Кананізаваны 22 красавіка 1867 г. папам Піем IX. З 1949 г. мошчы св. Іасафата Кунцэвіча захоўваюцца ў базіліцы св. Пятра ў Ватыкане [14].

Іканаграфічны вобраз Іасафата Кунцэвіча складваецца на тэрыторыі ВКЛ адначасова з фарміраваннем культуры святога ў XVII–XVIII стст. [15]. Вобраз Іасафата Кунцэвіча, адлюстраваны ў графічных выявах, кніжных гравюрах, а таксама ў творах іканапісу і скульптуры [16–18]. На разглядаемых 25 грэка-каталіцкіх абразках адлюстраваны пакутніцкі вобраз Іасафата Кунцэвіча (№ 1–4, 16–24, 31–36, 48–49, 51–53, 55).

Св. Ануфрый Вялікі (каля 320 – каля 400 гг.) – раннехрысціянскі святы, які 60 год пражыў у егіпецкай пустыні, молячыся Богу. Ушанаванне св. Ануфрыя пачалося ў IV–V стст., спачатку на хрысціянскім Усходзе, а пасля крыжовых паходаў і на Захадзе [19]. На разглядаемых абразках (№ 25–26, 37–47, 54) св. Ануфрый адлюстраваны згодна з лацінскай іканаграфіяй.

Тапаграфія знаходак. Аналіз навуковай літаратуры па тэме даследавання дазволіў выявіць усяго 4 абразкі грэка-каталіцкай канфесіі, знойдзеных падчас археалагічных даследаванняў:

Беларусь (№ 12), в. Снядзін (Петрыкаўскі раён Гомельскай вобл.), абразок выяўлены ў разбураным пахаванні падчас археалагічнага даследавання сельскага могільніка XVI–XVIII стст. у 1999 г. [20, с. 102];

Літва (№ 16), г. Вільня, абразок выяўлены ў 2015 г. падчас археалагічнага даследавання могількаў (пахаванне № 27) на тэрыторыі Аўгусцінскага кляштара (Bokšto g. 15 / Savičiaus g. 17) [21, р. 258]. Віленскі кляштар аўгусцінцаў заснаваны ў 1677 г. разам з касцёлам Маці Божай Сучашэння на месцы драўлянай царквы Святых Казьмы і Дзям’яна. Драўляная царква Святых Казьмы і Дзям’яна вядома па архіўных дакументах з 1503 г. У 1609 г. была перададзена грэка-каталіцкай канфесіі. Царква была знішчана ў 1655 г. у пажары падчас вайны Расіі і Рэчы Паспалітай (1654–1667 гг.). Згодна з археалагічнымі даследаваннямі пахаванні на могільках працягваліся і ў XVIII ст. [22, с. 115];

Польшча (№ 39), г. Люблін, абразок выяўлены падчас археалагічных даследаванняў пахаванняў у касцёле Унебаўзяцця Найсвяцейшай Панны Марыі Пераможнай [23, с. 201–202];

Італія (№ 5), г. Monte Porzio Catone, абразок выяўлены падчас археалагічнага даследавання цэнтральнай плошчы горада (Piazza Borghese) у 1970-х гг. [24, р. 15, № I.14; 25, р. 106, № IV.40].

Маніторынг сеткі Інтэрнэт і каталогаў прыватных калекцый дазволіў сабраць інфармацыю яшчэ пра 51 абразок. Некаторыя артэфакты суправаджаюцца малаінфарматыўнымі апісаннямі, што дазваляе акрэсліць прыблізныя рэгіёны выяўлення большасці знаходак: Беларусь (14 экз.), Польшча (11 экз.), Украіна (23 экз.), Іспанія (3 экз.), Італія (1 экз.), Літва (1 экз.).

Палеаграфічныя асаблівасці. Надпісы на большасці абразках выкананы на лацінскай мове. Надпісы на абразках з выявай Маці Божай Жыровіцкай (падтып 3 (№ 5–26)) выкананы наборам літар з грэчаскага, лацінскага і царкоўнаславянскага алфавіта. Не выключана, што гвавёр не валодаў царкоўнаславянскай мовай і капіраваў тэкст з іконы Маці Божай Жыровіцкай, не разумеючы зместу надпісу. Ікона, якую выкарыстаў гравёр для вырабу абразкоў, захоўваецца ў царкве Святых Сяргея і Вакха (Cattedrale dei Santi Sergio e Vasso degli Ucraini) у Рыме. У 1641 г. папа Урбан VIII перадаў царкву грэка-каталіцкай канфесіі, а ў 1718 г. падчас рэстаўрацыйных работ была выяўлена ікона-фрэска з выявай Маці Божай Жыровіцкай (La Madonna del Pascolo). У 1730 г. фрэску аддзялілі ад сцяны, пакрылі пазалочанай аправай і перанеслі ў галоўны алтар [8, с. 30–31].

Тыпалогія грэка-каталіцкіх абразкоў XVII–XVIII стст.

Тып 1. Абразкі з выявай Маці Божай Жыровіцкай (іканаграфічны тып Замілаванне (Елеуса)) – 26 абразкоў.

Падтып 1: на ліцавым баку абразкоў адлюстравана фронтальная паясная выява Маці Божай з немаўлём Хрыстом. Маці Божая апранута ў мафорый. На правай руцэ яна трымае Хрыста, а левай указвае на яго, як на крыніцу збаўлення для чалавецтва. Хрыстос абедзвюма рукамі абхапіў шыю Маці Божай і прыціснуўся сваёй шчакой да яе шчакі. Вакол галавы Маці Божай і Хрыста німбы. Па перыметры абразка размешчаны надпіс на лацінскай мове: •B•M•V•ZYROVICEN•.

Варыянт 1 (№ 1). Maria Zyrovicensis – S. Josaphat Kuncewicz

Легенда Av: •B[EATAE]•M[ARIAE]•V[IRGINIS]•ZYROVICEN[SIS].

Легенда Rv: •B[EATVS]•IOSAPHAT•A[RCHIEPISCOPVS]•P[OLOCENSIS]•R[VTHENORVM]•MARTI[R].

Падтып 2: на ліцавым баку абразкоў адлюстравана франтальная паясная выява Маці Божай з немаўлём Хрыстом. Маці Божая апранута ў мафорый. Хрыстос абедзвюма рукамі абхапіў шыю Маці Божай і прыціснуўся сваёй шчакой да яе шчакі. Вакол галавы Маці Божай і Хрыста німбы. З левага боку ад выявы Хрыста размешчана абрэвіятура: ΙΣ / ΧΣ (пад цітламі) – Ιησους Χριστος, з правага боку ад выявы Маці Божай абрэвіятура: ΜΡ / ΘΥ (пад цітламі) – Μητηρ Θεου. Выява Маці Божай з немаўлём Хрыстом адлюстравана ў “сімвалічнай” кроне дрэва. Крона адлюстравана ў форме авала з багата аздобленым рэльефным раслінным арнамантам. У ніжняй частцы абразкоў размешчаны надпіс на лацінскай мове: S•M•ZIR•.

Варыянт 1 (№ 2–4). Maria Zyrovicensis – S. Josaphat Kuncewicz

Легенда Av: S[ANCTA]•M[ARIA]•ZIR[OVICENSIS].

Легенда Rv: B[EATVS]•IOSAPHAT•MARTYR.

Падтып 3: на ліцавым баку абразкоў адлюстравана франтальная паясная выява Маці Божай з немаўлём Хрыстом. Маці Божая апранута ў мафорый. На правай руцэ яна трымае Хрыста, а левай указвае на яго, як на крыніцу збаўлення для чалавецтва. Хрыстос абедзвюма рукамі абхапіў шыю Маці Божай і прыціснуўся сваёй шчакой да яе шчакі. Вакол галавы Маці Божай і Хрыста німбы. Па перыметры абразка захаваўся надпіс, які з’яўляецца часткай песні ў гонар Маці Божай («Честнейшую херувим и славнейшую без сравнения серафим, без истления Бога Слова рождшую, сущую Богородицу, Тя величаем»), якую склаў Касьма Маюмскі (візантыйскі царкоўны паэт (каля 675 – каля 760 гг.)). Надпіс на абразку выкананы наборам літар з грэчаскага, лацінскага і царкоўна-славянскага алфавіта.

Варыянт 1 (№ 5). Maria Zyrovicensis – S. Andreas

Легенда Av: Ч[...].ΤΝΤΗΘΟΥΙΟ ΧΕΡΟΥΒΙΜΖ Η ΣΛΑΒΝΤΗΘΟΥΙΟ ΒΟΗΣΤΙΝΝΟΥ ΣΕΡΑΦΙΝΖ [25, с. 15].

Легенда Rv: S[ANCTVS]•ANDREA[S]•APOST[OLVS].

Варыянт 2 (№ 6–11). Maria Zyrovicensis – S. Basilius Magnus

Легенда Av: + ЧЕΣΤΝ + ΗΠЦΟΥΙΟ ΧΕΡΟΥΒΙΜΥ ΗΣΛΑΒΝ+ΗΠЦΟΥΙΟ ΒΟΗΣΤΙΝΝΟΥ ΣΕΡΑ.

Легенда Rv: S[ANCTVS]•BASILIVS MAGNVS.

Варыянт 3 (№ 12–15). Maria Zyrovicensis – S. Iosephus

Легенда Av: + ЧЕΣΤΝ + ΗΠЦΟΥΙΟ ΧΕΡΟΥΒΙΜΥ ΗΣΛΑΒΝ+ΗΠЦΟΥΙΟ ΒΟΗΣΤΙΝΝΟΥ ΣΕΡΑΦΙΝΖ.

Легенда Rv: S[ANCTVS]•S[ANCTVS]•IESVS•ET•IOSEPHVS.

Варыянт 4 (№ 16–24). Maria Zyrovicensis – S. Josaphat Kuncewicz

Легенда Av: + ЧЕΣΤΝ + ΗΠЦΟΥΙΟ ΧΕΡΟΥΒΙΜΥ ΗΣΛΑΒΝ+ΗΠЦΟΥΙΟ ΒΟΗΣΤΙΝΝΟΥ ΣΕΡΑ.

Легенда Rv: B[EATVS]•IOSAPHAT•MARTYR.

Варыянт 5 (№ 25–26). Maria Zyrovicensis – S. Honuphrius

Легенда Av: + ЧЕΣΤΝ + ΗΠЦΟΥΙΟ ΧΕΡΟΥΒΙΜΥ ΗΣΛΑΒΝ+ΗΠЦΟΥΙΟ ΒΟΗΣΤΙΝΝΟΥ ΣΕΡΑ.

Легенда Rv: S[ANCTVS] HONVPHRIO.

Тып 2. Абразкі з выявай Маці Божай Пачаўскай (іканаграфічны тып Замілаванне (Елеуса)) – 21 абразок.

На ліцавым баку абразкоў адлюстравана франтальная паясная выява Маці Божай Пачаеўскай з немаўлём Хрыстом на правай руцэ. Маці Божая апранута ў мафорый з шасціканцовай зоркай на правым плячы. Левая рука Хрыста ляжыць на правым плячы Маці Божай, а правай ён благаслаўляе. Цела Хрыста пакрыта хусткай, якую трымае Маці Божая левай рукой. Галавы Хрыста і Маці Божай акружаны прамяністым арэолам. Галава Маці Божай акружана прамяністым арэолам і ўвенчана каронай. Галава Хрыста акружана прамяністым арэолам. Па перыметры абразка захаваўся надпіс на лацінскай мове: B•V•MARIAE POCZAIIOV•.

Варыянт 1 (№ 27). Mariae Poczaioviensis – Basilius Magnus

Легенда Av: B[EATAE]•V[IRGINIS]•MARIAE POCZAIIOV[IENSIS]•.

Легенда Rv: S[ANCTVS]•BASILIVS MAGNVS.

Заўвагі: на адваротным баку абразка размешчана лотавая проба № 12 (750-я проба серабра).

Варыянт 1 (№ 28–29). Mariae Poczaioviensis – Basilius Magnus

Легенда Av: B[EATAE]•V[IRGINIS]•MARIAE POCZAIIOV[IENSIS]•.

Легенда Rv: S[ANCTVS]•BASILIVS MAGNVS.

Варыянт 2 (№ 30). Mariae Poczaioviensis – S. Iosephus

Легенда Av: B[EATAE]•V[IRGINIS]•MARIAE POCZAIIOV[IENSIS]•.

Легенда Rv: S[ANCTVS]•S[ANCTVS]•IESVS•ET•IOSEPHVS.

Варыянт 3 (№ 31–36): Mariae Poczaioviensis – Josaphat Kuncewicz

Легенда Av: B[EATAE]•V[IRGINIS]•MARIAE POCZAIIOV[IENSIS]•.

Легенда Rv: B[EATVS]•IOSAPHAT•MARTYR.

Варыянт 4 (№ 37–38). Mariae Poczaioviensis – S. Honuphrius

Легенда Av: B[EATAE]•V[IRGINIS]•MARIAE POCZAIIOV[IENSIS]•.

Легенда Rv: S[ANCTVS] HONVPHRIO.

Заўвагі: № 37–38 – на адваротным баку абразка размешчана лотавая проба № 12 (750-я проба серабра).

Варыянт 4 (№ 39–47). Mariae Poczaioviensis – S. Honuphrius

Легенда Av: B[EATAE]•V[IRGINIS]•MARIAE POCZAIIOV[IENSIS]•.

Легенда Rv: S[ANCTVS] HONVPHRIO.

Тып 3. Абрэзкі з выявай Маці Божай Холмскай (іканаграфічны тып Адзігітрыя) – 2 абрэзкі.

На ліцавым баку абрэзкоў размешчана рэльефная паясная выява Маці Божай Холмскай. Бага-родзіца адлюстравана павернутаў направа ў тры чвэрці, з галавой злёгка нахіленай у бок немаўля, якога яна трымае на правай руцэ. Маці Божая ўбрана ў хітон і мафорый. Хрыстос павернуты ў бок Маці Божай, яго правая рука складзена ў благаслаўляючым жэсце. Галовы Хрыста і Маці Божай увенчаны каронамі. Каля выяў Маці Божай і Хрыста захаваліся манаграмы на грэчаскай мове. Каля Хрыста: ΙΣ / ΧΣ (пад цітламі) – Ιησους Χριστος (Ісус Хрыстос), каля Маці Божай: ΜΡ / ΘΥ (пад цітламі) – Μητηρ Θεου (Маці Божая). Па перыметры абрэзка размешчаны надпіс на лацінскай мове: Sancta Mariae Chelmensis.

Варыянт 1 (№ 48–49). Mariae Chelmensis – S. Josaphat Kuncewicz

Легенда Av: S[ANCTA]•M[ARIAE]•CHELMENSIS.

Легенда Rv: B[EATVS]•IOSAPHAT•MARTYR.

Тып 4. Абрэзкі з выявай Маці Божай Барунскай (іканаграфічны тып Адзігітрыя) – 1 абрэзок.

На ліцавым баку абрэзкоў адлюстравана франтальная паясная выява Маці Божай Барунскай з немаўлём Хрыстом. Маці Божая, апранутая ў мафорый, левай рукой трымае Хрыста, а правай падтрымлівае яго ногі. Вакол галавы Маці Божай і Хрыста німбы. Па перыметры абрэзка размешчаны надпіс на лацінскай мове: •B•M•BO [...].

Варыянт 1 (№ 50). Mariae Borunensis – S. Basilius Magnus

Легенда Av: B[EATAE]•MARIAE•BO [...].

Легенда Rv: S[ANCTVS]•BASILIVS MAGNVS.

Тып 5. Абрэзкі з выявай Маці Божай (іканаграфічны тып Адзігітрыя) – 1 абрэзок.

На ліцавым баку абрэзкоў адлюстравана франтальная паясная выява Маці Божай Адзігітрыя з немаўлём Хрыстом. Маці Божая, апранутая ў мафорый, левай рукой трымае Хрыста, а правай указвае на яго, як на крыніцу збаўлення для чалавецтва. Вакол галавы Маці Божай німб, вакол галавы Хрыста німб з крыжом пасярэдзіне. Па перыметры абрэзка захаваліся надпіс на лацінскай мове: •S•MARIA MATER DOMINI.

Варыянт 1 (№ 51). Sancta Maria – Josaphat Kuncewicz

Легенда Av: •S[ANTA]•MARIA MATER DOMINI.

Легенда Rv: B[EATVS]•IOSAPHAT•MARTYR.

Тып 6. Абрэзкі з выявай св. Васілія Вялікага на ліцавым баку – 4 абрэзкі.

Падтып 1: на ліцавым баку абразкоў адлюстравана пагрудная выява св. Васілія Вялікага, якая павернута ў левы бок на тры чвэрці. Галава святога з доўгімі валасамі да плячэй, барадой і вусамі акружана лінейным німбама. Святы апрануты ў полістаўрыён. Па перыметры абразка размешчаны надпіс на лацінскай мове: S•BASILIVS•MAG•.

Варыянт 1 (№ 52). S. Basilius Magnus – S. Josaphat Kuncewicz

Легенда Av: •S[ANCTVS]•BASILIVS•MAG[NVS]•.

Легенда Rv: •B[EATVS]•IOSAPHAT•A[RCHIEPISCOPVS]• P[OLOCENSIS]•R[VTHENORVM]• MARTI[R].

№ 53

Легенда Av: •S[ANCTVS]•BASILIVS•MAG[NVS]•.

Легенда Rv: •B[EATVS]•MARTI[R]•IOSAPHATA.

Падтып 2: на ліцавым баку адлюстравана фронтальная паясная выява св. Васілія Вялікага. Галава, з німбама вакол галавы, павернута ў паўабарота да правага пляча. Правая рука сагнута ў благаслаўляючым жэсце, а ў левай святы трымае кнігу. Святы апрануты ў полістаўрыён. Па перыметры абразка размешчаны надпіс на лацінскай мове: S•BASILIVS MAGNVS.

Варыянт 1 (№ 54). S. Basilius Magnus – S. Honuphrius

Легенда Av: S[ANCTVS]•BASILIVS MAGNVS.

Легенда Rv: S[ANCTVS] HONVPHRIO.

Варыянт 2 (№ 55). S. Basilius Magnus – S. Josaphat Kuncewicz

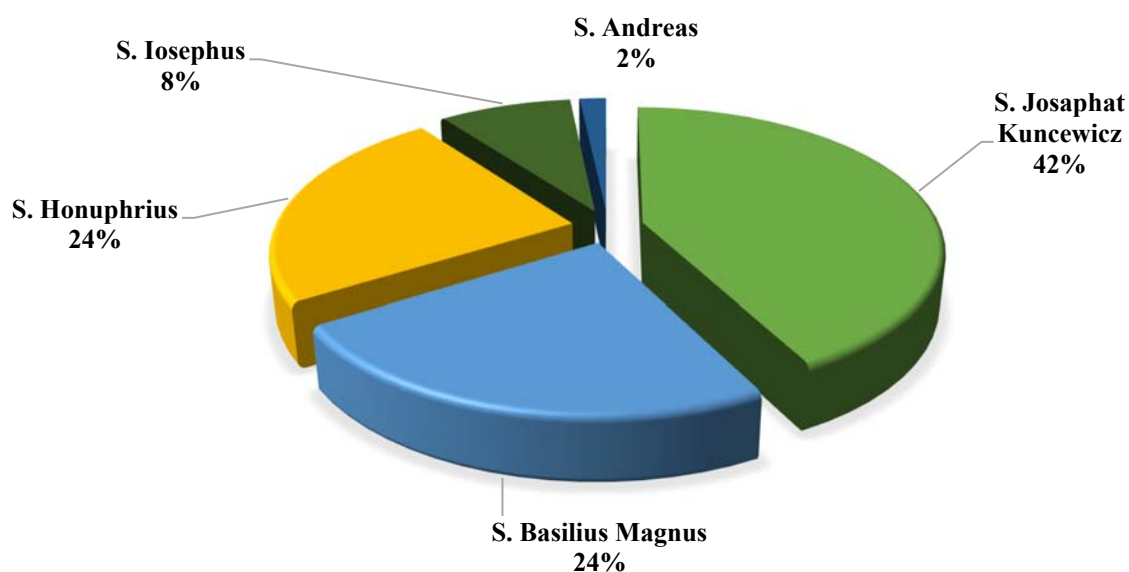
Легенда Av: S[ANCTVS]•BASILIVS MAGNVS.

Легенда Rv: B[EATVS]•IOSAPHAT•MARTYR.

Заклучэнне. На нацельных абразках сустракаюцца выявы святых, якія шануюцца рымска-каталіцкай, грэка-каталіцкай і праваслаўнай (акрамя св. Іасафата Кунцэвіча) канфесіямі. Агульная колькасць прааналізаваных абразкоў склала 55 экз., што дазваляе зрабіць наступныя высновы:

– большасць выяўленых грэка-каталіцкіх абразкоў фіксуецца на тэрыторыі сучаснай Беларусі, Украіны, Польшчы, што тлумачыцца шырокім распаўсюджаннем грэка-каталіцтва на тэрыторыі Усходняй Еўропы пасля заключэння Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г.;

– самым распаўсюджаным святым, адлюстраваным на абразках, з’яўляецца св. Іасафат Кунцэвіч, што карэлюецца з шырокім распаўсюджаннем культу святога на тэрыторыі Рэчы Паспалітай і ВКЛ пасля яго пакутніцкай смерці (1623 г.) і беатыфікацыі (1643 г.). Сустракаюцца таксама выявы св. Ануфрыя Вялікага, св. Васілія Вялікага, св. Андрэя, св. Іосіфа (мал. 2);

Мал. 2. Працэнтныя суадносіны выяў святых, якія адлюстраваны на грэка-каталіцкіх абразках XVII–XVIII стст.

Fig. 2. Percentages of saints depicted on Greek-Catholic medals of the XVII–XVIII centuries

– палеаграфічныя надпісы на большасці абразках выкананы на лацінскай мове. Надпіс на абразках з выявай Маці Божай Жыровіцкай (падтып 3 (№ 6–25)) выкананы наборам літар з грэчаскага, лацінскага і царкоўна-славянскага алфавіта;

– абразкі з іканаграфічнымі выявамі Маці Божай Жыровіцкай (падтып 2–3), Маці Божай Пачаеўскай, Маці Божай Холмскай датуюцца другой паловай XVIII ст. і былі эмітаваны ў гонар папскіх каранацый;

– авальная форма абразкоў, іканаграфічная ідэнтычнасць размешчаных выяў, агульны характар і змест надпісаў дазваляюць меркаваць пра масавасць, уніфікацыю і адзіны цэнтр вытворчасці грэка-каталіцкіх абразкоў.

Нешматлікая колькасць грэка-каталіцкіх абразкоў XVIII ст., выяўленых падчас археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Беларусі і іншых еўрапейскіх краін, тлумачыцца наступнымі фактарамі:

– на тэрыторыі Еўропы грэка-каталіцкая канфесія значана саступала па колькасці вернікаў рымска-каталіцкай і праваслаўнай царкве, што паўплывала на колькасць вырабу рэчаў асабістай набожнасці для ўніяцкіх вернікаў;

– недасканалая методыка археалагічных даследаванняў без прымянення прасейвання, флатацыі і металадэтэкцыі культурнага слою;

– наяўныя музейныя калекцыі рэчаў асабістай набожнасці, якія захоўваюцца на тэрыторыі Беларусі і сумежных краін, патрабуюць дэталёвага перагляду і вывучэння.

Пераважная большасць разглядаемых абразкоў (51 экз.) была выяўлена падчас незаконных работ “чорных капальнікаў” на тэрыторыі Беларусі, Украіны, Польшчы, Іспаніі. Для такіх артэ-фактаў адсутнічае важная інфармацыя аб месцы знаходкак, умовах выяўлення, не адзначаюцца важныя марфалагічныя або іканаграфічныя асаблівасці, не прыводзяцца памеры абразкоў. Рэчы асабістай набожнасці ў апошнія дзесяцігоддзі актыўна становяцца аб’ектамі калекцыянавання і куплі-продажу, што негатыўна ўплывае на развіццё археалагічнай навукі і спрыяе страчванню важных гістарычных крыніц.

Дадатак

Табліца 1. Каталог грэка-каталіцкіх абразкоў XVII–XVIII стст.

Table 1. Catalog of Greek-Catholic medals of the XVII–XVIII centuries

№	Месца знаходкі	Месца захоўвання	Тэхналогія вытворчасці	Памеры	Датаванне	Заўвагі	Крыніца
Катэгорыя: нацельны абразок Канфесіянальная прыналежнасць: грэка-каталіцкая канфесія Падгрупа: аднасастаўныя Адзел: двухбаковыя Пададзел: авальныя							
Тып 1. Абразкі з выявай Маці Божай Жыровіцкай							
Падтып 1 Варыянт 1. Maria Zyrovicensis – S. Josaphat Kuncewicz Група: абразкі з меднага сплаву							
1.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	40×25 мм	XVII ст.		Рэжым доступу: https://www.facebook.com/100003141243455/posts/2930573063724040/ . – Дата доступу: 24.06.2020.
Падтып 2 Варыянт 1. Maria Zyrovicensis – S. Josaphat Kuncewicz Група: абразкі з меднага сплаву							
2.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	33×28 мм (без вушка)	XVIII ст.	Вушка абламана	[26, s. 21, № 1015]

Працяг табл. 1

№	Месца знаходкі	Месца захоўвання	Тэхналогія вытворчасці	Памеры	Датаванне	Заўвагі	Крыніца
3.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	35×29 мм (без вушка)	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: https://www.ebay.com/itm/Very-old-rare-medallion-St-Josaphat-Archbishop-of-Polotsk-Authentic-17th/164233172022?hash=item263d0f5436:g:3WIAAOSwdkx dZ64X . – Дата доступу: 24.06.2020.
4.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	45×25 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://www.facebook.com/100003141243455/posts/2930573063724040/ . – Дата доступу: 24.06.2020.
<p>Падтып 3 Варыянт 1. Maria Zyrovicensis – S. Andreas Група: абразкі з меднага сплаву</p>							
5.	Італія (Monte Porzio Catone)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	29×27 мм	XVIII ст.	Вушка абламана	[24, p. 15, № I.14; 25, p. 106, № IV.40]
<p>Падтып 3 Варыянт 2. Maria Zyrovicensis – S. Basilius Magnus Група: абразкі з меднага сплаву</p>							
6.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	34,5×23,5 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://www.ebay.com/itm/RARE-Antique-religious-medal-Saint-Basilius-Magnus-Basil-Great-Caesarea/164230161983?hash=item263ce1663f:g:NP4AAOSwefldZjD9 . – Дата доступу: 24.06.2020.
7.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	27×24 мм (без вушка)	XVIII ст.		[26, s. 85, №732; 27, s. 48–49, №2]
8.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.	Пазалота	Сетка Internet
9.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/ladanka-24265532 . – Дата доступу: 24.06.2020.
10.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/dva-medalona-18-vek-svyatoj-josafat-i-sv-bazilius-vasilij-velikij-sohran-37163442 . – Дата доступу: 24.06.2020.
11.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Сетка Internet
<p>Падтып 3 Варыянт 3. Maria Zyrovicensis – S. Iosephus Група: абразкі з меднага сплаву</p>							
12.	Беларусь (Снядзін)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	36×26 мм	XVIII ст.		[20, с. 102]
13.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://ay.by/lot/starinnyj-medalon-5014597643.html . – Дата доступу: 05.11.2018.
14.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	36×26 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://belklad.by/forum/viewtopic.php?f=55&t=154160 . – Дата доступу: 04.04.2019.
15.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/ladanka-katolicheskaya-39980581 . – Дата доступу: 24.06.2020.
<p>Падтып 3 Варыянт 4. Maria Zyrovicensis – S. Josaphat Kuncewicz Група: абразкі з меднага сплаву</p>							
16.	Літва (Вільня)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	35×25 мм	XVIII ст.		[21, p. 258]

№	Месца знаходкі	Месца захоўвання	Тэхналогія вытворчасці	Памеры	Датаванне	Заўвагі	Крыніца
17.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://belklad.by/forum/viewtopic.php?f=55&t=164777 . – Дата доступу: 24.06.2020.
18.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	35×25 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://auction.violity.com/100731753-ladanka . – Дата доступу: 24.06.2020.
19.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://wkgregusakrum.blogspot.com/2016/05/matka-boska-zyrowicka-i-bogosawiony.html . – Дата доступу: 24.06.2020.
20.	Іспанія (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	27×24 мм (без вушка)	XVIII ст.		[28, s. 571, № 472]
21.	Іспанія (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: https://www.cruces-medallas.com/t13499-san-josafat-madre-de-dios-zhirovitskaya-s-xviii . – Дата доступу: 24.06.2020.
22.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	26×24 мм (без вушка)	XVIII ст.	Вушка абламана	[26, s. 21, № 1016]
23.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	35×25 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://archiwum.allegro.pl/oferta/nr-92-medalik-rzadki-wprzedaz-kolekcji-xvii-xviii-i8220599500.html . – Дата доступу: 24.06.2020.
24.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/dva-medalona-18-vek-svyatoj-josafat-i-sv-bazilius-vasilij-velikij-sohran-37163442 . – Дата доступу: 24.06.2020.
Падтып 3 Варыянт 5. Maria Zyrovicensis – S. Noniphrius Група: абразкі з меднага сплаву							
25.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	27×24 мм (без вушка)	XVIII ст.		[26, s. 85, № 733; 27, p. 49, № 3]
26.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	35×27 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/ladanki-3-shtuki-18784665 . – Дата доступу: 24.06.2020.
Тып 2. Абразкі з выявай Маці Божай Пачаеўскай							
Варыянт 1. Mariae Poczaioviensis – Basilius Magnus Група: абразкі з срэбнага сплаву							
27.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	26×24 мм (без вушка)	XVIII ст.	Вушка абламана, страты металу	[26, s. 70, № 658]
Варыянт 1. Mariae Poczaioviensis – Basilius Magnus Група: абразкі з меднага сплаву							
28.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: http://belklad.by/forum/viewtopic.php?f=64&t=166259 . – Дата доступу: 24.06.2020.
29.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	28×25 мм	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: https://auction.violity.com/100790133-ladanki-3-sht . – Дата доступу: 24.06.2020.
Варыянт 2. Mariae Poczaioviensis – S. Iosephus Група: абразкі з меднага сплаву							
30.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	46×36 мм			Рэжым доступу: https://auction.violity.com/101062407-kultovi-predmeti-odnim-lotom . – Дата доступу: 24.06.2020.

Працяг табл. 1

№	Месца знаходкі	Месца захоўвання	Тэхналогія вытворчасці	Памеры	Датаванне	Заўвагі	Крыніца
Варыянт 3. <i>Mariae Poczaioviensis</i> – S. <i>Josaphat Kuncewicz</i> Група: абразкі з меднага сплаву							
31.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	30×25 мм (без вушка)	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: https://auction.violity.com/101956292-katolickij-medaljon . – Дата доступу: 24.06.2020.
32.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	36×28 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/katolickij-medalon-18-stolittya-30005120 . – Дата доступу: 24.06.2020.
33.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: https://auction.violity.com/100729580-konki-hrestiki . – Дата доступу: 24.06.2020.
34.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	35×25 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/ladanka-medalon-40406244 . – Дата доступу: 24.06.2020.
35.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	28×24 мм	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: https://forum.violity.com/viewtopic.php?p=10082353&sid=551e11df5a25a68f5a73864e83cb6165 . – Дата доступу: 24.06.2020.
36.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	36×26 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=2040727 . – Дата доступу: 24.06.2020.
Варыянт 4. <i>Mariae Poczaioviensis</i> – S. <i>Honiphrius</i> Група: абразкі з срэбнага сплаву							
37.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://belklad.by/forum/viewtopic.php?f=64&t=142924 . – Дата доступу: 24.06.2020.
38.	Інфармацыя адсутнічае	Ордэн базыльянаў	Ліццё	26×24 мм (без вушка)	XVIII ст.	Вушка абламана	[26, s. 70, № 659]
Варыянт 4. <i>Mariae Poczaioviensis</i> – S. <i>Honiphrius</i> Група: абразкі з меднага сплаву							
39.	Польшча (Люблін)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.	Вушка абламана	[23, s. 201–202]
40.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.	Вушка абламана	Рэжым доступу: https://gabinetmedalow.m4n.pl/data.php?medal=479 . – Дата доступу: 24.06.2020.
41.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	33×24 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=2093254&sid=25de085719abef4267555f2a27fe44e . – Дата доступу: 24.06.2020.
42.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://auction.violity.com/102100353-katolicka-ladanka-i-hrest . – Дата доступу: 24.06.2020.
43.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.	Вушка абламана, сляды рамонту	Рэжым доступу: https://auction.violity.com/101755699-ikonka . – Дата доступу: 24.06.2020.
44.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	37×25 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://auction.violity.com/102246948-natilna-ikonka . – Дата доступу: 24.06.2020.
45.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	31×24 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://auction.violity.com/103904632-medalik . – Дата доступу: 24.06.2020.
46.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	31×24 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://arc.violity.com/medalon-sv-marii-i-onufriya-22579896 . – Дата доступу: 24.06.2020.
47.	Украіна (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	32×25 см	XVIII ст.		Рэжым доступу: https://auction.violity.com/101823249-ladanka/ . – Дата доступу: 24.06.2020.

№	Месца знаходкі	Месца захоўвання	Тэхналогія вытворчасці	Памеры	Датаванне	Заўвагі	Крыніца
Тып 3. Абрэзкі з выявай Маці Божай Холмскай							
<i>Варыянт 1. Mariae Chelmensis – S. Josaphat Kuncewicz</i> <i>Група: абрэзкі з меднага сплаву</i>							
48.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	26×23 мм (без вушка)	XVIII ст.	Вушка абламана, пазалота	[26, s. 11, № 74]
49.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://belklad.by/forum/viewtopic.php?f=55&t=169463 . – Дата доступу: 24.06.2020.
Тып 4. Абрэзкі з выявай Маці Божай Барунскай							
<i>Варыянт 1. Mariae Vorunensis – S. Basilius Magnus</i> <i>Група: абрэзкі з меднага сплаву</i>							
50.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	35×24 мм	XVIII ст.		Сетка Internet
Тып 5. Абрэзкі з выявай святой Марыі, Маці Божай							
<i>Варыянт 1. Sancta Maria – S. Josaphat Kuncewicz</i> <i>Група: абрэзкі з меднага сплаву</i>							
51.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	44×28 мм	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://belklad.by/forum/viewtopic.php?f=55&t=171603 . – Дата доступу: 24.06.2020.
Тып 6. Абрэзкі з выявай Св. Васілія Вялікага							
<i>Падтып 1</i> <i>Варыянт 1. S. Basilius Magnus – S. Josaphat Kuncewicz</i> <i>Група: абрэзкі з меднага сплаву</i>							
52.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	42×26 мм	XVII ст.		Рэжым доступу: http://belklad.by/forum/viewtopic.php?f=64&t=167783 . – Дата доступу: 24.06.2020.
53.	Іспанія (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	38,5×25,5 мм	XVII ст.		Рэжым доступу: https://www.cruces-medallas.com/t9984-beato-josafat-san-basilio-magno-mr432-r-m-sxvii-0346 . – Дата доступу: 24.06.2020.
<i>Падтып 2</i> <i>Варыянт 1. S. Basilius Magnus – S. Noniphrius</i> <i>Група: абрэзкі з меднага сплаву</i>							
54.	Польшча (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	Інфармацыя адсутнічае	XVIII ст.		Рэжым доступу: http://wkgregusakrum.blogspot.com/2015/04/ . – Дата доступу: 24.06.2020.
<i>Падтып 2</i> <i>Варыянт 2. S. Basilius Magnus – S. Josaphat Kuncewicz</i> <i>Група: абрэзкі з меднага сплаву</i>							
55.	Беларусь (?)	Ордэн базыльянаў	Ліццё	41×27 мм	XVIII ст.		Сетка Internet

Табліца 2. Іканаграфічныя апісанні святых, размешчаных на адваротным баку абразкоў XVII–XVIII стст.

Table 2. Iconographic descriptions of the saints located on the reverse side of the medals of the XVII–XVIII centuries

№	Святы	Іканаграфічныя апісанні святых, размешчаных на адваротным баку абразкоў
1, 52–53	S. Josaphat Kunczewicz	Фронтальная пагрудная выява св. Іасафата Кунцэвіча, павернутая ў паўабарота ў левы бок. Галава святога з доўгімі валасамі да плячэй, барадой і вусамі акружана прамяністым арэолам і пранізана сякерай (сімвал пакутніцкай смерці). Святы апрануты ў епіскапскую мантыю і амафор з крыжамі.
2–4, 16–24, 31–36, 48–49, 51, 55	S. Josaphat Kunczewicz	Фронтальная паясная выява св. Іасафата Кунцэвіча, павернутая ў левы бок на тры чвэрці. Галава святога з доўгімі валасамі да плячэй, барадой і вусамі акружана прамяністым арэолам і пранізана сякерай (сімвал пакутніцкай смерці). Святы апрануты ў епіскапскую мантыю, упрыгожаную раслінным арнамантам і амафор з крыжамі. На руках апрануты пальчаткі. У правай руцэ св. Іасафат Кунцэвіч трымае пальмавую галінку, а ў левай – посах з дзвюма змяінымі галовамі, накіраванымі адна на адну.
5	S. Andreas	Фронтальная выява св. Андрэя (апостал) у поўны рост. Святы адлюстраваны размешчаным на касым крыжы Х – падобнай формы (Адрэеўскі крыж), што сімвалізуе яго пакутніцкую смерць з накінутым плашчом і аголеным торсам. Галава святога акружана лінейным нібам і нахілена да левага пляча. Правая рука святога распасцёртая, а левай святы трымаецца за перакладзіну крыжа.
6–11, 27–29, 50	S. Basilus Magnus	Фронтальная паясная выява св. Васілія Вялікага. Галава з нібам павернута ў паўабарота да правага пляча. Правая рука святога сагнута ў благаслаўляючым жэсце, у левай ён трымае кнігу. Святы апрануты ў полістаўрыён (верхняе богаслужэбнае адзенне святара з мноствам нашытых ці вытканых на ім крыжоў (шматкрыжовая рыза)), які з'яўляўся адзеннем епіскапаў, архіепіскапаў, мітрапалітаў і патрыярхаў.
12–15, 30	S. Iosephus	Фронтальная паясная выява св. Іосіфа, павернутая ў левы бок на тры чвэрці. Галава святога з нібам павернута ў правы бок. На руках св. Іосіф трымае немаўля Хрыста. Галава Хрыста з прамяністым арэолам вакол галавы накіравана ў бок св. Іосіфа. У левай руцэ Хрыстос трымае галінку лілей, якая сімвалізуе цнатлівасць.
25–26, 37–47, 54	S. Nonuphrius	Выява св. Ануфрыя Вялікага размешчана ў профіль. Святы стаіць на правым калене перад фінікавай пальмай і накіраваны ў левы бок. Рукі святога сагнуты ў лакцях і накіраваны ўгору. У правай руцэ святы трымае крыж з Распяццем, а ў левай – ружанец. Аголенае цела святога пакрытае густым пахроў валос на галаве, барадзе і целе. Над галавой – лінейны ніб. Каля правай нагі святога адлюстраваны карона і скіпетр – сімвалы таго, што св. Ануфрый вялікі адрокся ад спадчыннага царскага прастолю.

Мал. 3. Грэка-каталіцкія абразкі XVIII ст.: № 1 (3); № 2 (5) – Італія (Monte Porzio Catone); № 3 (7); № 4 (19); № 5 (25)
 Fig. 3. Greek-Catholic medals of the XVIII century: № 1 (3); № 2 (5) – Italy (Monte Porzio Catone); № 3 (7); № 4 (19); № 5 (25)

Мал. 4. Грэка-каталіцкія абразкі XVIII ст.: № 1 (27); № 2 (28); № 3 (43); № 4 (38); № 5 (48)
 Fig. 4. Greek-Catholic medals of the XVIII century: № 1 (27); № 2 (28); № 3 (43); № 4 (38); № 5 (48)

Мал. 5. Грэка-каталіцкія абразкі XVII–XVIII стст.: № 1 (53); № 2 (52); № 3 (51)
 Fig. 5. Greek-Catholic medals of the XVII–XVIII century: № 1 (53); № 2 (52); № 3 (51)

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Пазднякоў, В. Базыльяне / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: ВКЛ: энцыклапедыя: у 2 т. / Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2005. – Т. 1: Абаленскі – Кадэццыя. – С. 278–279.
2. Казуля, С. Замойскі сабор 1720 / С. Казуля // Вялікае Княства Літоўскае: ВКЛ: энцыклапедыя: у 2 т. / Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2005. – Т. 1: Абаленскі – Кадэццыя. – С. 647.
3. Пуцко, В. Жыровіцкі рэльеф / В. Пуцко // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1989. – № 2. – С. 23–24.
4. Biskupski, R. Ikony w zbiorach polskich / R. Biskupski. – Warszawa: Wydaw. artystyczne i filmowe, 1991. – 44 s.: 151 il.
5. Иконопись и алтарная живопись Беларуси XII – XVIII веков [Изоматериал] = Іканапіс і алтарны жывапіс Беларусі XII – XVIII стагоддзяў = Icon painting and altar painting of Belarus XII – XVIII centuries / [сост. Н. Ф. Высоцкая]. – Мінск: Беларусь, 2012. – 231 с.
6. Іканапісная спадчына Беларусі XVII – пачатку XX ст. [Вывяўленчы матэрыял] = Іконапіснае наследае Беларусі XVII – пачатку XX в. = Icon-Painting Heritage of Belarus of the 17th – early 20th Centuries: помнікі са збору Нац. гіст. музея Рэсп. Беларусь / [уклад. і прадм. Г. Флікоп-Світы]. – Мінск: Кнігазбор, 2019. – 84 с.
7. Флікоп-Світа, Г. А. Беларускі іканапіс XVI – першай паловы XX ст. [Вывяўленчы матэрыял]: альбом / Г. А. Флікоп-Світа; [наук. рэд. Б. А. Лазука]; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літаратуры, Музей старажытнабеларус. культуры. – Мінск: Беларус. навука, 2019. – 365 с.
8. Піскун, Ю. А. Прыклады пашырэння іканаграфіі Жыровіцкай іконы Божай Маці ў Беларусі, Украіне, Польшчы, Італіі / Ю. А. Піскун // Пашырэнне іканаграфіі: альманах / Брацтва ў гонар Вілен. мучанікаў. – Мінск, 2010. – № 16. – С. 27–32.
9. Баравік, Ф. Гісторыя, або Аповесць розных людзей пра чудадзейны абраз Жыровіцкай Дзевы Марыі / Ф. Баравік // Старажытная беларуская літаратура (XII – XVII стст.) / [уклад., прадм. і камент. І. Саверчанкі]. – Мінск, 2010. – С. 512–514.
10. Шподарунок, Н. Божой Матэры Почаіўскай ікона / Н. Шподарунок // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський [та інш.]. – Тернопіль, 2004. – Т. 1: А–Й. – С. 155.
11. Mart, K. Śladami zabytków przeszłości Chełma / K. Mart // Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie: wyniki badań interdyscyplinarnych sezonu 2013–2014 / red.: A. Buko, S. Gołub. – Chełm, 2016. – S. 9–15.
12. Chomik, P. Kult Ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku / P. Chomik. – Białystok: Wyd. Historyczno-Socjologiczny, Uniw. w Białymstoku, Inst. Socjologii, 2003. – 291 s.
13. Шабуров, Н. Василий Великий / Н. Шабуров // Католическая энциклопедия: в 5 т. / редкол.: Г. Церох [и др.]. – М., 2002. – Т. 1: А–З. – С. 843–845.
14. Казуля, С. Кунцэвіч Ісафат / С. Казуля // Вялікае Княства Літоўскае: ВКЛ: энцыклапедыя: у 2 т. / Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – Т. 2: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – С. 166–167.

15. Родэвальд, Ш. Пра ўшанаванне Язафата Кунцэвіча ў XVII ст. / Ш. Родэвальд // Беларус. гіст. агляд. – 2009. – Т. 16, сш. 2. – С. 345–372.
16. Карэлін, У. Р. Вобраз Іасафата Кунцэвіча ў сакральным мастацтве Беларусі / У. Р. Карэлін, М. П. Мельнікаў // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. – Мінск, 2008. – Вып. 7. – С. 111–115.
17. Хадыка, А. Святы Язафат Кунцэвіч: складанне культуры і іканаграфіі ў Беларусі / А. Хадыка // Наша вера. – 2006. – № 2 (36). – С. 26–29.
18. Liškevičienė, J. Juozapato Kuncevičiaus gyvenimo iliustracijos: pasakojimas ir emblema // Acta Academiae Artium Vilnensis. – Vilnius, 2002. – Т. 27. – Р. 161–176.
19. Онуфрий Великий / Н. Г. Головнина [и др.] // Православная энциклопедия / под общ. ред. Патриарха Моск. и всея Руси Алексия II. – М., 2019. – Т. 53 : Онуфрий – Павел. – С. 14–25.
20. Иов, О. В. Новые находки предметов христианского культа в Припятском Полесье / О. В. Иов // Археалагічны зборнік / Нац. музей гісторыі і культуры Беларусі ; уклад. М. А. Плавінскі, В. М. Сідаровіч. – Мінск, 2006. – Вып. 1. – С. 100–104.
21. Stankevičiūtė, J. Augustinų vienuolyno teritorija Vilniuje = The Grounds of the Augustinian Monastery in Vilnius / J. Stankevičiūtė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais = Archaeological investigations in Lithuania in 2015. – Vilnius, 2016. – S. 257–259.
22. Пазднякоў, В. Віленская Казьмадзямянаўская царква / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: ВКЛ : энцыклапедыя : у 3 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – 2-е выд. – Мінск, 2007–2010. – Т. 3 : Дадатак. А–Я. – 2010. – С. 115.
23. Niedźwiadek, R. Odkrycia archeologiczne w kryptach i na cmentarzu pobrygidkowskiego kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny Zwycięskiej w Lublinie / R. Niedźwiadek // Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego. – Lublin, 2011. – Т. 3. – S. 192–203.
24. Altamura, F. Medaglie devozionali in contesti di butto dai Colli Albani – Roma, Italia (XVII–XIX sec.) / F. Altamura, A. Pancotti // INCC 2013 : zbornik radova 7. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj, 27.-28. rujna 2013 Sveuciliste u Zadru, Zadar, Hrvatska = proceedings of the 6th International Numismatic Congress in Croatia, September 27th-28th, 2013. University of Zadar, Zadar, Croatia / ed. J. Dobrinčić. – Rijeka, 2013. – S. 10–24.
25. Pancotti, A. Medaglie devozionali. Le medaglie devozionali nella tradizionale popolare di Monte Porzio Catone tra il XVII e il XIX secolo / A. Pancotti // Tusculana. Quaderni del Museo di Monte Porzio Catone. – Roma, 2014. – № 6: Museo della Città di Monte Porzio Catone. Catalogo scientifico. – P. 104–112.
26. Rewoliński, T. Medale religijne odnoszące się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski w zbiorze dra med. T. Rewolińskiego : opisał i podał do druku właściciel zbioru / T. Rewoliński. – Warszawa : Pol. T-wo Numizmatyczne, 2001. – [2], IV, [4], 100, IV, 88, IV, [4] s., XXX s. tabl.
27. Ruzas, V. XVIII amžiaus religiniai medaliukai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje = Devotional medals of 18th century in Grand Duchy of Lithuania / V. Ruzas // Numizmatika: metraštis 2001–2002. – 2004. – № 2–3. – S. 41–75.
28. Varona, F. La medalla de Devoción en Europa entre los siglos XVI y XIX / F. Varona. – Madrid : [s. n.], 2008. – 707 p.

References

1. Pазднякоў В. Басіліянскія. *Вялікае Княства Літоўскае: энцыклапедыя* [The Grand Duchy of Lithuania: encyclopedia]. Minsk, 2005, vol. 1, pp. 278–279 (in Belarusian).
2. Kazulya S. Zamojsky synod 1720. *Вялікае Княства Літоўскае: энцыклапедыя* [The Grand Duchy of Lithuania: encyclopedia]. Minsk, 2005, vol. 1, p. 647 (in Belarusian).
3. Putsko V. Zhirovichy relief. *Pomniki gistoryi i kul'tury Belarusi* [Monuments of History and Culture of Belarus], 1989, no. 2, pp. 23–24 (in Belarusian).
4. Biskupski R. *Ikony w zbiorach polskich* [Icons in Polish collections]. Warszawa, Wydawnictwa artystyczne i filmowe, 1991. 44 p., 151 il. (in Polish).
5. Vysotskaya N. F. (comp.). *Icon painting and altar painting of Belarus XII – XVIII centuries*. Minsk, Belarus' Publ., 2012. 231 p. (in Russian).
6. Flikop-Svita G. A. (comp.). *Icon-painting heritage of Belarus of the 17th – early 20th centuries: artifacts from the collection of the National Historical Museum of the Republic of Belarus*. Minsk, Knigazbor Publ., 2019. 84 p. (in Belarusian).
7. Flikop-Svita G. A. *Belarusian iconography of the 16th – first half of the 20th century: album*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2019. 365 p. (in Belarusian).
8. Piskun Yu. A. Examples of the expansion of the iconography of the Zhirovichi icon of the Mother of God in Belarus, Ukraine, Poland, Italy. *Pravaslaue: al'manakh* [Orthodox: almanac]. Minsk, 2010, no. 16, pp. 27–32 (in Belarusian).
9. Baravik F. The story, or the story of different people about the miraculous icon of the Zhirovitsky Virgin Mary. *Starazhytnaya belaruskaya literatūra (XII – XVII stst.)* [Ancient Belarusian literature (XII – XVII centuries)]. Minsk, 2010, pp. 512–514 (in Belarusian).
10. Shpodarunok N. Mother of God of Pochaiv icon. *Ternopil's'kii entsiklopedichnii slovník* [Ternopil encyclopedic dictionary]. Ternopil, 2004, vol. 1, p. 155 (in Ukrainian).
11. Mart K. *Śladami zabytków przeszłości Chełma* [In the footsteps of past Helm's monuments]. *Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie: wyniki badań interdyscyplinarnych sezonu 2013–2014* [From the Cathedral of King Danił Romanovich to the Basilica of the Nativity of the Most Holy Virgin Mary in Chelme: the results of interdisciplinary studies of the 2013–2014 season]. Chełm, 2016, pp. 9–15 (in Polish).

12. Chomik P. *Kult Ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku* [Cult of the Icon of the Mother of God in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th centuries]. Białystok, Faculty of History and Sociology, University of Białystok, Institute of Sociology, 2003. 291 p. (in Polish).
13. Shaburov N. Basil of Caesarea. *Katolicheskaya entsiklopediya* [Catholic encyclopedia]. Moscow, 2002, vol. 1, pp. 843–845 (in Russian).
14. Kazulya S. Kuntsevich Iosafat. *The Grand Duchy of Lithuania*. Minsk, 2007, vol. 2, pp. 166–167 (in Belarusian).
15. Rohdewald S. On the veneration of Jazafat Kuncievič in the XVIIth century. *Belaruski gistorychny aglyad = Belarusian Historical Review*, 2009, vol. 16, no. 2, pp. 345–372 (in Belarusian).
16. Karelín U. R., Mel'nikau M. P. The image of Iosafat Kuntsevich in the sacred art of Belarus. *Pavedamlenni Natsyyanal'naga mastatskaga muzeyya Respubliki Belarus'* [Messages of the National Art Museum of the Republic of Belarus]. Minsk, 2008, no. 7, pp. 111–115 (in Belarusian).
17. Khadyka A. Saint Josaphat Kuntsevich: composition of cult and iconography in Belarus. *Nasha vera* [Our faith], 2006, no. 2 (36), pp. 26–29 (in Belarusian).
18. Liškevičienė J. *Juozapato Kuncevičiaus gyvenimo iliustracijos: pasakojimas ir emblema* [Illustrations of the Life of Josaphat Kuncevičius: a Narrative and an Emblem]. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2002, vol. 27, pp. 161–176 (in Lithuanian).
19. Golovnina N. G. (et al.). Onufry the Great. *Pravoslavnaya entsiklopediya* [Orthodox encyclopedia]. Moscow, 2019, vol. 53, pp. 14–25 (in Russian).
20. Iov O. V. New finds of Christian worship in Pripyat Polesie. *Arkeologichny zbornik* [Archaeological Collection]. Minsk, 2006, no. 1, pp. 100–104 (in Russian).
21. Stankevičiūtė J. Augustinų vienuolyno teritorija Vilniuje = The Grounds of the Augustinian Monastery in Vilnius. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais = Archaeological investigations in Lithuania in 2015*. Vilnius, 2016, pp. 257–259 (in Lithuanian).
22. Pazdnyakou V. Vilnius Kazmadziamian Church. *Vyalikae Knyastva Litojškae: entsyklapedyya* [The Grand Duchy of Lithuania: encyclopedia]. 2nd ed. Minsk, 2010, vol. 3, p. 115 (in Belarusian).
23. Niedźwiadek R. *Odkrycia archeologiczne w kryptach i na cmentarzu pobrygidkowskiego kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny Zwycięskiej w Lublinie* [Archaeological discoveries in the crypts and at the cemetery of Pobrygidkowski church Of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Lublin]. *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego = Yearbook of the Lublin Genealogical Society*, 2011, vol. 3, pp. 192–203 (in Polish).
24. Altamura F. Devotional medals in contexts thrown by the Alban Hills - Rome, Italy (17th – 19th century). *INCC 2013: zbornik radova 7. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj, 27.-28. rujna 2013 Sveučiste u Zadru, Zadar, Hrvatska = proceedings of the 6th International Numismatic Congress in Croatia, September 27th-28th, 2013. University of Zadar, Zadar, Croatia*. Rijeka, 2013, pp. 10–24.
25. Pancotti A. *Medaglie devozionali. Le medagliette devozionali nella tradizionale popolare di Monte Porzio Catone tra il XVII e il XIX secolo* [Devotional medals. The devotional medals in the traditional popular of Monte Porzio Catone between the seventeenth and nineteenth centuries]. *Tusculana. Quaderni del Museo di Monte Porzio Catone* [Tusculana. Notebooks of the Monte Porzio Catone Museum], 2014, no. 6, pp. 104–112 (in Italian).
26. Rewoliński T. *Medale religijne odnoszące się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski w zbiorze dra med. T. Rewolińskiego: opisał i podał do druku właściciel zbioru* [Religious medals related to the Catholic Church in all countries of former Poland in the collection of Dr. T. Rewoliński: the owner of the collection described and printed]. Warszawa, Polish Numismatic Society, 2001, [2], IV, [4], 100, IV, 88, IV, [4] p., XXX p. tabl. (in Polish).
27. Ruzas V. XVIII amžiaus religiniai medaliukai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje = Devotional medals of 18th century in Grand Duchy of Lithuania. *Numizmatika: metraštis 2001–2002* [Numismatics: Yearbook 2001–2002], 2004, no. 2–3, pp. 41–75 (in Lithuanian).
28. Varona F. *La medalla de Devoción en Europa entre los siglos XVI y XIX* [The Devotion medal in Europe between the 16th and 19th centuries]. Madrid, 2008. 707 p. (in Spanish).

Информация об авторе

Кунаш Александр Олегович – научный сотрудник. Институт истории, Национальная академия наук Беларуси (ул. Академическая, 1, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: kunash_aliaksandr@outlook.com

Information about the author

Aliaksandr A. Kunash – Scientific Researcher. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Akademicheskaya Str., Minsk 220072, Belarus). E-mail: kunash_aliaksandr@outlook.com

ISSN 2524-2369 (Print)
 ISSN 2524-2377 (Online)
 УДК 37(476)(091)«16»
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-58-67>

Паступіў у рэдакцыю 20.11.2018
 Received 20.11.2018

А. Ф. Самусік

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

АДУКАЦЫЯ БАЗЫЛЬЯН НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVII ст.

Анотацыя. Стат'я посвячана неразработаннай в историографии проблеме развития образования базилиан на территории Беларуси во второй половине XVII в. Для должного её освещения изучались история отдельных школ и действия церковных иерархов по активизации просветительской деятельности; обучение отечественных базилиан в папских алуьмнатах Вильны, Брунсберга и Оломоуца, Греческой коллегии в Риме; методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса. Отмечается наличие в тогдашней Беларуси всего нескольких значимых образовательных центров базилиан – Минск (до 1655 г.), Бытень (со второй половины 1660 г.), Боруны (с конца XVII в.). Их немногочисленность можно считать основной причиной возрастания роли католических учебных заведений в деле образования представителей базилианского ордена. На конкретных примерах показана зависимость церковной карьеры от учебы в них и получения в Риме докторских степеней. Отдельное внимание уделено анализу специфики обеспечения базилианских школ учебными пособиями. Её проявлениями стало широкое применение иезуитских учебников и зарубежных изданий. Упадок Виленской униатской типографии объясняется изданием книг учебного характера униатских авторов у католиков. Определено, что качественно изменить ситуацию должна была новая униатская типография в Супрасле. Среди основных факторов, которые влияли на общее состояние образования базилиан на территории Беларуси во второй половине XVII в., можно назвать военные опустошения второй половины 1650 – начала 1660-х гг., острый недостаток средств, конкуренцию со стороны иезуитов. Выработанные в этих неблагоприятных условиях базилианами подходы к организации процесса обучения в сочетании с собственными просветительскими традициями и достижениями католической педагогики (как отечественной, так и зарубежной) позволили им удовлетворить потребности своего ордена в частности и всей конфессии в целом в хорошо подготовленных священниках и учителях.

Ключевые слова: образование, униатская конфессия, базилиане, конгрегации, семинарии, папские алуьмнаты, коллегии, типографии, учебные пособия

Для цитирования: Самусік, А. Ф. Адукацыя базыльян на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVII ст. / А. Ф. Самусік // Вест. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 58–67. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-58-67>

Andrey F. Samusik

Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

BAZILIAN EDUCATION IN THE TERRITORY OF BELARUS IN THE SECOND HALF OF XVII CENTURY

Abstract. The article is devoted to undeveloped issue in historical science. Among the main objectives of the study are history of individual schools; efforts of Church leaders to intensify outreach activities; training local bazilianes in papal alyumnatah Vilno, Brunsberg and Olomouc, the Greek college of Rome; methodological support of the educational process. The paper noted the existence in contemporary Belarus several important educational centers bazilianes – Minsk (up to 1655), Byten (second half 1660), Baruny (from the end of the XVII century). Their lack of proper amount is the main cause of the increasing role of foreign educational institutions. There was a direct relationship ecclesiastical career by studying abroad. Analysis of the specific provision of the Bazilian school schoolbooks showed that dominated in their foreign editions and Jesuit schoolbooks. Decline Vilna Unitarian printing house explained the publication of books of educational character themselves Uniate in Catholic publishing houses. Qualitative change in the situation was the new Uniate typography in Suprasl. The general condition of the Unitarian education in Belarus in the second half XVII century identified: Military devastation of the second half 1650 – early 1660; acute shortage of vehicles; competition from the Jesuits. Developed in these adverse conditions of the Bazilianes approaches to the organization of the learning process with a combination of its own educational traditions with the achievements of Catholic Education have allowed them to meet the needs of its denomination in a well-prepared priests and teachers.

Keywords: education, uniate confession, baziliane, congregations, seminaries, papal alyumnaty, college, printing, schoolbooks

For citation: Samusik A. F. Bazilian education in the territory of Belarus in the second half of XVII century. *Vestsy Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 58–67 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-58-67>

Уводзіны. Спусташальныя войны 1648–1651 і 1654–1667 г. істотным чынам скарэктавалі эвалюцыю школьнай справы ва ўсёй Рэчы Паспалітай. Значна актывізаваўся езуіцкі ордэн, які імкнуўся цалкам узяць пад уласны кантроль працэс навучання тутэйшай моладзі. Пры такім развіцці падзей іншыя канфесіі апынуліся ў цяжкім становішчы: акрамя неабходнасці аднаўлення фактычна нанава сваіх школ яны яшчэ і адчувалі моцны ціск з боку свайго асноўнага канкурэнта, прэтэндаваўшага на вучылішчныя будынкі і фундушы.

Падобны лёс не абмінуў і ўніяцкую царкву, якая пасля жорсткага пераследу ў час ваеннага ліхалецця амаль спыніла ўласную вучэбна-выхаваўчую дзейнасць, якая з 1617 г. ажыццяўлялася базыльянскім ордэнам. Працэс жа яе адраджэння зацягнуўся на дзесяцігоддзі і ўзмацніў залежнасць дадзенай канфесіі ад каталіцкіх асветніцкіх цэнтраў (у тым ліку замежных). На жаль, гэты перыяд у развіцці адукацыі ўніятаў у цэлым і базыльян у прыватнасці яшчэ і зараз застаецца практычна не даследаваным як у айчыннай, так і ў замежнай гістарыяграфіі. С. В. Марозава ў сваёй манаграфіі, напрыклад, увогуле не разглядае наступствы згаданых ваенных канфліктаў для базыльянскіх школ, а толькі адзначае факт адкрыцця пры Быценскім манастыры семінарыі [1, с. 94]. Падобнай пазіцыі прытрымліваецца і С. М. Клімаў – асобныя звесткі ім прыводзіліся толькі ў дачыненні да працы навіцыятаў у Быцені і Жыровічах [2, с. 32, 36]. У сваю чаргу ўкраінскі даследчык П. Пidrучны, зрабіўшы акцэнт на аналізе рашэнняў тагачасных кангрэгацый базыльянскага ордэна, фактычна абмінуў увагай іх пастановы па асветніцкіх пытаннях, адзначаючы толькі нізкі ўзровень адукацыйнай актыўнасці ўніятаў [3, с. 151–160]. Цікавіла гісторыя ўніяцкай царквы і польскіх гісторыкаў. Найбольш адметнай з’яўляецца праца М. Пidrпычак-Майеровіч, у якой, аднак, другая палова XVII ст. таксама фактычна засталася па-за межамі ўсебаковага даследавання – яна абмежавалася згаданнем шэрага тагачасных выданняў базыльянскіх друкарань у Вільні і Супраслі [4, с. 59–61]. Асобныя аспекты навучання вышэйшых уніяцкіх іерархаў разглядаліся ў манаграфіі Д. Вярэды, дзе падкрэслівалася непасрэдная залежнасць іх хуткага кар’ернага росту ад вучобы ў папскіх алюмнатах і Рыме [5, с. 46–47]. У цэлым жа, відавочна, што, нягледзячы на важнасць азначанага этапу, ён так і не стаў пакуль прадметам асобнага навуковага інтарэсу, чым і тлумачыцца актуальнасць і навуковая навізна аўтарскага даследавання.

Для ўсебаковага вывучэння адукацыі базыльян у азначаны перыяд неабходна было разгледзець лёс асобных навучальных устаноў, створаных у першай палове XVII ст.; захады вышэйшых іерархаў кіеўскай мітраполіі і базыльянскага ордэна па актывізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу; практыку адпраўкі базыльян у папскія алюмнаты Вільны, Брунсберга і Аламоўца, а таксама ў Рымскую Грэчаскую калегію; метадычнае забеспячэнне тагачасных ордэнскіх школ і семінарыі. Падобны падыход вызначыў выкарыстанне найперш праблема-храналагічнага, сістэмна-гістарычнага і рэтраспектыўнага метадаў навуковага пазнання з ужываннем комплекснага аналізу прыведзенай інфармацыі.

Асноўная частка. Пачатак 1650-х гг. стаў часам пэўнага ажыўлення адукацыйнай дзейнасці базыльян. У папярэднія дзесяцігоддзі гэтаму пытання надавалася мала ўвагі – рэдкімі сталі паездкі ў замежныя калегіі і алюмнаты, а граматычныя школы пры манастырах і храмах у Вільні, Быцені, Жыровічах, Пінску ды Навагрудку па колькасці выхаванцаў былі нешматлікімі і не былі здольны забяспечыць патрэбы канфесіі ў цэлым і базыльянскага ордэна ў прыватнасці ў добраадукаваных святарах ды настаўніках.

Змяніць сітуацыю ў лепшы бок у 1652 г. паспрабавала кангрэгацыя базыльянскага ордэна ў Мінску. На ёй адзначалася, што з прычыны нерэгулярнай адпраўкі лепшых выхаванцаў у Рым, Брунсберг і Аламоўцы большасць прадастаўленых уніятам стыпендый тут ужо скасавана, а таму неабходна хадайнічаць перад Ватыканам аб іх аднаўленні і самім выдзеліць сродкі для накіравання за мяжу таленавітай моладзі. Дзеля апошняга вырашылі ўвесці асобны збор з духавенства. Кожнае архіепіскапства і архімандрыя павінны былі ўнесці дакладна вызначаную суму. На Полацкую епархію ўсклалі “кантрыбуцыю” у 620 фларынаў. Другіх ж абавязалі выплаціць па 24 фларыны (акрамя Быценскай архімандрыі, дзе абмежаваліся 10 фларынамі з прычыны існавання тут навіцыята). Здавалі сродкі і асобныя манастыры – сума тут вагалася ад 100 фларынаў (Супрасль) да 10 фларынаў (Брэст), але ў большасці выпадкаў фігуравалі ўсё тыя ж 24 фларыны

(Жыровічы, Навагрудак і інш.). Усяго члены Мінскай кангрэгацыі меркавалі такім чынам сабраць звыш 2,5 тыс. фларынаў. Прычым, не чакаючы паступлення азначаных сродкаў, кангрэгацыя пастанавіла неадкладна накіраваць у Рым дваіх выхаванцаў алюмната ў Брунсбергу – М. Белазора і С. Мартышкевіча-Бусінскага [6, с. 49–51].

На Мінскай кангрэгацыі 1652 г. таксама абмяркоўвалася і пытанне аб тутэйшай семінарыі. Яна была адкрыта па ініцыятыве кіеўскага мітрапаліта І. В. Ружыцкага яшчэ ў 1617 г., але ў 1640 г. моцна пацярпела ў час буйнога пажару і фактычна спыніла сваё існаванне (далучылі да Навагрудскай школы). Было вырашана “семінарыю нашу адкрыць зноў... Прэфектам (адказны за вучэбную частку. – А. С.) прызначыць Бенедыкта Тарлецкага. Магістры яму павінны быць прыданы, якія б адзін па-латыні, а другі па-руску вучылі... Спачатку прыняць толькі пяць семінарыстаў з ліку манахаў, але без ліста мітрапаліта альбо протаархімандрыта нікога не залічваць” [6, с. 52]. Пацвердзіла кангрэгацыя і фондуш гэтай навучальнай установы, нададзены ёй у 1635 г. мітрапалітам кіеўскім І. В. Ружыцкім: яго “двор” пры манастыры св. Міколы Цудатворцы, а таксама м. Усяж. Прычым аддаваліся яны пад нагляд мсціслаўскага архімандрыта В. Казінскага, які фармальна лічыўся яе рэктарам: “Каб ён утрымліваў на прыбыткі з гэтага маёнтка мінскіх семінарыстаў” [7, с. 804, арк. 1].

Згаданы ў пастанове Б. Тарлецкі быў родам з Астраўца і ў 1645–1651 гг. вывучаў рыторыку і логіку ў Рымскай калегіі па распаўсюджванні веры, дзе атрымаў ступень доктара філасофіі і тэалогіі. Пастановай Кангрэгацыі прапаганды веры ад 28 сакавіка 1651 г. ён быў накіраваны ў ВКЛ для місіянерскай працы. Прыбыўшы ў Мінск, Б. Тарлецкі дабіўся перадачы сабе рэктарскіх паўнамоцтваў, што гарантавала пэўную фінансавую самастойнасць – мітрапаліт кіеўскі А. Сялява з нагоды пазбаўлення В. Казінскага права кіравання семінарыяй адабраў у яго 19 жніўня 1654 г. м. Усяж і “семінарскі (былы мітрапалічы. – А. С.) двор” у Мінску, аддаўшы іх пад нагляд новага рэктара [7, с. 813, арк. 1–3].

Адметна, што Б. Тарлецкі не абмежаваўся запрашэннем на працу ў семінарыю толькі двух магістраў, як гэта яму рэкамендавалася кангрэгацыяй 1652 г. У 1654 г. акрамя яго тут працавалі яшчэ чатыры асобы. Прэфектам стаў мінчанін П. Агілевіч, які ў 1652 г. скончыў Рымскую Грэчаскую калегію, таксама атрымаўшы ступень доктара філасофіі і тэалогіі. Прафесарскую пасаду займаў былы кіраўнік Холмскай уніяцкай школы П. Сарацын, які паходзіў з грэчаскай калоніі ў г. Кампамарына ў Паўднёва-Усходняй Італіі. У 1645 г. ён завяршыў вывучэнне лацінскай і грэчаскай моў у той жа Грэчаскай калегіі і быў накіраваны ў Рэч Паспалітую. Абавязкі ж магістраў выконвалі выхаванец Віленскага папскага алюмната К. Канкоўскі і манах аўгустынец, магістар тэалогіі Р. Маёры, родам з Італіі [8, с. 70–71].

Падобны кваліфікаваны выкладчыцкі штат, безумоўна, выводзіў Мінскую семінарыю на ўзровень калегіума з вышэйшымі курсамі. Пацвярджэннем гэтага з’яўляецца ліст самога Б. Тарлецкага да сакратара Кангрэгацыі прапаганды веры Д. Масарыя ад 29 студзеня 1655 г., дзе ён пісаў, што падначаленая яму ўстанова мела 8-гадовы тэрмін навучання. Прычым асноўны цяжар выкладчыцкай працы ўсё ж узяў на сябе сам Б. Тарлецкі. У гэтым жа лісце ў Рым ён пісаў наступнае: “Спачатку выкладаў я рыторыку ў пэўныя вызначаныя гадзіны, а ў іншы час маральнае багаслоўе, прычым на народнай мове з-за дрэннага яго разумення, што і зараз раблю. Па заканчэнні рыторыкі пачаў я двухгадовы курс філасофіі і яго ўжо напэўна завершыў бы, калі б не бура, якая ўзнялася з Маскоўшчыны над Польшчай, не спыніла б яго ў палове года...”. Адзначаў рэктар і істотны ўзрост цікавасці да семінарыі з боку грамадства ды ордэна: “Ходзяць і семінарысты, і свецкія, і нашы манахі... даволі шмат ходзіць моладзі да школ і большасць з іх нез’яднаныя (неўніяты. – А. С.)”. У дадзеным рапарце не называлася агульная лічба выхаванцаў (па ўскосных даных толькі семінарыстаў тут ужо было не менш за 12), але Б. Тарлецкі падкрэсліваў, што “нас для навучання ўсяго пяцёра”, а гэта сведчыць аб іх значнай колькасці. У цэлым жа гэты ліст дэманструваў аптымізм рэктара ў адносінах да будучыні падначаленай яму навучальнай установы – ён толькі прасіў Кангрэгацыю прапаганды веры даслаць у Мінск ахоўны ліст, гарантуючы правы і фондушы семінарыі, а таксама дазволіць адсылаць у Рым маладых настаўнікаў ды лепшых з выхаванцаў [9, с. 10–13].

Тым не менш мары Б. Тарлецага не спраўдзіліся. У ліпені 1655 г. Мінск заняла руская армія, у выніку чаго Свята-Духаўскі манастыр быў забраны ў уніяцкай царквы і ўжыты для ваенных патрэб. Згодна з царскім указам тутэйшаму ваяводзе Ф. Ю. Арсеньеву ад 25 верасня 1656 г. было загадана: “Прыстойно тебе с нашими служилыми людьми для береженья от приходу воинских людей быть в духове монастыре на посаде. А около того монастыря ограда каменная и бои верхние и нижние... сделать можно” [10, с. 201–202].

Увогуле ваеннае ліхалецце 1648–1651 і 1654–1667 гг. надзвычай негатыўна паўплывала на стан адукацыі базыльян у Беларусі. Руская адміністрацыя не прызнавала існаванне гэтага ордэна і адбірала ў яго манастыры. У выніку напрыканцы 1650-х гг. уніяцкім на тэрыторыі Беларусі заставаўся толькі манастыр у Быцені, дзе сабралася каля 30 базыльян з Вільні, Мінску, Віцебску, Полацку і г. д. Значнымі былі і чалавечыя страты – епіскап холмскі Я. Суша налічыў каля 40 забітых ці памерлых членаў гэтага ордэна ў час эпідэміі, што складала каля чвэрці ад іх даваеннай колькасці [3, с. 143–144].

Спыненнем працы айчынных базыльянскіх школ і семінарыі скарысталіся езуіты, якія дзякуючы значным фондушам хутчэй аднаўлялі ўласныя кляштары і калегіумы. Так, дэлегаты Жыровіцкай (1661 г.) і Брэсцкай (1666 г.) кангрэгацыі адзначалі масавае навучанне ўніяцкай моладзі ў Навагрудскім езуіцкім калегіуме. Складзеныя з гэтай нагоды пратэсты, аднак, мелі абмежаваны характар і датычыліся прыцягнення ўніятаў да ўдзелу ў каталіцкіх службах і спавяданні ў касцёле: “Айцы езуіты ў супрацьвагу дадзеных уніятам прывілеяў заснавалі тут сваю гімназію і, пакінуўшы ў спакоі ерэтыкоў ды схізматыкаў, схіляюць у лацінскі абрад юнакоў уніятаў”. Наконт жа самой вучобы ўніятаў у езуітаў пярэчаньняў не ўзнікла, бо заснаваная ў гэтым горадзе яшчэ І. В. Руцкім семінарыя так і не здолела адраджыцца пасля вайны [6, с. 76, 89].

Падобным чынам развіваліся падзеі і ў Мінску. Выконваючы абавязкі протаархімандрыта ордэна, Б. Тарлецкі ў 1656 г. адзначаў, што семінарыю немагчыма адраджыць з-за моцнага пашкоджання манастырскіх будынкаў і поўнай страты яе фондушаў. Належачыя ёй вёскі былі спустошаны і давалі прыбытку не больш за 100 фларынаў штогод. Але нават яны прысвойваліся кіеўскім мітрапалітам К. Жахоўскім. У выніку Б. Тарлецкі прапанаваў Кангрэгацыі прапаганды веры ўзяць Мінскую семінарыю пад поўны кантроль, “зрабіўшы яе дачкою, а хутчэй слугою” сваёй Рымскай калегіі, ды перайменаваць у “Калегію Непарочнага Зачацця Дзевы Багародзіцы”. Але дадзеная прапанова не знайшла падтрымкі ў Ватыкане і будынкі былой уніяцкай семінарыі з часткай запісаных на яе фондушаў перайшлі да езуітаў [11, с. 389]. Паспрыяла гэтаму і смерць Б. Тарлецага ў 1661 г., што пазбавіла Мінскую семінарыю галоўнага абаронцы. Зноў пытанне аб яе адраджэнні ўзнялі мясцовыя ўраджэнцы – холмскі епіскап Я. Суша і займаўшы тады пасаду пракуратара базыльянскага ордэна ў Рыме П. Агілевіч. 25 лютага 1665 г. яны звярнулі ўвагу на дадзеную справу Кангрэгацыі прапаганды веры (акрамя таго, ва ўласным хадайніцтве адзначалі і яе вялізны фондус у 50 тыс. фларынаў, які часткова страчаны, а часткова выкарыстоўваўся рознымі духоўнымі і нават свецкімі асобамі). Аднак кардыналы 22 красавіка таго ж 1665 г. толькі “выказалі сваю заклапочанасць” на гэты конт [9, с. 222, 237]. Ініцыяваў Я. Суша і рашэнне кангрэгацыі ў Брэсце ў 1666 г. аб звароце ў Кангрэгацыю прапаганды веры са скаргай на езуітаў – з просьбай, каб Ватыкан увогуле забараніў бы ім трымаць уласную школу ў Мінску і дазволіў завершыць справу па арганізацыі ў горадзе Галоўнай базыльянскай семінарыі. Аднак змяніць штосьці так і не ўдалося, і ў далейшым тутэйшыя ўніяты, як і ў Навагрудку, вучыліся выключна ў езуіцкім калегіуме [12, с. 523].

Прыклады Навагрудка і Мінска, відавочна, былі не адзінымі праявамі гаротнага стану ўніяцкай царвы ў Беларусі. Яе агульны крызіс праявіўся ў рэзкім скарачэнні колькасці манастыроў. Так, калі на момант смерці мітрапаліта І. В. Руцкага ў 1637 г. іх налічвалася 36, то да 1671 г. аднавілася ўсяго 14. Колькасць манахаў пры гэтым павялічылася са 160 да 180 асоб, што тлумачыцца рашэннем Жыровіцкай кангрэгацыі 1661 г. аб неабходнасці кампенсавання страт у шэрагах базыльян праз адкрыццё новых навіцыятаў (у дадатак да Быценя) у Вільні, Жыровічах і Холме, з адначасовым абавязковым прыняццем у ацалелыя манастыры манахаў, застаўшыся без даху над галавою [4, с. 18–19].

Што датычыцца адукацыйнай дзейнасці, то істотную ўвагу ёй удзяліла Віленская кангрэгацыя 1667 г., якая прыняла пастанову аб тым, каб у кожным манастыры “моладзь прынамсі рудыменты (асновы навук. – А. С.) вывучала б”. Узамен зніклых навучальных устаноў тут было вырашана стварыць новую семінарыю пры Быценскім навіцыяце – пры ім меркавалася адкрыць 5-класную школу з выдзяленнем на яе ўтрыманне 3 тыс. зл. са штогадовага збору. Вучэбная праграма для дадзенай навучальнай установы была запазычана ў езуітаў [13, с. 18]. Штат складалі рэктар, прэфект і пяць настаўнікаў. Выпускнікі семінарыі маглі весці заняткі ў першых двух класах (інфіма і граматыка), а ў класах сінтаксісу, рыторыцы і паэтыцы працавалі асобы, скончыўшы курсы філасофіі і тэалогіі. Перавага аддавалася тым, хто вучыўся ў папскіх алуомнатах і Рыме. Засвойвалі ж вучэбны курс тут найперш каля двух дзясяткаў мясцовых навіцыяў, а таксама тыя, хто ўжо прыняў манаскія абеты (у 1705 г. іх агульная колькасць складала 24) [14, с. 19–23].

У Вільні ў 1667 г. таксама вырашылі працягнуць практыку прымання ў ордэн у розных манастырах, але для пасвячэння іх у абавязковым парадку неабходна было адсылаць да Быценя ў навіцыят, на які тутэйшыя дэлегаты сабралі 1127 зл., а таксама гарантавалі пастаўкі харчавання – дзве бочкі салёнай рыбы з Пінска і па бочцы жыта ды пшаніцы з Гродна. Згодна з рашэннем Навагрудскай кангрэгацыі 1671 г. менавіта ў ім павінны былі праходзіць экзамен прэтэндэнты на пасады архімандрытаў. Колькасць жа тутэйшых навіцыяў абмяжоўвалася 20, утрыманне якіх было істотна палепшана рашэннем Жыровіцкай кангрэгацыі 1694 г. Яе дэлегаты тлумачылі сваё рашэнне тым, што менавіта Быценскі навіцыят з’яўляецца “фундамантам базыльянскага ордэна і крыніцай працаўнікоў у Боскім вінаградніку” [6, с. 93–94, 133]. Узрасталі і патрабаванні да жадаючых уступіць у ордэн. Было вырашана прымаць у яго склад асоб, якія не толькі атрымалі пачатковую адукацыю, але і засвоілі курс латыні. Гэта рашэнне паспрыяла з’яўленню пры шэрагу базыльянскіх манастыроў (Вільня, Жыровічы) канвіктаў, рыхтаваўшых да паступлення ў Быценскі навіцыят. Вучыліся ў іх пераважна выхадцы са збяднелай шляхты [2, с. 36].

Наступным этапам навучання для найбольш здольных базыльян была іх стажыроўка ў папскіх алуомнатах і езуіцкіх калегіумах. Але іх знаходжанне тут не было цалкам бесклапотным. На Брэсцкай кангрэгацыі 1666 г. адзначалася, што езуіты перашкаджаюць уніятам атрымліваць адукацыю ў падобных навучальных установах. Так, з Брунсберга былі адлічаны два клірыкі – адзін з фізікі, другі з тэалогіі (правучыліся па паўтара гады) за тое, што не пажадалі прысягнуць аб пажыццёвым служэнні рымскай курыі. Адначасова з гэтым езуіты не выконвалі свае абавязкі і па ўтрыманні базыльян ва ўласных навучальных установах у межах Рэчы Паспалітай – адводзілі ім дрэнныя памяшканні, выдзялялі мізэрныя сродкі на харчаванне і адзенне, дазвалялі сваім студэнтам здэквацца з іх, высмейвалі ў пастаноўках школьных тэатраў і інш. У выніку кангрэгацыя пагадзілася наконт аднаўлення практыкі рэгулярных стажыровак у папскіх алуомнатах, але звярнулася ў Рым з просьбай, “каб на іх клірыкаў у алуомнатах больш ўвагі было звернута” [6, с. 85–86].

Азначаны на кангрэгацыі ў Брэсце факт выгнання двух базыльян з алуомната ў Брунсбергу сапраўды меў месца: 10 лютага 1663 г. па прычыне “адмовы ад прысягі” адсюль былі выключаны 26-гадовы выпускнік Мінскай семінарыі Й. Бражыц з курса схаластычнай тэалогіі і 25-гадовы выхадзец са “шляхетнай сям’і Піншчыны” Г. Малеёўскі з курса маральнай тэалогіі, якія паступілі ў дадзеную навучальную ўстанову 6 студзеня 1661 г. (да іх тут восем год увогуле не было нікога з айчынных базыльян). Таксама ў дакументах алуомната наконт абодвух адзначалася: “ва ўсім астатнім, што датычыцца рэлігіі, паводзіны выдатныя”. Далейшы лёс Й. Бражыца і Г. Малеёўскага прадэманстравалі, што апошнім іх прыродныя здольнасці не абмяжоўваліся. Першы з іх, займаючы пасады ігумена базыльянскіх манастыроў у Мінску, Полацку і Віцебску, вызначыўся такім араатарскім талентам, што сучаснікі называлі яго “Другім Хрызастомам (з грэч. Златавустам. – А. С.)”. Другі ў 1666 г. быў адпраўлены ў Рымскую Грэчаскую калегію (правучыўся ў ёй два гады), а ў далейшым стаў спачатку архімандрытам Жыровіцкага манастыра, а потым і архіепіскапам смаленскім [15, с. 101].

Пасля азначанага інцыдэнту зноў базыльянская моладзь у Брунсбергу з’явілася толькі ў 1677 г. Сярод выхадцаў з Беларусі тут можна назваць наступных алуомнаў: І. Шыцык (1677–1678),

Г. Сыркевіч (1678–1679), Я. Агурцэвіч (1682–1683), М. Гроцкі (1695–1696) і інш. [15, с. 111, 114, 118–119]. Па-ранейшаму захоўваў для базыльянскага ордэна прывабнасць і папскі алюмнат у Аламоўцы. Сярод тутэйшых айчынных выхаванцаў можна назваць епіскапа ўладзімірска-брэсцкага Л. Заленьскага, які наведваў яго ажно двойчы. У канцы 1660-х гг. ён распачаў тут сваё сістэматычнае навучанне, але праз некалькі год перабраўся ў аналагічную ўстанову ў Вільню, дзе ў 1672–1673 гг. вывучаў логіку. У 1673–1676 гг. Л. Заленьскі праслухаў курсы метафізікі і тэалогіі ў Грэчаскай калегіі ў Рыме, пасля чаго, па дарозе дадому, зноў апынуўся ў Аламоўцы, дзе яшчэ два гады ўдасканалваўся ў багаслоўскіх навук [5, с. 44, 46]. Што датычыцца згаданай Грэчаскай калегіі ў Рыме, то ў разглядаемы перыяд у ёй таксама вучыліся базыльяне з Беларусі: К. Эпімах-Шыпіла з А. Ладзятай у 1676 г. і М. Дарашкоўскі ў 1687 г. сваёй Радзімай назвалі Полаччыну [16, арк. 1].

Востры недахоп добраадукаваных базыльян прыводзіў да таго, што адразу ж пасля вяртання з замежнага навучання шмат каго прызначалі на кіруючыя пасады. Аб тым, наколькі імкліва ў тыя часы развівалася кар’ера тых з іх, хто атрымаў выдатную адукацыю, сведчаць біяграфіі вышэйшых тагачасных кіраўнікоў базыльянскага ордэна ў прыватнасці і ўніяцкай царквы ў цэлым. Так, нарадзіўшыся ў Полацкім ваяводстве, К. Жахоўскі “наукай, як у чужых краях, так і ў Айчыне набытай, слаўны” ўсяго праз дзесяць год пасля навучання ў Грэчаскай калегіі ў Рыме (1658–1664), дзе атрымаў доктарскую ступень па філасофіі і тэалогіі, стаў архіепіскапам полацкім і мітрапалітам кіеўскім [17, с. 6, 14–15]. Не менш значна быў і лёс прадстаўніка старадаўняга магнацкага роду Л. Кішкі: у 1684 г. пасля знаходжання ў Быценскім навіцыяце і навучання ў тутэйшай семінарыі ён уступіў у ордэн і быў адпраўлены ў Рым, дзе ў Калегіі па распаўсюджванню веры ў 1691 г. атрымаў ступень доктара тэалогіі (вывучаў тут дагматычнае, маральнае, палемічнае багаслоўе, кананічнае права, яўрэйскую мову, логіку, этыку і фізіку). Пасля вяртання яго прызначылі ў 1694 г. выкладчыкам рыторыкі і філасофіі ва Уладзіміры, а праз два гады – тутэйшым прапаведнікам і вікарыям (намеснік ігумена). З 1697 г. Л. Кішка ўжо займаў месца ігумена Віленскага Троіцкага манастыра, а з 1699 г. стаў архімандрытам Полацкага Барысаглебскага манастыра. З 1703 г. ён у якасці протаархімандрыта кіраваў усім базыльянскім ордэнам, а ў 1714 г. заняў пасаду мітрапаліта кіеўскага [18, с. 68–69]. Гэтую практыку спыніла толькі Быценская кангрэгацыя 1698 г., абавязваючы манахаў пасля вяртання з-за мяжы “значны час” праслужыць прапаведнікамі ці на іншых месцах у манастырах [6, с. 140].

У цэлым відавочна, што калегіі ў Рыме і алюмнаты ў Брунсбергу і Аламоўцы працягвалі адыгрываць важную ролю ў справе падрыхтоўкі найбольш таленавітай моладзі да заняцця кіруючых пасадаў ва ўніяцкай царкоўнай іерархіі ў цэлым і ў базыльянскім ордэне ў прыватнасці. Дапаўняў іх і папскі алюмнат у Вільні, у якім з 1670 г. распараджэннем Кангрэгацыі прапаганды веры базыльянам зноў было афіцыйна выдзелена 4 стыпендыі (за папярэднія 20 год тут вучыўся толькі адзін прадстаўнік ордэна – выхаванец Быценскага навіцыята М. Карпелін з Далмацыі ў другой палове 1660-х гг.). Лепшыя з уніяцкіх выхаванцаў атрымлівалі тут вучоныя ступені: Г. Война-Аранскі ў 1677 г. стаў бакалаўрам, а праз год – магістрам філасофіі і вызваленых навук, І. Гутаровіч у 1680 г. – бакалаўрам, а праз два гады і магістрам філасофіі, М. Дарашкоўскі ў 1683 г. – бакалаўрам, а праз два гады магістрам філасофіі і вызваленых навук [19, с. 218, 255–277].

Выразны акцэнт базыльян на належнае выхаванне членаў свайго ордэна рэзка кантраставаў з іх стаўленнем да навучання свецкай моладзі. Толькі на Навагрудскай кангрэгацыі 1671 г. было прынята рашэнне, што па прыкладу каталікоў неабходна пасля завяршэння ранішніх службаў вучыць “хлапят” асновам хрысціянскай рэлігіі і “іншым рэчам” [6, с. 108]. Першае ж вучылішча для прадстаўнікоў розных саслоўяў базыльяне на тэрыторыі Беларусі здолелі арганізаваць дзякуючы фундушу кс. М. Песляка. Згодна з ім у 1692 г. да ордэна перайшлі Баруны ў Ашмянскім павеце. Сярод умоў гэтага ахвяравання значыліся: пабудова манастыра і адкрыццё пры ім навучальнай установы для свецкай моладзі. Асновай для яе стала пачатковая школа, пераведзеная ў мястэчка ў 1700 г. з суседняга Вішнева разам з настаўнікамі і вучнямі. На новым месцы яна пашырыла вучэбны курс, стаўшы 3-класнай. Базыльяне для школы пабудавалі асобны будынак, а выхаванцаў размесцілі па хатах барунскіх мяшчан [20, с. 25–26].

Аналізуючы тагачаснае метадычнае забеспячэнне базыльянскіх навіцыятаў, семінарыі і школ, неабходна адзначыць перавагу вучэбнай прадукцыі каталіцкіх друкарань. У бібліятэцы Жыровіцкага манастыра XVIII ст. апошнія былі прадстаўлены падручнікамі, надрукаванымі ў Рэчы Паспалітай езуітамі: лацінская граматыка Э. Альвара (Вільна, 1592; Познань, 1697), польска-лацінска-грэчаскі слоўнік Г. Кнапскага (Каліш, 1681), практыкаванні па красамоўству К. Соарэза (Каліш, 1678, 1682) і г. д. Што датычыцца замежных выданняў, то тут, напрыклад, мелася добрая падборка кніг па дакладных навукх: “Трыганаметрыя” Вітыніуса (Франкфурт-на-Одэры, 1612), “Арыфметыка і геаметрыя” Метыуса (Лейдэн, 1626), “Курс матэматыкі” Шофуса (Франкфурт-на-Одэры, 1674) і інш. Таксама тут захоўваўся “Атлас” Г. Меркатора (Амстэрдам, 1633), “Гісторыя Аляксандра Македонскага” Квінта Курцыя Руфа (Лейпцыг, 1696) і інш. [21, арк. 131–136, 144 адв.]. Ужываліся базыльянамі пры навучанні і праваслаўныя азбукі, граматыкі і богаслужэбныя кнігі. Так, на адным з Актоіхаў XVII ст. на мяжы 1670–1680-х гг. быў зроблены наступны запіс: “Аз многогрешный Франтишек Ланевский (будучы архимандрит гродзенскі. – А. С.) тут у Супраслю з ласки его милости отца архимандриты Иосафата Михневича мил позволение на той книзи учиться” [22, с. 292].

Пры гэтым асноўны тагачасны выдавецкі цэнтр уніятаў у ВКЛ – друкарня пры Віленскім Троіцкім манастыры не была ў стане істотна паўплываць на сітуацыю, паколькі дадзеная ўстанова ў азначаны час знаходзілася ў глыбокім фінансавым крызісу і была вымушана дзеля пакрыцця пазык нават прадаць частку сваіх фондушаў [4, с. 59]. У выніку эфектыўнасць яе выдавецкай дзейнасці была вельмі нізкай – за 1660–1690-я гг. тут надрукавана ўсяго 11 кніг, з якіх да богаслужэбных вучэбных дапаможнікаў можна аднесці толькі працы П. Агілёвіча. Адрозна ж пасля свайго вяртання з Рыма ў 1652 г. ён надрукаваў твор “Гармонія”, які стаў шырока вядомы ў наступным пашыраным выданні “Экфанемата літургіі грэчаскай” (1671; перавыдадзена ў Кракаве ў 1685 г.). У ім аўтар параўнаў правілы адпраўлення каталіцкай імшы і грэчаскай літургіі з выкладам парадку вядзення службы на польскай мове (напрыканцы меўся слоўнік з перакладам на яе грэчаскіх богаслужэбных тэрмінаў), а таксама “славенскай лацінскімі літарамі” [23, с. 7–12].

У выніку асобныя базыльянскія навукоўцы ў дадзены перыяд былі вымушаны друкавацца ў іншых месцах, аддаючы перавагу Рыму, дзе мелі трывалыя сувязі яшчэ з перыяду свайго навучання ў мясцовых Калегіях. Менавіта такім чынам паступіў, напрыклад, Я. Суша, які ў 1665 і 1666 гг. выдаў тут агіяграфічныя творы, прысвечаныя І. Кунцэвічу і М. Сматрыцкаму адпаведна. Мэта іх – паскорыць кананізацыю І. Кунцэвіча, сярод здзейшаных цудаў якога аўтар называў і абарачэнне праз малітвы ва ўніяцтва М. Сматрыцкага. Абедзве гэтыя кнігі былі добра вядомы ў Беларусі і ўжываліся ў тым жа Быценскім навіцыяце [24, с. 195–197]. Не менш пашыраным вярнянтам быў і зварот да езуітаў, якія асабліва ахвотна друкавалі тых з базыльян, хто выступаў за збліжэнне ўніяцкай і каталіцкай цэркваў. Так, у 1693 г. у Любліне выйшла праца па маральным багаслоўі Л. Кішкі, дзе асуджалася богазневажанне, разглядаліся абавязкі святароў, а таксама пытанні, звязаныя з хрышчэннем дзяцей, з’яўшчымі і г. д. [25, с. 20–23, 46–48, 119–124, 255–256].

Падобнае становішча, відавочна, не задавальняла тых царкоўных іерархаў, якія жадалі актывізаваць асветніцкую дзейнасць базыльян. Кіеўскі мітрапаліт К. Жахоўскі вырашыў адкрыць новую “друкарню мовы рускай” у Супрасльскім манастыры, дзеля чаго дабіўся рашэння Навагрудскай кангрэгацыі 1686 г. аб зборы на яе асобнай “кантрыбуцыі” з духавенства “па 1 зл. з персонны”. Аднак атрымаць такім чынам грошы ў дастатковай колькасці не ўдалося, і на мяжы 1692–1693 гг. было вырашана перавезці ў Супрасль друкарню з Вільны (тое, чаго не хапала, набылі пры дапамозе тагачаснага падканцлера ВКЛ кн. К. С. Радзівіла). Сярод першых жа супрасльскіх выданняў сталі і кнігі, прызначаныя для пашырэння асветы ў манаскім асяроддзі і ўжыванні ў Быценскіх навіцыяце і семінарыі – “Житие преподобного отца нашего великого Онуфрия, царевича перского” (1696; да друку кнігу падрыхтаваў настояцель Жыровіцкага манастыра Ю. Пяткевіч), “Последование постригу в малый иноческий образ” (1697) [17, с. 14, 17].

Разам з тым наяўнасць працуючых друкарскіх варштатаў зусім не азначала імгненны пачатак карэнных змен у метадычным забеспячэнні адукацыі базыльян, у асяроддзі якіх практыка падрыхтоўкі ўласных падручнікаў па асноўных дысцыплінах у разглядаемы перыяд так і не знайшла пашырэння. Прычына гэтага заключалася ў тым, што большасць тых, хто атрымаў вы-

датную адукацыю, вучыліся пераважна па езуіцкіх дапаможніках і не лічылі патрэбным траціць свой час на падрыхтоўку альтэрнатыўных выданняў.

Высновы. Аналіз развіцця адукацыі базыльян у другой палове XVII ст. дазваляе зрабіць некалькі высноў. Па-першае, у пачатку 1650-х гг. былі прадыяваны значныя намаганні па яе ажыўленню (праз аднаўленне Мінскай семінарыі і практыкі замежных стажыровак), але ператварэнне Беларусі ў арэну баявых дзеянняў фактычна знішчыла напрацаванае ўніятамі ў галіне асветы за ўвесь час існавання канфесіі. Па-другое, ваенныя спусташэнні, недахоп сродкаў на аднаўленчыя працы і канкурэнцыя з боку езуітаў сталі асноўнымі прычынамі згасання большасці традыцыйных уніяцкіх адукацыйных цэнтраў з адначасовым узрастаннем ролі Быценскага манастыра. Па-трэцяе, нешматлікасць уласных школ паспрыяла ўзмацненню залежнасці ад каталіцкіх навучальных устаноў – найперш ад езуіцкіх калегіумаў і папскіх алуьнатаў. Па-чацвёртае, Грэчаская калегія ў Рыме ўспрымалася ў асяроддзі айчынных уніятаў у якасці асноўнага цэнтра атрымання вышэйшай адукацыі, які адкрываў ім дзверы да хуткай царкоўнай кар’еры. Па-пятае, фінансавыя праблемы і нізкая вучэбна-метадычная актыўнасць базыльян спрыялі шырокаму выкарыстанню ў іх школах езуіцкіх падручнікаў, а таксама адпаведнай прадукцыі замежных друкарань. Па-шостае, з канца XVII ст. назіраўся чарговы ўздым актыўнасці ўніятаў у асветніцкай сферы – распачалі сваю працу Барунская школа і Супрасльская друкарня. Тым не менш і ён быў прыпынены чарговым ліхалеццем – Паўночнай вайной. Нягледзячы, аднак, на новыя спусташэнні, працаваныя ў другой палове XVII ст. уніятамі падыходы да арганізацыі працэсу навучання ўласнай моладзі са спалучэннем уласных асветніцкіх традыцый з дасягненнямі каталіцкай педагогікі (як айчыннай, так і замежнай) захаваліся, атрымаўшы ў наступныя дзесяцігоддзі сваё далейшае развіццё.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Марозава, С. В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады) / С. В. Марозава. – Гродна : ГрДУ, 2001. – 352 с.
2. Климов, С. М. Базилиане: история ордена св. Василия Великого (базилиан) / С. М. Климов. – Могилев : МГУ, 2011. – 147 с.
3. Підручний, П. Василянський чин від Берестейського з’єднання (1596) до 1743 року / П. Підручний // Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата. – Рим, 1992. – С. 96–182.
4. Piđtupczak-Majerowicz, M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu / M. Piđtupczak-Majerowicz. – Warszawa ; Wrocław : Państw. Wyd-wo Naukowe, 1986. – 272 s. – (Acta Universitatis Wratislaviensis ; № 779).
5. Wereda, D. Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku / D. Wereda. – Lublin : Werset, 2013. – 376 s.
6. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси : в 14 т. / Упр. Вилен. учеб. округа. – Вильна : Печатня Губерн. правления, 1867–1904. – Т. 12. – 1900. – XLVII, 230 с.
7. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА). – Ф. 823. Воп. 1. Спр. 804, 813.
8. Wojnar, M. M. Basilian Scholars and Publishing Houses / M. M. Wojnar // Записки Чину Св. Василия Великого. – Рим, 1974. – Сер. II. – Секція II. – Т. IX (XV), вип. 1–4. – С. 64–94.
9. Monumenta Ucrainae Historica : in 6 vol. / coll. A. Šeptuckyj. – Romae : Univ. Catholicae Ucrainorum, 1964–1968. – Vol. 3 : 1650–1670. – 1966. – 399 p.
10. Беларускі архіў : у 3 т. / Ін-т беларус. культуры, Гіст.-археал. камісія. – Менск : Выд. Беларус. акад. навук, 1927–1931. – Т. 3 : Менскія акты (XV–XVIII ст.), вып. першы / Беларус. акад. навук. – 1931. – XXV, 416 с.
11. Головацький, Р. Митрополита Семінарія Рутскаго / Р. Головацький // Записки Чину Св. Василия Великого. – Рим, 1960. – Сер. II. – Секція II. – Т. III (IX), вип. 3–4. – С. 375–393.
12. Акты издаваемые комиссиею, Высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильне : в 39 т. – Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1865–1915. – Т. 16 : Документы, относящиеся к истории церковной унии в России. – 1893. – CXLII, 705 с.
13. Козловский, И. Съезды базилиан в Западной Руси / И. Козловский // Вестн. Зап. России. – 1870. – Т. 2. кн. 4, отд. 2. – С. 1–43.
14. Недельский, С. Униатский митрополит Лев Кишка и его значение в истории унии / С. Недельский. – Вильна : Губерн. тип., 1893. – 317 с.
15. Lühr, G. Die Matrikel der päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578–1798 / G. Lühr. – Braunsberg : Druck der Ermländischen Ztg.- u. Verlagsdruck., 1925. – 213 S.
16. Навукова-гістарычны архіў Санкт-Пецярбургскага Інстытута гісторыі Расійскай Акадэміі навук (ІГА СПбІГ РАН). Руска секцыя. – Кал. 52. Калекцыя П.Н. Дабрахотава. Воп. 1. Спр. 287.
17. Cubrzyńska-Leonarczyk, M. Dziedzictwo Unii Brzeskiej: z dziejów oficyny wydawniczej OO Bazylianów w Supraślu (1695–1803) / M. Cubrzyńska-Leonarczyk. – Białystok : Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego ; Warszawa : Państw. Muzeum Archeologiczne, 2007. – 82 s.

18. Wereda, D. Biskupi unickiej diecezji włodziemsko-brzeskiej w XVIII wieku / D. Wereda // *Szkice Podlaskie*. – 2001. – T. 9. – S. 61–75.
19. Poplatek, J. Wykaz alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582–1773 / J. Poplatek // *Ateneum Wileńskie*. – 1936. – R. XI, z. 1–4. – S. 218–282.
20. Палуцкая, С. В. Барунская базыльянская школа і яе выхаванцы / С. В. Палуцкая // *Ашмяншчына: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы навук.-практ. крэйзн. канф., прысвеч. знакамітым людзям, гіст.-архітэктур. помнікам, гіст. падзеям і мясцінам Ашмяншчыны ў XVI–XX стст., 15 кастр. 1993 г. / Ін-т гісторыі АН Беларусі [і інш.] ; навук. рэд. і склад. І. П. Крэнь. – Гродна ; Ашмяны, 1995. – С. 25–34.*
21. Бібліятэка імя Урублеўскіх Акадэміі навук Літвы. Адзел рукапісаў (БУАНЛ АР). – Ф. 41. Спр. 31.
22. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских / сост. Ф. Н. Добрянский. – Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1882. – LVI, 533 с.
23. Ohilewicz, P. *Esphonemata liturgiey greckiey to iest to co przy liturgiey kapłan, dyakon y chor włoś tylko spiewaią: ze mszy s. Bazylego Wielkiego, y s. Jana Chryzostoma wyięte: i językiem słowiańskim, a charakterem polskim, z nowym wykładem na przeciwnych painach położonym: do tego, z sumą rubryk teyże liturgiey, sporządzone, y do druku podane: tudzież harmonia albo krótkie pogodzenie różnic w obrzędach między mszą s. rzymską, a liturgią grecką: z objaśnieniem obrzędów, y dołożeniem sposobu, nabożnego, a pożytecznego słuchania mszy s. tak rzymskiej, iako y greckiej* / P. Ohilewicz. – Wilno : Druk. Monastyrza sw. Troycy OO Bazylianów, 1671. – 182 s.
24. Pawlak, W. Twórczość Jakuba Suszy. Kartka z dziejów literatury unickiej w Rzeczypospolitej XVII wieku / W. Pawlak // *Tematy i Konteksty*. – 2014. – № 4 (9). – S. 191–202.
25. Kiszka, L. Now różnych przypadków z pełni doktorow Theologii moralney ziawiony : to iest kazusy ruskiemu duchowieństwu / L. Kiszka. – Lublin : Druk. Kollegium Societatis Jesu, 1693. – 324, XII s.

References

1. Marozava S. V. *Uniate church in the ethno-cultural development of Belarus (1596–1839 years)*. Grodno, Grodno State University, 2001. 352 p. (in Belarusian).
2. Klimov S. M. *Basilians: the history of the Order of St. Basil the Great (Basilian)*. Mogilev, Mogilev State University, 2011. 147 p. (in Russian).
3. Pidruchnii P. *Basilian Order from the Brest Union (1596) to 1743 year. Naris istorii Vasiliyans'kogo Chinu Svyatogo Iosafat* [Essay on the history of the Basilian Order of St. Josaphat]. Rome, 1992, pp. 96–182 (in Ukrainian).
4. Piđłypczak-Majerowicz M. *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu* [Basilians in the Crown and Lithuania: schools and books in the Order's activity]. Warszawa, Wrocław, State Scientific Publishers, 1986. 272 p. (in Polish).
5. Wereda D. *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku* [Bishops of the Uniate Metropolitan of Kiev in the 18th century]. Lublin, Werset, 2013. 376 p. (in Polish).
6. *Archaeographic collection of documents relating to the history of North-West Russia. Vol. 12*. Wilno, Pечатnya Gubernskogo pravleniya, 1900. XLVII, 230 p. (in Russian).
7. *Russian State Historical Archive (RSHA)*. F. 823. Op. 1. D. 804, 813 (in Latin, Polish).
8. Wojnar M. M. *Basilian scholars and publishing houses. Zapiski Chinu Sv. Vasiliya Velikogo* [Notes of the Order of St. Basil the Great]. Rome, 1974, series II, section II, vol. IX (XV), iss. 1–4, pp. 64–94.
9. Šeptyckyj A. (coll.). *Monumenta Ucrainae Historica. Vol. 3*. Rome, Ukrainian Catholic University, 1966. 399 p. (in Latin).
10. Institute of Belarusian Culture, Historical and Archaeological Commission. *Belarusian Archive. Vol. 3. Minsk Acts (XV – XVIII centuries), iss. I*. Minsk, Publishing house of the Belarusian Academy of Sciences, 1931. XXV, 416 p. (in Belarusian).
11. Golovats'kii R. *Metropolitan Seminary of Rutsky. Zapiski Chinu Sv. Vasiliya Velikogo* [Notes of the Order of St. Basil the Great]. Rome, 1960, series II, section II, vol. III (IX), iss. 3–4, pp. 375–393 (in Ukrainian).
12. *Acts issued by the Commission, the Highest Established for the Analysis of the Ancient Acts in Vilna. Vol. 16. Documents relating to the history of the church union in Russia*. Wilno, A. G. Syrkin Publ., 1893. CXLII, 705 p. (in Russian).
13. Kozlovskii I. *Congresses of Basilians in Western Russia. Vestnik Zapadnoi Rossii* [Herald of Western Russia], 1870, vol. 2, bk. 4, branch 2, pp. 1–43 (in Russian).
14. Nedel'skii S. *Uniate Metropolitan Lev intestine and its significance in the history of the Union*. Wilno, Provincial printing, 1893. 317 p. (in Russian).
15. Lühr G. *Die Matrikel der päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578–1798* [The Matrikel of the Papal Seminars to Braunsberg 1578–1798]. Braunsberg, Printing by the Warmia newspaper and Publishing House, 1925. 213 p. (in German).
16. *Scientific-Historical Archive of the St. Petersburg Institute of History of the Russian Academy of Sciences (SHA SPIH RAS)*. Russian section, Collection P. N. Dobrohotova. Op. 1, D. 287. (in Latin, Polish).
17. Cubrzyńska-Leonarczyk M. *Dziedzictwo Unii Brzeskiej: z dziejów oficyny wydawniczej OO Bazylianów w Supraślu (1695–1803)* [Heritage of the Brest Union: from the history of the publishing house of the OO Bazylians in Supraśl (1695–1803)]. Białystok, Library of Podlasie im. Łukasz Górnicki; Warszawa, State Archaeological Museum, 2007. 82 p. (in Polish).
18. Wereda D. *Biskupi unickiej diecezji włodziemsko-brzeskiej w XVIII wieku* [Bishops of the Uniate diocese of Włodzimierz and Brzesko in the 18th century]. *Szkice Podlaskie* [Sketches of Podlasie], 2001, vol. 9, pp. 61–75 (in Polish).

19. Poplatek J. *Wykaz alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582–1773* [List of alumni of the Papal Seminary in Vilnius 1582–1773]. *Ateneum Wileńskie* [The Vilnius Athenaeum], 1936, vol. 11, no. 1–4, pp. 218–282 (in Polish).
20. Paluckaya S. V. Borunskaya Basilian school and its pupils. *Ashmyanshchyna: gistoryya i suchasnast': materyyaly navukova-praktychnai krayaznauchai kanferentsyi, prysvechanaï znakamitym lyudzyam, gistoryka-arkhitekturnym pomnikam, gistarychnym padzeyam i myastsinam Ashmyanshchyny u XVI—XX stagoddzyakh, pravedzenai 15 kastrychnika 1993 g.* [Oshmyanshchyna: history and present: proceedings of the regional studies conference dedicated to famous people, historical and architectural monuments, historical events and places in Oshmyanshchiny XVI–XX centuries, October 15, 1993]. Grodno, 1995, pp. 25–34 (in Belarusian).
21. *Lithuanian Academy of Sciences Vrublevsky Library*. Manuscripts department (LASL MD). F. 41, D. 31 (in Latin, Polish).
22. Dobryanskii F. N. (comp.). *Description of the manuscripts of the Vilnia Public Library, Church Slavic and Russian*. Wilno, A. G. Syrkin Publ., 1882. LVI, 533 p. (in Russian).
23. Ohilewicz P. *Ecphonemata liturgiey greckiey, to iest to co przy liturgiey kapłan, dyakon y chor w głos tylko spiewaiq: ze mszy s. Bazylego Wielkiego, y s. Jana Chryzostoma wyięte: i językiem słowiańskim, a charakterem polskim, z nowym wykładem na przeciwnych painach położonym: do tego, z sumą rubryk teyże liturgiey, sporządzone, y do druku podane: tudzież harmonia albo krótkie pogodzenie różnic w obrzędach między mszą s. rzymską, a liturgią grecką: z objaśnieniem obrzędów, y dołożeniem sposobu, nabożnego, a pożytecznego słuchania mszy s. tak rzymskiej, iako y greckiej* [The Eclipse of Greek liturgies is what the priest is saying at the liturgy, the deacon and the chorus only singing: from the mass of Saint Basil the Great, Y. Jan Chryzostom, cut out: and the Slavic language, and the Polish character, with a new lecture on the opposite paines: to this, with the sum of boxes, the liturgies, drawn, for print given: indeed harmony or short reconciliation of the differences in the rites between the Roman mass and the Greek liturgy: with the explanation of the rites, y the way, the pious and useful hearing of the Mass so Roman as y Greek]. Wilno, Drukarnia monastyra S. Trojce o.o. Bazylianow, 1671. 182 p. (in Polish).
24. Pawlak W. *Twórczość Jakuba Suszy. Kartka z dziejów literatury unickiej w Rzeczypospolitej XVII wieku* [Works of Jakub Susza. A card from the history of Uniate literature in the Polish-Lithuanian Commonwealth XVII century]. *Tematy i Konteksty* [Topics and Contexts], 2014, no. 4 (9), pp. 191–202 (in Polish).
25. Kiszka L. *Now rożnych przypadkow z pełni doktorow Theologii moralney ziawiony: to iest kazusy ruskiemu duchowieństwu* [New different Accidents with Full Doctors of Theology Moraly Posed: it is the Kazusy of the Russian Clergy]. Lublin, Kollegium Societatis Jesu Printing House, 1693. 324, XII p. (in Polish).

Информация об авторе

Самусик Андрей Фёдорович – кандидат исторических наук, доцент. Институт истории, Национальная академия наук Беларуси (ул. Академическая, 1, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: a.f.samusik@gmail.com

Information about the author

Andrey F. Samusik – Ph. D. (Hist.), Associate Professor. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Akademicheskaya Str., Minsk 220072, Belarus). E-mail: a.f.samusik@gmail.com

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

МОВАЗНАЎСТВА
LINGUISTICS

УДК 811.161.3'27:821.161.3 (091)
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-68-75>

Паступіў у рэдакцыю 29.04.2020
Received 29.04.2020

Т. М. Ігнацюк

Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт, Брэст, Беларусь

**КАНТРАСТЫЎНЫ ПРЫНЦЫП ПАДЗЕЛУ САЦЫЯЛЬНАЙ РЭЧАІСНАСЦІ
ПАВОДЛЕ КУЛЬТУРНА-САСЛОЎНАЙ ПРЫКМЕТЫ
Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ XIX ст.**

Анотацыя. Исследуются особенности принципа контраста разделения социальной действительности, который был обусловлен историческими обстоятельствами и особенностями национально-культурного самосознания белорусского общества того времени. Анализируется роль ценностных представлений с сословной принадлежностью в процессе собственной идентификации представителей социальных институтов и утверждения своей аутентичности. Раскрываются черты национального характера белорусского народа в период демократизации языка и литературы. Приводятся примеры воздействия исторических обстоятельств на процесс национальной идентификации и национального самосознания белорусского народа, раскрываются особенности характера и мировоззрения простого человека, показывается, как решались социальные противоречия в тогдашнем обществе.

Ключевые слова: социальные противоречия, пафос, национально-культурное возрождение, национальная идентификация

Для цитирования: Ігнацюк, Т. М. Кантрасны ўплыў на падзел сацыяльнай рэчаіснасці паводле культурна-саслоўнай прыкметы ў беларускай мове і літаратуры XIX ст. / Т. М. Ігнацюк // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 68–75. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-68-75>

Tatyana N. Ignatyuk

Brest State Technical University, Brest, Belarus

**CONTRASTIVE PRINCIPLE OF THE DIVISION OF SOCIAL REALITY
ON THE CULTURAL-SOCIAL-ESTATE SIGNS IN THE BELARUSIAN LANGUAGE
AND LITERATURE OF XIX CENTURY**

Abstract. The article examines the features of the contrast principle of the separation of social reality which was due to historical circumstances and peculiarities of national and cultural identity of the Belarusian society of that time. The role of value concepts with class affiliation in the process of self-identification of representatives of social institutions and assertion of their authenticity is analyzed. Features of the national character of the Belarusian people in the period of democratization of language and literature are revealed. Examples of the impact of historical circumstances on the process of national identification and national self-awareness of the Belarusian people are given, peculiarities of the character and worldview of an ordinary person are revealed. It is shown how social contradictions were resolved in the then society.

Keywords: social contradictions, pathos, national-cultural revival, national identification

For citation: Ignatyuk T. N. Contrastive principle of the division of social reality on the cultural-social-estate signs in the Belarusian language and literature of XIX century. *Vesti Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 68–75 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-68-75>

Уводзіны. У пачатку XIX ст. узнікла неабходнасць дэмакратызацыі культуры, а разам з ёй і літаратуры, якая ўсё больш набывала агульначалавечы змест, выразныя дэмакратычныя рысы. Сацыяльныя супярэчнасці, якія найбольш абвастраліся ў гэты час, спрыялі неабходнасці ўзнікнення разнажанравай літаратуры, якая змога адлюстраваць шматграннасць нацыянальнага свету беларускага народа.

Аднак існавала шмат саслоўных абмежаванняў, якія зусім не спрыялі працэсу дэмакратызацыі: напрыклад, падзел беларусаў па саслоўнай і канфесійнай прыкмеце, у выніку чаго ўзніклі польскі кірунак (беларускае дваранства) і заходнярускі кірунак (праваслаўнае духавенства, купецтва, мяшчанства).

У культуры Беларусі гэтага часу знайшло адлюстраванне культурна-саслоўнай структуры тагачаснага грамадства: магнацкая культура, памесна-дваранская культура сярэдняй і дробнай шляхты, культура мяшчан і нерадавітага насельніцтва гарадоў і мястэчак, сялянская культура. На працягу ўсяго XIX ст. паміж усімі саслоўямі ўзніклі супрацьстаяння, што было вынікам рознай канфесійнай неаднастайнасці і культурнай супярэчнасці.

Асноўная частка. У выніку гістарычных абставін працэс нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларускага народа адбываўся даволі складана і супярэчліва. Беларус хутчэй усведамляў сябе паводле веравызнання, а не паводле нацыянальнай прыналежнасці, напр.: *“Вакол усе кажучь: я – паляк, я – літвін, я – жыд. А мы нават імя свайго народа забыліся. Вось і адмаўляем: я – праваслаўны, я – католік”* (М. Багдановіч); *“– Ты Янкоўскі? – Дык паляк ці беларус? – Які ж беларус, калі такі чарнявы? Пасля адказу, што я з праваслаўных, не засцяянкевец і не з парабкаў, вусаты махнуў рукою: – Разбярэшыся з вамі”* (А. Янкоўскі).

Ад прыслоўя *тут* утворана безыменная этычная назва беларусаў – тутэйшыя. Яна стала вядомай дзякуючы Янку Купалу і была сімвалам для азначэння народа, незалежнасць якога доўгі час ігнаравалася ў свеце, напр.: *“– Хто ты гэтакі? – Свой, тутэйшы. – Чаго хочаш? – Доля лепшай”* (“Польмя”); *“– Хто ж мы? Расейцы? – Тутэйшыя. Беларусы. І не трэба саромецца гэтага, лічыць: раз ты беларус – дык мужык... мы – такія, як і ўсе людзі. – Але мала дзе, сынок, прызнаюць такую нацыю. Ні ў Нямецчыне, ні ў Польшчы”* (Г. Далідовіч).

На сувязь каштоўнасных уяўленняў з саслоўнай прыналежнасцю звярнуў увагу Ф. Ніцшэ. Вучоны адзначаў, што ў этымалагічным сэнсе выразы добра ў розных мовах указваюць на аднолькавую метамарфозу паняццяў: «Усюды асноўным паняццем з’яўляецца “знатны”, “высакародны” ў саслоўным сэнсе, з якога развіваецца пры неабходнасці паняцце “добрага” ў сэнсе “духоўна знатнага”, “духоўна высокапастаўленага”, “духоўна прывілеяванага”. Гэтае развіццё адбываецца паралельна з другім, якое ўяўляецца “пошлым”, “плябейскім”, “нізкім” і ўрэшце ператвараецца ў паняцце “дурное”. Яскравым прыкладам апошняга з’яўляецца нямецкае слова *schlecht* (дрэнны), тоеснае са словам *schlicht* (просты), якое першапачаткова абазначала без усякага абразлівага сэнсу простага чалавека» [1, с. 212]. Аналагічную канатацыю маюць бел. *прастак*, *прастачок*; параўн. рус. *простофиля*, *простолудин*, пол. *falek*.

Прадстаўнікі пэўных саслоўяў маглі лічыць сябе “вышэйшымі” – прэтэндаваць на вытанчаны густ, адметныя манеры, выключную інтэлектуальнасць (параўн. грэч. *aristokratia* “панаванне лепшых”). Вышэйшы слой пануючага класа, значь, заўсёды ўсведамлялі сябе людзьмі “лепшымі”, а сваю культуру – самабытнай і асаблівай.

Пісьменнік У. Сыракомля адным з першых зразумеў, што для беларусаў неабходна нацыянальна-культурнае адраджэнне. У вершы “Добрыя весці” ён адзначаў, што весткі аб рэвалюцыйных настроях сялян, аб паведах да перамен, якія ідуць разам з ветрам з-пад “заходніх нябес”, добрыя. *“Заходзіць сонца пагодняга лета, – кажа паэт, вітаючы: “Здароў будзь, вецер з далёкага света: Добрыя ж весці да нас ты прынёс!”* (У. Сыракомля). Паэт адчувае, што хутка адбудуцца змены ў жыцці людзей, ён верыць, што нездарма прыходзяць “добрыя весці”, нездарма праліваецца кроў там, дзе: *“Б’юцца для славы, свабоды і чэсці І робяць вольных людзей з мужыкоў”*. У вершы паэт называе беларусаў “хрышчоны народ”, а мяшчан – “царыкі-паганцы”, гэтым размежаваннем ён падкрэслівае значнасць беларуса. Гэты верш прасякнуты верай у роўнасць правоў мужыкоў з усімі, хто жыве ў нашым краі, усяляе свабоду, братэрства, чалавечы гонар: *“Мужык і шляхціц засядзе на лаве, Каб весці раду а сваёй зямлі. Як трэба думаць а грамадскай справе, На адно месца, як браты, прыйшлі – А як урадзім вайну на грамадзе Бараніць дзеткі, і зямлю, і дом, Мужык і шляхціц на каня усядзе Касіць касою, рубаць тапаром!”*; *“Мужык і шляхціц стаў за пане браце, Рукі за рукі і грудзь за грудзь. Пяром на карце, сахой на ніве Адзін другому роўнасць засцярог”* (У. Сыракомля). Ён выступае за вольнае і шчаслівае жыццё працоўнага люду на такой жа вольнай і мілай сэрцу роднай беларускай зямлі.

Беларуская мова і літаратура ў першай палове XIX ст. была адзінай трыбунай і рупарам для выказвання думак народа. Гэты час быў цяжкім для пісьменнікаў і паэтаў беларускай літаратуры, адчуваўся моцны царскі ўціск і ганенні, таму сустракаюцца творы ананімнага характару. “Гэй жа, хлопцы!..”, “Паўстанцкая песня”, “Песня беларускіх жаўнераў” гучаць як песні-гімны, якія клічуць народ змагацца за лепшую долю, адчуваецца вольналюбівы характар беларуса: “Дакуль будзем так маўчаці? Годзе нам сяздець у хаце! На што зямлю нам забралі? Па што ў пумы акавалі?” (“Песня беларускіх жаўнераў”), гучыць матыў здабытай волі: “Мужык вольна стаў спяваці, Годзе, годзе прападаці!” (“Паўстанцкая песня”). Аўтары выказваюць думку, што беларус павінен быць роўны з панамі і нічым не горшы за пана: “Бо мы роўныя з панамі, Бо за вольнасць ўсе з касамі...” (“Паўстанцкая песня”); “Будзем роўныя з панамі, Самі будзем мы паны – І гарэлку піць з банамі, І гуляць так, як яны” (“Вясна Гола Перапала”). Зарыца кажэ: “Вы – божыя дзеткі”. Звёзды мігаюць: “**Братам стане пан...**” (“Уставайма, братцы!..” В. Каратынскі). Пісьменнікі мараць аб лепшай долі мужыка, калі ён будзе нароўні з панам, калі знікне саслоўная іерархія: “Як бы быў якой сцінай Або горшы ад яго: білі пугай ды дубінай, А цяпер, брат, ого-го! Мужык будзе не скацінай; не раз скажэ пан з паноў: “Пане Грышка, пане Міна! Як жэ васпан? Ці здароў?” (“Вясна Гола Перапала”).

У такім жа ананімным творы “Гутарка Данілы са Сцяпанам” адчуваецца пратэст беларускага народа, яго памкненні да волі, лепшай долі: “Што далей з нас будзе, як мы будзем жыці? Гавораць на свеце, уголас талкуюць, Ад ксяндзоў, ад рабінаў усе людзі чуюць, Што вольнасць нам, бедным, дасць без адкладу, Толькі што з панамі не дойдзема ладу”; “Ім гэта не смашна костка ў горле стане, Як мужык без пана вольнасці дастане”.

Народ гэтага часу быў пазбаўлены свабоды і нават ўласнага імя: “Праўда, што не чулі дзяды ні айцове, Каб над мужыкамі не былі панове”, але яны жывуць з надзеяй на лепшы час: “Но цяпер на свеце ўсе іначай строяць, Ужо не сярмагі, ды сургуты крояць, Трэснуць яны, лопнуць, ужо іх не будзе, Бо ўжо рэчы сталі ў цара аб людзе: Каб быў мужык волен, ды цар яго панам, Каб не смеў ніколі зваць пан яго хамам” (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”). Калі лепшы час прыйдзе, то мужык перастане баяцца пана і слухацца яго, знікне іх векавое супрацьстаянне: “Няхай дасць бог толькі вольнасці прыждаці, Будуць паны самі слёзкі палыкаці”; “Скончыцца адразу іхна панаванне. Тады яны хіба, што бяда, пазнаюць, Бо цяпер ніколі нам не спагадаюць” (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”). “Дай нам толькі, божа, скоранька прыждаці, Каб маглі спакойна пасядзеці ў хаце, Пана не баяцца і войта загаду, Было б у нас болей і дабра і ладу” (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”). З дапамогай параўнання, якія паны: “**Як чорт перад д’яблам пражэца іх сіла**” (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”), “**Як чорта ніхаюць, ўсюды слухаць трэба**” (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”), “**Як воўк пад лаваю не уляжыш ціха**”, “**А кроў нашу, як вуж, п’е**” (“Гэй жа, Хлопцы!”) і просты мужык: “**Вось нам вольнасць дадуць скоро, І, як птушкі, будзем жыць**” (“Вясна Гола Перапала”) аўтары звяртаюцца да беларускага фальклору, падкрэсліваючы супярэчнасць духоўнага і маральнага характару простага селяніна і пана.

Пісьменнікі XIX ст., звяртаючыся да беларускай мовы, працавалі ва ўмовах вялікай мужнасці і самаахвярнасці. Яны адчувалі неабходнасць рашэння існуючых праблем з дапамогай унутранай згоды, розуму, а не шляхам барацьбы. У сваіх творах яны адлюстроўвалі такое сацыяльнае жыццё, дзе няма супрацьпастаўлення ніякіх саслоўных інтарэсаў, а існуюць адзіныя духоўныя каштоўнасці і агульначалавечая мараль, адзінства культуры і традыцый простага селяніна і пана. “Уклаў Бог адны нам пачуці ў грудзі, Мы ўсе – адной мацеры дзеці”, – так гаворыць пра гэты час Я. Чачот. Пісьменнік імкнуўся несці ў побыт селяніна сапраўдную культуру, высокую мараль. У вершы “На што нам дым выядае вочкі?” пісьменнік паказвае бедную, простую хату селяніна, у якой няма ні акон, ні каміна. Дым ідзе ў хату, дзе разам жывуць людзі і жывёла. Пры дапамозе такіх фігур маўлення, як паўторы (анафара): “**На што нам дым выядае вочкі? На што нам дым марае сарочки? На што нас дым, дзеткі мілы, Гоніць з дому да магіль?**”; “**Ой, на што сядзім мы, як ў норы, Ой, на што у хаце, як аборы?**”; “**Чы не ёсць у нас шкло і гліна? Чы мы не можам вывесць каміна?**”, эпіфара: “**Сама пры печы уся скалее, Дзеткі у кутку скалеюць**”, эпітэты: “**І ў светлае аконца Упусціць мілае сонца?**”; “**Дзеткі у кутку скалеюць, Бледны, чорныя хварэюць**” аўтар паказвае цяжкае становішча простага, неадукаванага селяніна, які задае сабе

пытанні і не бачыць адказу на іх. Гэта ж мы бачым у наступных радках другога верша: *“Калі ж вы чытаць ужо будзеце, брацця? Вы ўведалі б з Богае ласкі, Што вам неслі шчыра мы гэта багавіце – Ніў нашых калоссе і краскі”* (“Любым сялянам з-пад Немана і Дзвіны”). Письменнік бачыць неадукаванасць простага мужыка і звяртаецца да мяшчанства, праводзячы параўнанне паміж імі, кажачы, што ўсе роўныя, і абараняе сялян: *“А сёння хай знаюць вяльможныя людзі, Хто працай узнёс іх у свеце Уклаў Бог адны нам пачуцці у грудзі, мы ўсе – адной мацеры дзеці”* (Я. Чачот).

Песня “Покуль сонца ўзыйдзе” мае фальклорныя карані: з народнай прымаўкі пра расу, якая “выесць вочы” яшчэ да таго, як сонца высушыць яе кроплі. У словах *“Покуль сонца ўзыйдзе, Раса выесць вочы”* раса – гэта пот на тварах мужыкоў, якія працуюць задоўга да ўзыходу сонца. У вершы адчуваецца супрацьпастаўленне жыцця простага селяніна, з аднаго боку, і ўсяго роду прыгнятальнікаў, прыслужнікаў паноў, такіх, як аканом і не толькі – з другога: *“Хто мужыкоў глуціць, надвое варожыць: Грош пану ў кішэню, А два сабе ўложыць”*. Яны карыстаюцца працай мужыка, маюць з яе нажыву, паколькі ў два разы больш сабе ў кішэню кладуць.

Пачатак XIX ст. – гэта быў час абуджэння нацыянальнай самасвядомасці народа. У гэтых умовах з’яўляліся новыя паэты, напрыклад, А. Міцкевіч, які “яшчэ пры жыцці стаў сімвалам барацьбы польскага народа за свабоду і незалежнасць” [2, с. 85]. Ён таксама піша пра цяжкі лёс мужыка і яго мову: *“З усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, часткова Мінскай і Гродзенскай губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рысаў. У іх казках і песнях ёсць усё. Письмовых помнікаў у іх мала, толькі «Літоўскі Статут» напісаны іхняй мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моваў найменш змененай. Усю сваю гісторыю на зямлі яны прайшлі ў страшэннай галечы і прыгнёце”* [3]. У сваёй паэме “Пан Тадэвуш” А. Міцкевіч паказаў шляху з другога боку: адукаваныя людзі, такія як Пан Тадэвуш, могуць быць вернымі патрыётамі сваёй радзімы, ён стараецца служыць свайму народу і заклікае сялян да барацьбы. На прыкладзе твораў А. Міцкевіча і Я. Чачота мы бачым, што гістарычная тэма абмежавана толькі знатным саслоўем, князямі, шляхтай, а просты мужык быў у баку, нідзе не прымаў удзелу.

Сяляне доўгі час сядзяць “ціха”: *“Аднака сядзелі ціха. Аж тут прыносіць ліха Французаў у наш двор – І ну-тка дзелаць збор”* (Я. Баршчэўскі), але і ім, заўсёды забітым і прыгнечаным, становіцца немагчыма цярпець прыгнёт. Так, у вершы “Бунт хлопаў” Я. Баршчэўскага сяляне спрабуюць бунтаваць: *“Хай мне хоць паб’юць штаны, ды ўжо ж не будуць паны!”*. Сялянскі розум яшчэ жыве мінулым: *“Помню я твая веці, Як жылі паноў прэдкі: Нас у рэкруты не бралі. Ах, што за паны бывалі!”*, не можа яшчэ просты народ супрацьстаяць сіле паноў: *“На ліха вась тут аканом Уляцеў, награнуў з бізуном... Рассыпалісь нашы розна, Куды папала, куды можна”* (Я. Баршчэўскі).

Не менш каларытны вобраз пана Завальні адлюстраваны ў творы “Шляхціц Завальня” Я. Баршчэўскага. Ён вельмі блізкі да ўкладу жыцця простага селяніна, таксама яго клапоцяць і агульнанародныя праблемы. Ужо ў пачатку апавядання мы адчуваем, што аўтар сімпатызуе простамаўлю, а не злым панам: *“Сярод беларускага людю захоўваюцца яшчэ і цяпер асобныя паданні даўніх часоў, якія, пераходзячы ад чалавека да чалавека, зрабіліся такія ж цьмяныя, як і міфалогія старажытных народаў. Жыхары гэтага краю, а менавіта Полацкага, Невельскага і Себежскага павеятаў, спрадвеку пакутуючы, зусім змяніліся характарам; на іх тварах заўсёды адбіты нейкі смутак і змрочная задумлівасць. У іх фантазіях увесь час блукаюць нядобрыя духі, якія, аднак, служаць злым панам, чараўнікам і ўсім непрыяцелям простага людю”* (Я. Баршчэўскі). Мы бачым, што сялянская культура, вераванні ў забабоны і ведзьмакоў былі вынікам абмежаванага кругагляду і светапогляду на навакольнае асяроддзе. Сам пан Завальня паводзіць сябе, як просты селянін: *“На другі дзень ён як вясковы гаспадар устаў вельмі рана, агледзеў увесь свой маленькі маёнтак, вярнуўся ў дом і, набліжаючыся да мяне, калі я яшчэ драмаў, задукаў: – О, як бачу, вашэць любіць спаць па-панску; уставай, у простых людзей гэта грэх, і цябе назаўць гультаём! Але твая ўчарашняя гісторыя вельмі вучоная, хоць забі, не помню аніводнага імя тых паганскіх багоў”* (Я. Баршчэўскі). Ён адчувае сябе простым чалавекам, звычайным вясковым гаспадаром: *“...Жыла ў ягоным хрысціянскім сэрцы любоў да бліжняга, і ён рады быў заўсёды гасцям, каб з імі пагаварыць і паслухаць іхнія гісторыі”* (Я. Баршчэўскі). У адным з апавяданняў “Шляхціца Завальні” “Плачка” паўстае збіральны вобраз дабрыні, духоўнасці народа.

Людзі, якія жывуць ўсё жыццё з думкамі пра нажыву, шукаюць Плачку, каб яна дала ім золата, а простыя людзі бачаць гэтую жанчыну інакш: *“На канцы тае вёскі жыў убогі чалавек, які даўней абыйшоў увесь свет. Вярнуўшыся да свае сям’і, жыў толькі з міласціны. Ён часта паўтараў усім: – Браты! Слёзы і нараканні гэтае жанчыны абяцаюць вам не золата і срэбра. Кабета плача на парозе забытае вамі святыні. Вы думаеце толькі пра багацце, а вас чакаюць беднасць і пакуты”* (Я. Баршчэўскі). Паны не бачылі яе багацця, таму што толькі яго і шукалі, а знаходзілі хваробы: *“Бо я чуў, што недзе дасталі з зямлі зачараваныя скарбы, і калі нехта ўзяў з іх толькі пенязь, таму нейкая хвароба скруціла абедзве рукі. – Брыдка слухаць. Плячеш лухту, як дурны мужык. Мне аніякі пенязь не шкодзіць. – А чаму ж разумныя і багатыя паны пакутуюць ад нуды і хвароб?”* (Я. Баршчэўскі). Аўтар падмячае вачыма шляхціца Завальні: *“Але прыкра, што людзі цяпер такія разумныя, што ўсё яны ўжо ведаюць, ні ў якія цуды не вераць, ім трэба скарбы, каб, не працуючы, мець усё, што толькі заманецца. Яны за золата прададуць усё тое, што нашы бацькі цанілі некалі даражэй за жыццё”* (Я. Баршчэўскі). Духоўныя багацці чалавеку патрэбна цаніць у першую чаргу і не супрацьпастаўляць багацце і духоўнае жыццё. Таму герой у канцы аповесці кажа: *“Цуды можна разумець толькі сэрцам”* (Я. Баршчэўскі).

У апавяданні “Сын Буры” перад намі вобраз чалавека, які “не ўмее церпяліва трываць”, ён “гнаны Бураю і Неспакоем”, ён хоча абудзіць увесь народ. Аўтар супрацьпастаўляе ў творы два збіральныя вобразы: “Сына Шчасця” – паны і шляхта і “Сына Цярпення” – просты народ: *“У багатым палацы, абкружаным мноствам лёкаяў і лісліўцаў, жыве Сын Шчасця. Ён ясны і халодны, як кавалак золата, з пагардаю пазірае на сваіх падданых, якія мусяць, як пчолы, дзеля яго выгоды і ўцехі збіраць на лугах мёд. У хаце, пад саламянай страхою, жыве Сын Цярпення. Гэты ўсім сэрцам прывязаўся да таго кутка зямлі, які корміць яго і апрачае”*. Эпітэты “ясны, халодны”, параўнанне “як кавалак золата” – так характарызуе аўтар паноў і для параўнання кажа пра простага чалавека: *“Усім сэрцам прывязаўся да кутка зямлі”*. Пра сябе “Сын Буры” кажа: *“Я нарадзіўся з адзнакаю няшчасця на чале”*, гэта адбылося таму, што яго бацькі, як і многія іншыя простыя, забітыя сяляне, не маглі супрацьстаяць панству, шляхце. У творы адчуваецца надзея на лепшае жыццё народа, на яго абуджэнне.

У вершы Паўлюка Багрыма “Заграй, заграй, хлопча малы...” мы адчуваем крык душы простага сялянскага хлапчука, у якога няма дома, бацькі, “бацька кіямі забіты”, а ён сам павінны бегчы са сваёй радзімы: *“Заграй, заграй, хлопча малы, І ў скрыпачку, і ў цымбалы, А я зайграю ў дуду, Бо ў Крошыне жыць не буду”* (П. Баграм). Ён хоча “ў ваўкалака абярнуцца”, марыць, “каб я каршуном радзіўся”, тады б было лепшае жыццё: *“Каб я каршуном радзіўся, Я бы без паноў абыўся: У паншчыну б не пагналі, У рэкруты б не забралі І ў маскалі не аддалі”* (П. Баграм). Сялянскі хлопец не хоча расці, таму што яго чакае нядобрая доля: паншчына або ісці ў салдаты, толькі вялікая пакута наперадзе яго чакае, нічога добрага сялянскаму хлопцу жыццё не падрыхтавала. Гэта верш-гімн, верш-нараканне на цяжкае жыццё простага чалавека.

Першай беларускай камедыяй з’яўляецца фарс-вадэвіль “Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча. У гэтым творы аўтар агляе актуальныя тэмы сацыяльнага падзелу грамадства на саслоўі, паноў і мужыкоў, неадукаванасць і недальнабачнасць людзей, хамства, заклапочанасць толькі пра сябе і гатоўнасць выступіць супраць другога дзеля сваёй нажывы.

Ціхон Пратасавіцкі, прадстаўнік сялянскага роду, “да жывога” пакрыўдзіўся на Івана Цюхай-Ліпскага за тое, што той назваў яго “не шляхціцам” (“Пінская шляхта”).

Прадстаўнікі кіруючага саслоўя паказаны, як прагныя да нажывы: *“Куторга. Вот дзіва, – на тое ён і асэсар! Заўваж толькі – у яго і рукі даўжэй, як у другіх людзей. Ты ведаеш яго прыпавесць: чырвонае – белае ўсё перадзелі”* (“Пінская шляхта”); *“Гдзе унадзіцца юрыста, Вымеце хату дачыста, Такіх дзіваў нагаворыць, Так многа кручкоў натворыць, Што, пачасаўшы затылак, Не расупоніш памылак. Не дасі, – цябе замучыць. Добра стара казка вучыць: Дзярэ каза ў лесе лозу, Воўк дзярэ у лесе козу, А ваўка – мужык Іван, А Івана – ясны пан, Пана ўжо дзярэ юрыста, А юрысту – д’яблаў трыста!”* (“Пінская шляхта”). Саслоўная лесвіца і іерархія паказваюць, што нават на вышэйшыя чыны ёсць управа і яны камусьці падпарадкоўваюцца і кагосьці баяцца.

Шляхта выступае як людзі, якія не грэбуюць цяжбамі паміж сабой, для іх гэта звычайная справа: *“Куліна. Парадзь, пане Куторга, – ты ж такі чалавек бывалы і на судах цягаўся”*. “Адурманіць” і “амарочыць” людзей – гэта для кіруючага саслоўя звычайная справа і гэтым яны не грэбуюць. “Харошае жніво” для суддзі і чынадрала Кручкова – той час, калі ён прыязджае рассудзіць паноў: *“Кручкоў. Ну, пане Піскулькін, пакінь ваша заляцанне, а бярыся за дзела. Тут, брат, нам хорошае жніво!..”*. “Ваша міласць”, “найяснейшая карона” не грэбуе данінай з дробнай шляхты: *“Кручкоў. А чы сабралася шляхта з ваколіцы? Дзесяцікі. Усе сабраліся, хто з курыцаю, хто з кадобчыкам мёду, а хто з сушонай рыбай. Чакаюць, што ваша міласць ім прыкажа”*, *“Куліна. А што будзе? Вядома, юрыста, – абдзярэ ўсіх дачыста ды і паедзе з Богам дахаты”*, *“Альпенскі (убок). Не быў бы судовы чалавек! Пабраў рублі ды яшчэ на капейкі сязе. У іх ужо такая натура: без капеек і чвэрцяў, як без солі ў страву, ніяк не абойдуцца: капейкі і чвэрці – да скарбу, а рублі – сабе”* (В. Дунін-Марцінкевіч). Суддзя Кручкоў выкарыстоўвае неадукаванасць шляхты ў сваіх карыслівых мэтах, каб зноў прыехаць і пазбіраць з іх “даніну”.

У канцы XIX ст. у сваіх творах такія пісьменнікі, як Я. Купала, Я. Колас, К. Чорны, М. Багдановіч, Ф. Багушэвіч звяртаюцца да больш рэалістычнага паказу жыцця як простага селяніна, так панства і духавенства. Яны паказваюць, як у гістарычным працэсе развіваецца асоба са сваім характарам і поглядам на жыццё, як вырашаюцца сацыяльныя супярэчнасці ў тагачасным грамадстве.

Ф. Багушэвіч у вершы “Мая дудка” паказвае простага мужыка, які, “як тая рыба ды на ледзе б’ецца”, а нічога не мае, ён не стаў вольным: *“Сорак гадоў б’юся, Ніяк не звярнуся, Ніяк не натраплю Вадзіцы хоць каплю, Ды такой вадзіцы, Ды з такой крыніцы, Што, як хто нап’ецца, Дык вольным стаецца”* (Ф. Багушэвіч). Народ шукае дудку “ад жалю”, “ад смутку”, якая магла б выправіць усю сацыяльную несправядлівасць: *“Як слязы не стане, Заціхне ігранне, – Кінь наўкола вокам, Дык крывавым сокам – Не слязой – заплачым, Як усё абачым. Як крыві не стане, Тагды кончу гранне!”* (Ф. Багушэвіч).

У вершы “Дурны мужык, як варона” паэт таксама звяртае ўвагу на класавую няроўнасць: *“Да навукі ён не браўся, Закасіўся, заараўся; Дурнем умрэ, як радзіўся, Сам сабой дурным зрабіўся”*; *“Касой махаў ад рання: Наклаў стагоў, людзям – любя, Ў хаце ж сена – ані звання”*; *“Сам жывец у мокрай яме, Дзверы заткнуў анучамі!”*. Мужык “дурны”, невучоны і забіты, але гэта яго працай жывуць вяльможы: *“Глядзі! горы паразрыты, А чугункай свет абвіты: Ўсё з мужыцкай цяжкай працы, Усе едуць у палаты; Ў мужыка ж няма білета! Ці ж не дурань мужык гэта?”* (Ф. Багушэвіч). Гэтае рытарычнае пытанне ў канцы верша акцэнтнае ўвагу на тым, якім на самай справе з’яўляецца мужык, паколькі з дапамогай яго працы і яго намаганняў ёсць усё ў паноў, а сам ён не мае нічога.

У вершы “Як праўды шукаюць” для мужыка “простая праўда згінула ў свеце”, таму што: *“Судоў нарабілі, начальстваў ці мала: Пасрэднік і воласць, сынод і санаты, Прысуцтва і вокруг, управы, палаты. А найбольш міравых, участковых і зездаў, Што ў полі камення, што гвездаў!”*. У вершах “Бог не роўна дзеле”, “Праўда”, “Ахвяра”, “Чаго бяжыш, мужычок?”, “Мая хата” паэт звяртаецца да праблем сялянства, яго нялёгкай долі. Верш “Праўда” падобны да верша “Зайграй, зайграй, хлопча малы!”. Тут таксама гучыць тое ж пытанне: *“На што ж я нарадзіўся?”*, мужыку цяжка жыць, ён марыць, каб людзі сталі роўнымі, пачулі “праўду”: *“Каб жа тое слова ды людцоў з’яднала, Каб на тое слова ворагоў не стала; Каб людцы прызналі братоў ды братамі – Дзяліліся б доляй і хлеба шматамі”* (Ф. Багушэвіч). *“Ланцугі на людцах, што з хат уцякаюць. Не здзекуйся ж, Божжа, нада мной, над імі: Парабі усіх нас, як камень, глухімі!”*; *“Ды каб не зазнала ніяке стварэнне Гэтай долі нашай да веку сканчэння!”*; *“Не пачуў ён енку, не увідзеў мукі, Крыж уеўся ў плечы, ланцугі у рукі!”* – нікому такой долі не жадае прасты мужык, бо так жыць зусім немагчыма. У вершы “Бог не роўна дзеле” паказана вострае проціпастаўленне двух саслоўяў: працоўных і мяшчанства. Ужо з першых радкоў паэт пытае: *“Чым то дзеіцца на свеце, што не роўна дзеле бог?”*. Далей, з дапамогай кантрасту, мы бачым розніцу жыцця двух класаў: мужыцкага і панскага. Пан “у золаце з плеч да ног”, “мае хатаў многа”, “едзе у ваоне”, “есць толькі мяса і пірог”, “аднаму дзiesiąткі служкі зарабляюць сотні сот”, “як кісель, дрыжыць жывот”, а мужык – “каб прыкрыцца хоць анучай – вельмі труд”, “у сцяне дзюры”, “паўзе з клункам па дарозе”,

“хлеб жуе з мякінкай, хлёбча квас ды лебяду”, “сам на дзесятак працуючы, лье свой пот”, “высахшы, як аплатак, цянюсенькі, як той knot” (Ф. Багушэвіч). Аўтар падмячае ўсе дэталі і з іх дапамогай малое выразныя, каларытныя вобразы тагачаснай рэчаіснасці. Простыя сяляне вераць у бога, часта звяртаюцца да яго, але ён не дапамагае ім, бо паны ўсё роўна лепш жывуць і не бярэ іх ліха.

У пачатку XIX ст. у беларускай мове і літаратуры адбываецца нацыянальна-культурнае адраджэнне, пісьменнікі ўсё больш імкнуцца пазначыць у сваіх творах рысы нацыянальнага характару беларускага народа, раскрыць яго асаблівасці. Карусь Каганец у вершы “Плач беларуса” з дапамогай эпітэтаў “краіна мая бедна”, “мы бедны”, “мы галодны”, “люд наш бедны” і слоў “багата колісь была”, “навукай колісь слыла” паказвае цяжкае становішча краіны і сялян, ён зазначае, што гэта адбываецца таму, што краіна “ворагамі скута”, “паны так казалі, – ўсё цямно-та да галотва”, “шчасця не відзім, адно панству адрабляем”, “людзі нашы жывуць, цёмнотой адзеты”. Паэт спадзяецца, што родная краіна прачнецца ад сну: “І каб ветры наляцелі, Польшы б шыбнула. І зацвіла наша ніва Краснымі цвятамі... І Беларусь та журліва, Што нікне з лятамі” (К. Каганец).

У вершах “Мужык не змяніўся” і “Мужыцкая доля” Цёткі адчуваецца перажыванне пра цяжкі лёс мужыка, пра тое, што ён доўгі час “дзесятнасце сотняў як Езус радзіўся” быў неадукаваным, прайшло многа часу, “перасохлі моры...камень пакрышыўся. І за гэту пору мужык не змяніўся”, ён такім і застаецца. Мужык – “хамула”, “хам”, ён “застаўся цёмны, як той лес зялёны”, мужык звяртаецца да бога, ён марыць аб сваёй зямлі, новай хаце, хоча “быць сабе панам і разлучыцца з горам”. Мужыку “цяжка жыць, трудзіцца”, ён шмат працуе дзень і ноч, “церпіць, сцяўшы зубы” і ўсё роўна “бедным спаць лажыцца”. Мужык кожны дзень працуе на пана і на пытанне: “Кажуць – пан харошы” ён не ведае, што адказаць: “Далібог, не знаю!”. Мужык шукае сваю лепшую долю, бо немагчыма вось так жыць усё жыццё: “Гдзе ж ты, мая доля, Гдзе ты, адгукніся!” (Цётка).

Высновы. Такім чынам, у беларускай мове і літаратуры XIX – пачатку XX ст. паказаны доўгі і вялікі шлях станаўлення грамадства, этапы эстэтычнага і культурнага развіцця чалавецтва, што знайшло адлюстраванне ў творчасці тагачасных пісьменнікаў, якія ў сваю чаргу востра і праўдзіва рэагавалі на ўсе сацыяльныя супярэчнасці, што адбываліся ў грамадстве. Гэта быў цяжкі час, калі беларусам было неабходна нацыянальна-культурнае адраджэнне, змены ў жыцці простага чалавека-сялянкіна ўжо павінны хутка здарыцца. Паэты падкрэсліваюць значнасць беларуса і тое, што ён нічым не горшы за пана. Народ быў пазбаўлены свабоды і нават уласнага імя, таму пісьменнікі мараць, што ў хуткім часе ўсе будуць роўныя, будуць існаваць адзіныя духоўныя каштоўнасці і агульначалавечая мараль, адзінства культуры і традыцый простага селяніна і пана. Пачатак XIX ст. – гэта час абуджэння нацыянальнай самасвядомасці народа. Паэты і пісьменнікі рэалістычна і каларытна малююць жыццё як простага селяніна, так і панства. Яны ў сваіх творах паказваюць, як у гістарычным працэсе развіваецца асоба са сваім характарам і поглядам на жыццё, як вырашаюцца сацыяльныя супярэчнасці ў тагачасным грамадстве.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Ницше, Ф. По ту сторону добра и зла ; К генеалогии морали : [пер. с нем.] / Ф. Ницше. – Минск : Беларусь, 1992. – 335 с.
2. Гніламедаў, У. Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію / У. Гніламедаў. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 246 с.
3. Mickiewicz, A. Dziela wszystkie. T. 16 / A. Mickiewicz. – Lwow : Wydanie Sijmowe, b. r. – 230 s.
4. Беларуская літаратура XIX стагоддзя : хрэстаматыя : вучэб. дапам. / уклад.: А. А. Лойка, В. П. Рагойша. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1988. – 487 с.
5. Ян Баршчэўскі // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы Акад. навук Рэсп. Беларусь, Беларус. Энцыкл. ; пад рэд. А. І. Мальдзіса. – Мінск, 1992–1995. – Т. 1. – 1992. – С. 252.
6. Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот ; уклад., пер. з пол., прадм. і камент. К. Цвіркi. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1996. – 374 с.
7. Заняпад і адраджэнне: беларуская літаратура XIX ст. / уклад., прадм. і заўв. У. Казбука. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 606 с.

8. Дунін-Марцінкевіч, В. Збор твораў : у 2 т. / В. Дунін-Марцінкевіч ; уклад. з тэкст. падрыхт., пер. Я. Янушкевіча. – Мінск : Маст. літ., 2008. – Т. 2 : Вершаваныя аповесці і апавяданні. Вершы. Публіцыстыка. Лісты і пасланні. Пераклады. Dubia. – 598 с.
9. Сыракомля, У. Выбраныя творы / У. Сыракомля ; уклад., прадм., камент. К. Цвірка. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 580 с.
10. Храптовіч, І. Погляд на паэзію беларускага люду / І. Храптовіч // Літаратура першай паловы XIX стагоддзя / уклад. і камент. М. В. Хаўстовіча ; навук. рэд. С. Л. Гаранін. – Мінск, 2012. – С. 1011–1034. – (Залатая калекцыя беларускай літаратуры ; т. 3).
11. Багушэвіч, Ф. Творы / Ф. Багушэвіч ; уклад. і прадм. Я. Янушкевіча ; камент. У. Содаля, Я. Янушкевіча. – 2-е выд. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 206 с.
12. Літаратура Беларусі XIX стагоддзя : анталогія / уклад.: К. А. Цвірка, І. С. Шпакоўскі, К. У. Антановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 862 с.
13. Навумовіч, У. А. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. / У. А. Навумовіч. – Мінск : Выш. шк., 2007. – 478 с.

References

1. Nietzsche F. *Beyond Good and Evil. On the genealogy of morality*. Minsk, Belarus' Publ., 1992. 335 p. (in Russian).
2. Gnilamedau U. *From antiquity to the present: an essay on Belarusian poetry*. Minsk, Mastatskaya Litaratura Publ., 2001. 246 p. (in Russian).
3. Mickiewicz A. *All works. Vol. 16*. Lwow, Sejm Edition. 230 p. (in Polish).
4. Loika A. A., Ragoisha V. P. (comp.). *Belarusian literature of the XIX century. 2nd. ed.* Minsk, Vysheishaya shkola Publ., 1988. 487 p. (in Russian).
5. Jan Barshcheuski. *Belarusian writers: a bibliographic dictionary. Vol. 1*. Minsk, 1992, p. 252 (in Belarusian).
6. Chachot Ya. *Selected works*. Minsk, Belaruski knigazbor Publ., 1996. 374 p. (in Belarusian).
7. Kazberuk U. (comp.). *Decline and revival: nineteenth-century Belarusian literature*. Minsk, Mastatskaya litaratura Publ., 2001. 606 p. (in Belarusian).
8. Dunin-Martsinkevich V. *Collection of works. Vol. 2. Poem stories and short stories, poems, journalism, letters and epistles. Translations. Dubia*. Minsk, Mastatskaya litaratura Publ., 2008. 598 p. (in Belarusian).
9. Syracomya U. *Selected works*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2011. 580 p. (in Belarusian).
10. Khraptovich I. A. Look at the poetry of the Belarusian people. *Litaratura pershai palovy XIX stagoddzya* [Literature of the first half of the 19th century]. Minsk, 2012, pp. 1011–1034 (in Belarusian).
11. Bagushevich F. *Works*. 2nd ed. Minsk, Mastatskaya litaratura Publ., 2001. 206 p. (in Russian).
12. Tsvirka K. A., Shpakouski I. S., Antanovich K. U. (comp.). *Literature of XIX century Belarus: anthology*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2013. 862 p. (in Belarusian).
13. Navumovich U. A. *Belarusian literature*. Minsk, Vysheishaya shkola Publ., 2007. 478 p. (in Belarusian).

Информация об авторе

Игнатюк Татьяна Николаевна – старший преподаватель. Брестский государственный технический университет (ул. Московская, 267, 224017, Брест, Республика Беларусь). E-mail: tignatyuk@mail.ru

Information about the author

Tatyana N. Ignatyuk – Senior Lecturer. Brest State Technical University (267 Moskovskaya Str., Brest 224017, Belarus). E-mail: tignatyuk@mail.ru

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР
ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

УДК 398.3
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-76-86>

Паступіў у рэдакцыю 13.05.2020
Received 13.05.2020

Т. В. Валодзіна

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

**БЕЛАРУСКІЯ ЗАМОВЫ Ў ЕЎРАПЕЙСКОЙ ПЕРСПЕКТывЕ:
МАТЫЎ ТРОХ ДЗЕВАЎ-ПАМОЧНІЦ**

Анотацыя. Первые опыты исследования белорусских заговоров в европейском пространстве демонстрируют ряд очень близких соответствий. Дальнейшее открытие сюжетных, мотивных, образных белорусско-западноевропейских параллелей содействовало бы не только выявлению генетического и типологического в белорусском заговорном компендиуме, но и определению возможностей и путей заимствований, формирования уникальных комплексов и образов. Семантика заговорного мотива трех женских персонажей-помощниц в образе рукодельниц продолжает дохристианские представления о богинях и духах судьбы, основывается на мифологии ткачества. Рукодельница с древних времен является воплощением богини-созидательницы. Несомненное влияние оказал евангельский и, соответственно, иконографический мотив, когда Дева Мария изображалась с веретеном в руках. Ранние европейские заговоры предлагают сюжет о трех девах на камне, одна из которых что-то скручивает, связывает, вторая – раскручивает, а третья – помогает; в более поздних немецких, английских, скандинавских заговорах это героини-путешественницы, в своем пути помогающие больному. Мотив рукоделия начинает доминировать в польских, латышских заговорах, но и там превалирует мотив пути. Русская, особенно севернорусская традиция, детально разрабатывает сюжет героини-рукодельницы в сакральном центре, где в этой роли доминирует Богородица. Белорусская этническая территория оказалась местом уникальной встречи этих двух мощных течений, органически впитывая основные сюжетно-смысловые узлы и развивая их в русле собственной традиции, в том числе предлагая оригинальный образ трех героинь, которые ничего не знают/не умеют, только помогают в исцелении.

Ключевые слова: заговоры и заклинания, белорусский фольклор, европейский контекст, мотив, образ и сюжет, компаративные исследования

Для цитирования: Валодзіна Т. В. Беларускія замовы ў еўрапейскай перспектыве: матыў трох дзеваў-памочніц / Т. В. Валодзіна // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 76–86. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-76-86>

Tatsiana V. Valodzina

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

**BELARUSIAN INCANTATIONS IN THE EUROPEAN PERSPECTIVE:
THE MOTIF OF THREE VIRGIN HELPERS**

Abstract. The very first studies of Belarusian incantations in the European area demonstrate a number of very close correspondences. Further identification of Belarusian-Western European parallels in subjects, motifs and images would help both to expose the genetic and typological in the Belarusian incantation compendium and to determine the possibilities and ways of borrowing, as well as the formation of unique complexes and images. The semantics of the incantation-based motif of three female assistants personified by needlewomen continue the pre-Christian ideas of goddesses and spirits of fate based on the mythology of weaving. From ancient times, the needlewoman is the embodiment of a creative goddess. A definite influence is the Gospel and, accordingly, the iconographic motif of the Virgin Mary portrayed with a spindle in her hands. Early European incantations offer a story of three virgins on a stone, one of which twists and ties, the second untwists and the third helps; in later German, English and Scandinavian incantations, these are the traveling female characters who help the sick along the way. The needlework motif begins to dominate Polish and Latvian incantations, although it is the motif of traveling that still prevails. On the other hand, Russian, especially North Russian tradition, elaborates in detail the story

of a needlewoman in the sacred centre, where the Virgin dominates in this role. The Belarusian ethnic territory proves to be a place of a unique meeting of these two powerful movements, organically absorbing the key subject-semantic nodes and developing them in line with its own tradition, including through offering an original image of three female characters who do not know how but only help in healing.

Keywords: verbal charms, Incantations, Belarusian folklore, motif, plots, subject and images, European context, comparative research

For citation: Valodzina T. V. Belarusian Incantations in the European Perspective: The Motif of Three Virgin Helpers. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 76–86 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-76-86>

Уводзіны. Сюжэтна-тэматычная шматстайнасць беларускіх замоў неаднаразова пацвярджа-лася даследчыкамі, ды і колькасць публікацый тэкстаў за апошнія дваццаць гадоў сведчыць сама за сябе. Дастаткова апісана і не выклікае сумненняў архаіка светапоглядных схем, што вызначаюць семантыку і структуру замоўнага тэксту. А вось месца беларускіх замоў у еўрапейскай прас-торы яшчэ толькі пачынае разглядацца. Ужо першыя спробы супастаўленняў дэманструюць шэраг вельмі блізкіх адпаведнікаў. Выяўленне ж сюжэтных, матыўных, вобразных паралеляў паспрыяла б не толькі ўстанаўленню генетычнага і тыпалагічнага ў беларускім замоўным кам-пендыуме, але і вызначэнню магчымасцей і шляхоў запазычанняў, фарміравання ўнікальных комплексаў і вобразаў. Супастаўленне беларускага матэрыялу з еўрапейскім магчыма па воях: даўнасць фіксацыі/актуальнасць; пісьмовая/вусная формы бытавання; суадносіны хрысціянска-га і дахрысціянскага, канстантнасць/варыятыўнасць і г. д.

Беларускія замовы ў абсалютнай колькасці вусныя, большасць запісаў зроблена ў другой па-лове ХХ–ХХІ ст. Беларуская традыцыя адносіцца да ліку тых, дзе вербальная магія працягвае адыгрываць сваю ролю ў многіх сферах штодзённасці. У немалой ступені гэта абумовіла і сюжэ-тна-матыўную разнастайнасць беларускага замоўнага фонду. Большасць беларускіх адпаведнікаў у апошнія два стагоддзі звязаны з еўрапейскімі паралелямі ў асноўным не прама, а праз пасрэд-ніцтва заходнеславянскіх традыцый. У той жа час адна і тая ж зафіксаваная ў беларусаў і паля-каў формула з высокай ступенню шчыльнасці можа фіксавацца далёка ад зоны памежжа, а ўлас-на прыгранічныя беларускія раёны дэманструюць іншую і даволі самадстатковую замоўную сістэму. Відавочна і тое, што большасць беларуска-заходнееўрапейскіх паралеляў тычацца рэ-цэпцый хрысціянскіх тэкстаў.

У дадзеным артыкуле з мэтай даследавання генезісу і еўрапейскіх паралеляў абраны толькі адзін матыў беларускіх замоў – матыў удзелу ў лекаванні трох жаночых персанажаў.

Асноўная частка. Папулярнасць і распрацаванасць вобразаў трох памочніц, якія ў сакраль-ным цэнтры або ў сваім падарожжы ўсе разам або трэцяя з іх дапамагаюць пазбавіцца ад хваро-бы, адносяцца да адметнасцей беларускай замоўнай традыцыі. Сюжэтная разнастайнасць за-беспечваецца наступнымі пераменнымі.

Першы варыянт: тры дзявіцы ўсе разам занятыя адной пэўнай дзейнасцю, дадатак да якой – “помач даваць”:

*На моры на Сіяні, на рацэ Ірдані тры дзявіцы Лукамірыцы, яны стаяць і Богу молюцца, Бога просяць і молюць, і вадзіцу сабіраюць, і чалавеку на помач аддаваюць¹ [1, с. 43, № 44];
На моры, на акіяне стаяла ліпа. Пад той ліпай сталы пазасціланы, кубкі паналіваны, тры дзявіцы, тры сястрыцы п'юць і гуляюць і ў (імя) спуг выбіраюць [1, с. 306, № 1027];
Ля сіняга мора ля Лукамор'я стаяла хатка з трыма ўгламі, там жылі тры дзявіцы, родныя сяс-трыцы – Анастасія, Палагія і Марыя. Ані нілі, жывавалі, залатымі яблычкамі кідалі².*

У шматлікіх тэкстах рэалізуюцца падобныя дзеі, адносныя да: 1) маўлення, чытання, малітвы; 2) застоля, трызны. Абедзве сферы маюць адносіны да сакральнага. Але часцей тры памочніцы заняты дзеяннямі па вырабу ці апрацоўцы тэкстылю:

¹ Тэксты замоў прыводзяцца курсівам і без двукосся. Тут і далей ніяк не пазначаюцца адсутныя часткі замовы.

² Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі (АІМЭФ): зап. аўтарам у в. Усохская буда Добрушкага р-на ад Марыі Аверчанка, 1935 г. н.

На полі стаяў дуб, на ім сядзелі тры-дзявіцы – ні ткахі, ні прахі, толькі вышывахі. Чорным шоўкам вышывалі, кроў гаручую ўместа злівалі і з (імя) боль (урок, спуг, боль галавы і крыві) убіралі [1, с. 154, № 465].

Тры дзевы не абавязкова самі заняты лекаваннем, магічны эффект забяспечваецца асацыятыўнымі сувязямі працэсу іх дзеяння і патрабаванай ліквідацыяй негатыву, напрыклад, спынення крыві:

За тымі за сталамі за дубовымі, за ніясовымі сядзяць тры сястрыцы, і дзявіцы-красавіцы, і прадуць красны разны шоўк. Прадуць, выпрадаюць і ўзоры набіраюць. Сястрыцы-дзявіцы прадзіця, красны разны шоўк выпрадайця і ўзоры набірайця, і краснага шоўку на зямлю ні ўраняйця, і з зямлі ні падымайця! У раба крові ні бываць! [1, с. 155, № 466].

На фоне гэтага комплексу выразна вылучаюцца тэксты з размеркаваннем абавязкаў.

Другі варыянт: кожная з паннаў занятая асобнай дзейнасцю ў шырокай сферы ткацтва:

Зялёны гай шуміць, там ложка стаіць. На тым ложку тры пані сядзяць. Адна кужаль прадзе, другая ніткі суча, трэцяя ўрокі ўгаварае: жаночыя, дзявочыя, мужычыя, хлапечыя [2, с. 125]; адна дзявіца шоўкам вышывала, а другая златам пабівала, а трэцяя ... вымаўляла [1, с. 86].

Трэці варыянт: у колькасных адносінах тэкстам з апісаннем трох дзеваў у сакральным цэнтры саступае блок, які акцэнтуюе іх шлях. Але і ў гэтым выпадку гераіні выконваюць нешта супольна:

Па крутой гарэ хадзілі тры панны Купанны, усякія зеллі ірвалі і звiх шапталі, і сустаў к суставу прыкладалі, і цела шкурай павалакалі, і ядраць і вопух шапталі, і жылы кроўю палівалі, і рабу божаму помачы давалі [1, с. 166].

Чацвёрты варыянт: кожная з іх выконвае сваю дзялку. А трэцяя да таго ж і дапамагае ў хваробе:

Ішлі тры сёстры, усе тры родны. Адна нясла злата, другая срэбра, а трэцяя іголку і нітку шоўку – загуварывалі вопухі [1, с. 156]; Хадзілі тры дзявіцы і рвалі тры травіцы: першая – зеля жоўтае, другая – зеля краснае, трэцяя зеля сустаўляла і звiх замуўляла [1, с. 166].

Гераіні ў пераважнай колькасці варыянтаў прадстаўлены як сястрыцы, паненкі, у адзінкавых выпадках з рыфмаванымі імёнамі – панны Купанны, тры панны Ганны. Асаблівасці іх знешнасці ці характару практычна не акцэнтуюцца, за рэдкім выключэннем: У тых каморах тры пані: *неўмываныя, неўчасаныя, ад Госпада Бога сасланыя*. Не ўмеюць ні чытаць, ні пісаць, Іванавы перапалохі ссылаць (Асіп.); На гародзе ігрушка, пад ігрушкаю тры дзявіцы, тры сястрыцы. *Адна русява, другая чарнява*, а трэцяя не ўмее ні ткаць, ні прасці, а толькі звiх угаварыць (Добр.).

На месцы жаночых персанажаў радзей могуць знаходзіцца мужчынскія (браты) або тры анёлы. Літаральна ўсе пазначаныя дзеі (у сакральным цэнтры або на шляху) можа выконваць і іншая колькасць персанажаў – два, сем, дзевяць, трыдзевяць і інш. Безумоўна, у ролі сакральнага памочніка можа выступаць і адзін персанаж, асабліва калі гэта Божая Маці/Маці Прачыстая. У дадзеным выпадку цікавая рэалізацыя менавіта матыву трох жаночых персанажаў, які ў разы больш папулярны і да таго ж выяўляе адметныя і глыбокія паралелі ў іншых часавых і прасторавых адлегласцях.

На суседніх славянскіх землях матыву вядомы пераважна на тэрыторыі Украінскага Палесся, а таксама на Рускай Поўначы. Некалькі фіксацый у зборніку Майкова, напрыклад: *На море на Окіяне, на острове на Буяне стои́т светлица, во светлице три девицы: первая иголки держит, другая девица ниточки делает, а третья девица кровавую рану зашивает...* [3, № 151]. І ў рускіх варыянтах дзевы не толькі «шыюць-вышываюць», але і заняты іншымі справамі, напрыклад: *По ре́чке по сестры три родимые сестры на трелётке-жеревце. Ёны заедают и загрызают, и заговаривают грыжу пуповую...* [4, с. 18, № 22], іншыя варыянты гл. у [5, № 59; 6, с. 22, № 96]. У любым разе колькасць запісаў з гэтым сюжэтам з даступных друкаваных рускіх крыніц значна саступае беларускім. Сама сюжэтная сітуацыя там прадстаўлена ў абсалютнай большасці выпадкаў адным жаночым персанажам, пераважна Багародзіцай.

Уласна сюжэт вядомы і іншым славянам. У паўднёвых славян гэта часцей тры ваяўнічыя дзе-вы, што нясуць шаблі, нажы, ружжо і заб'юць, заклоць, зарэжуць хваробу¹ [7, № 218]. У заходніх славян матыў трох падарожных дзеваў адносіцца да ліку асабліва папулярных. М. Заўялава адзначае пранікненне гэтага сюжэта ў літоўскія замовы з польскіх [8, с. 213–215], шматлікія фіксацыі сустракаюцца ў латышоў.

Перадгісторыя. Еўрапейскі фон. Матыў трох жаночых персанажаў у замоўным лекаванні мае надзвычай глыбокія карані, сустракаецца ў друкаваных крыніцах ад пачатку V ст., калі Марцэл Эмпірык (Marcellus Empiricus) – рымскі ўрач і пісьменнік, родам з Галіі, змясціў некалькі такіх прыкладаў у сваім лячэбніку пад назвай «De medicamentis», цікавым для вывучэння медыцынскіх уяўленняў таго часу. Пры болях жывата прамаўлялася замова з такім зместам: “Tres virgines in medio mari mensam marmoream positam habebant; duae torquebant, una retorquebat” (XXI, 3) [9, с. 374], у перакладзе: *Сярод мора тры дзевы за мармуровым сталом, дзве скручвалі, трэцяя раскручвала*. Другая замова: “Stabat arbor in medio mare, et ibi pendebat situla plena intestinorum humanorum; tres virgines circumibant, duae alligabant, una resolvebat” (XXVIII, 74) [9, с. 500], у перакладзе: *Стаяла дрэва ў цэнтры мора, у ім вісела пасудзіна з чалавечымі вантробамі. Тры дзевы хадзілі вакол яе, дзве завязвалі, адна развязвала*.

Падобныя тэксты з нязначнай варыяцыйнасцю зафіксаваны ў шэрагу іншых помнікаў, што не дазваляе, аднак, катэгарычна сцвярджаць аб прамым запазычанні. Тым не менш сам сюжэт набыў устойлівую адзнаку “марцэліянскага”. Нямецкі даследчык К. Дзювэль цытуе яшчэ адзін тэкст з рукапісу з поўначы Італіі IX ст. (“Codex Sangallensis 751”): *Тры сястрыцы падарожнічаюць, адна з іх завязвае, другая тужэй зацягвае вузел, а трэцяя развязвае* [10, с. 409]. Кароткая версія “tres sorores ambulabant, una uoluebat, alia cernebat, tertia soluebat” была адшукана ў калекцыі лацінскіх медыцынскіх рэцэптаў, што памылкова прыпісваліся самому Плінію. Як адзначае М. Зэльман-Рорэр [11, с. 23], тэкст паходзіць з сярэднявечнага манахаскага кантэксту, які і абумовіў вобраз падкрэслена сёстраў. Матыў прадстаўлены і ў візантыйскі перыяд. У рукапісу першай палавіны XIV ст., які ўключае вялікую калекцыю ананімных медыцынскіх рэцэптаў, знаходзіцца тэкст з наступным зместам: *Тры жанчыны пайшлі да мора, каб вымыць вантробы, адна спявае, другая спявае назад, а іншая вызваляе цела ад гэтай колькі*. І што асабліва цікава, матыў працягвае сучасная грэчаская заклінальная традыцыя: “ἀπὸ πέρα ἀπ’ τὸ ποτάμι, τρεῖ ἀλάρθρα κοράσια, τὸ ἕνα στρίβει, τ’ ἄλλο νέθει, καὶ τ’ ἄλλο κοῦβαργιάζει. κόπη τὸ μισὸ ποτάμι” [11, с. 23–24], у перакладзе: *Ішлі праз раку тры дзяўчыны, адна згібае, другая круціць, трэцяя звіае*.

Тэкст замовы, які быў адшуканы на нямецкіх землях у яўрэйскім кодэксе пад назвай “Sefer Hasofoth”, датуецца XIV ст., яе тэкст быў прыпісаны ў краі рукапіснай старонкі яўрэйскім пісьмом (шрыфтам), але па-нямецку [12, с. 211–218]. У тэксце замовы назіраецца выразнае перапляценне язычніцкіх, хрысціянскіх, іўдзейскіх элементаў, што паказвае на дачыненні германцаў і яўрэяў у сярэднявеччы:

“Bärmutter leg dir! (du) bist so alt als ich... Es saßen da am Sande der Meerfrauen. Die hatten sogleich mein Gedärm. Die eine schlichtet es, die andere richtet es, die dritte rückt stets daran. Vilius e vilius, viliatar avija. Brich das vilia tara entzwei. Das soll mir für die Bärmutter zur Buße sein. Das sei wahr in goltes Namen, amen” [12, с. 213], у перакладзе: *Матка, кладзіся! Ты такога ж узросту як я. ... Сядзяць на пяску марскія жанчыны, трымаюць яны ў руках мае вантробы. Адна іх разкладжае, другая правіць, трэцяя рухае ... разломвае ... напалам. Гэта павінна прывесці матку ў спакой. Божым імем, амен*.

Відавочна, тэкст працягвае матывы, вядомыя ад часоў Марцэлюса. Паказальна, што сярод яўрэяў на тэрыторыі Беларусі матыў трох жанчын адносіцца да ліку асабліва папулярных: “Найболіе распаўсюджанай формулай заговора ў с’вiero-западнам краі можна, кажацца, счытаць ту, якая пачынаецца словамі: וְשֵׁשׁ נָשִׁים Scholesch noschi” (“тры жанчыны”): ... *Тры жанчыны сядзяць на камях. Адна гаворыць: Імярека сглазілі; другая гаворыць: нгьт; трэцяя гаворыць: откуда она (болгънь) пришла, туда пусть уйдетъ*” [13, с. 76–77].

¹ Дзеля справядлівасці, такімі ж ваяўнічымі могуць быць і беларускія дзевы: *На святое Вялікадня ішло тры дзеўіцы з ярмі свячамі, з вострымі нажнямі. І еты ўдар нажнямі выразалі, свячамі выжыгали, етаму рабу помачы давалі* [1, № 522]. Толькі гэта адзінкавыя фіксацыі.

У больш позняй нямецкай замоўнай традыцыі часта фіксуецца матыў трох жанчын, што лекуюць хворы жаночы орган, як у тэксе з XIV ст.: “Es sitzen drei Weiber im Sand, sie haben des Menschen (Vieh) Gedärm in der Hand. Die erste regts, die zweite schließt, die dritte legt wieder zurecht” [14, s. 194, № 163], у перакладзе: *Сядзяць тры жанчыны ў пяску, яны трымаюць чалавечыя (жывёльныя) ватробы ў руках. Першая варушыць, другая закрывае, трэцяя даводзіць да ладу*. М. Шульц прыводзіць шэраг падобных тэкстаў з нямецкай традыцыі XIX ст.: “Es kommen drei Jungfrauen aus Osterlands Dorf: die eine kann Gold spinnen, die andere die Bärrmutter binden, die dritte legt sie in die rechte Lage”, у перакладзе: *Прыйшлі тры дзевы з усходняй краіны, адна магла золата прасці, другая матку вязаць, а трэцяя вяртала яе на месца* [15, s. 168]. Тэкст трапіў у шырока пашыраны на нямецкамоўнай тэрыторыі кніжачкі тыпу “Albertus-Magnus-Buch” з наборам заклёнаў і ў выніку атрымаў яшчэ большае распаўсюджанне.

У беларусаў матыў трох сакральных памочніц у групе замоў ад залатніка і іншых жаночых немачаў прадстаўлены адзінкавымі запісамі, але надзвычай паказальнымі, бо бабкі залатнік менавіта трымаюць, як даўнія старарымскія ці даўнія нямецкія дзевы: ... *на Сіянскае мора, там сядзяць тры бабкі. Яны сядзяць, залатнічка дзяржаць да й вымаўляюць, на сваё места настаўляюць* [1, с. 232, № 784].

Матыў трох жанчын, якія могуць штось развязаць і звязаць, вызначальны і яшчэ для адной з самых архаічных фіксаваных на паперы замоў – так званага I-га Мерзбургскага заклінання з IX ст.: “Eiris sāzun idisi, sāzun hera, duo, der; suma hapt heptidun, suma heri lezidun, suma clībōdun umbi cuoniouuidi: insprinc haptbandun, inuar uīgandun” [10, s. 401]. Гэты невялічкі тэкст за няпоўныя дзвесце гадоў пасля свайго адкрыцця выклікаў важкія тамы даследаванняў і дыскусій, бо з прычыны шматзначнасці саміх дзеясловаў і сваёй метафарычнасці спазнаў некалькі перакладаў. Спачатку даследчыкі бачылі ў замове тэкст для нявольніка з вязніцы і перакладалі так: “Тры ісіды, адна прышывала бант (спутвала праціўніка), другая збірала, вырывала з путаў. Вырываіся з путаў, уцякай ад ворагаў!”. Затым замову прааналізавалі ў шырокім лекавальным кантэксце і спецыяльна для гэтага тэксту прапанавалі акцэнт нечаканых бед, перадусім эпілепсіі. Шэраг даследчыкаў патлумачылі метафарыку замовы як “звязванне” дэманаў і вызваленне з іх “путаў” пакутніка. Яшчэ адной версіяй стала супастаўленне з падзеямі пасхальнай раніцы, калі тры святыя жанчыны прыйшлі ў пячору, дзе мусіла б знаходзіцца цела Хрыста, але засведчылі яго ўваскрэсенне – вырыванне з путаў смерці. Адной з апошніх стала версія, калі ключавыя для замовы дзеясловы з шырокім значэннем ‘звязаць’ і ‘развязаць’ змяшчаюцца ў кантэксце радзіннай абраднасці і звязваюцца з ідэяй з’яўлення дзіцяці з матчынага ўлоння [10; 16–18]. У такім разуменні дзеянні трох жаночых персанажаў (ісідаў) могуць тлучацьца як імкненне развязаць родавыя шляхі жанчыне і родавыя замкі плоду, каб выпусціць яго на белы свет.

У беларускай традыцыі таксама сустракаецца матыў трох жаночых персанажаў-памочніц у функцыянальнай групе “на добрыя роды”:

На полі, на раздоллі, на раскрэсах стаіць хатка. У той хатцы сядзіць матка-наніматка. У яе трое дачок. Старэйшая пярэймы нясець, другая панажы нясець, а трэцяя дзіця вынімае, на белях рукі выкладае¹.

Гэтыя хоць і нешматлікія факты падтрымліваюць уключэнне беларускіх тэкстаў у разглядаемую еўрапейскую карціну.

Матыў гаючага рукадзелля. Вызначальныя для гэтай групы прэдыкаты звязаць–развязаць–дапамагаць уваходзяць у замовы розных функцыянальных груп, напрыклад, арганізуюць старажытнаславянскія малітвы ад запора вады. Т. А. Агапкіна, засноўваючыся на даследаванні славянскіх апакрыфічных малітваў, апісвае адну з іх, дзе галоўнымі персанажамі могуць выступаць і тры дзевы, але часцей тры анёлы, трэці з якіх просіць Бога аб дапамозе або сам выпускае з хворага ваду. Першы з памочнікаў нешта звязвае, другі – развязвае. Першапачаткова такія малітвы прызначаліся для выпадкаў затрымкі мачы, таму Т. А. Агапкіна мяркуе, што менавіта так чалавек спачатку сімвалічна разумеў сутнасць гэтай медыцынскай праблемы і яе вырашэння,

¹ АІМЭФ: зап. І. Ю. Смірнова ў 1989 г. у в. Малыя Нямкі Веткаўскага р-на Гомельскай вобл. ад Ігнаценка Вуляны Захараўны, 1882 г. н.

а менавіта: затрымка мачы разумелася як завязванне адпаведных каналаў, а пазбаўленне ад хваробы – як іх развязванне, вяртанне ў нармальны стан [20, с. 197]. Таксама пры затрымцы мачы матыў трох дзеваў-рукадзельніц арганізуе і шэраг нямецкіх замоў: “Es sitzen drei Jungfrauen auf einem Marmorstein, die eine spinnet grob, die andere fein. Die dritte spinnt ein Inwindel fürs Harnwindel. Es helfe dir Gott Vater u. s. w.” [21, с. 204], у перакладзе: *Сядзелі тры дзевы на мармуровым камяні, адна ткала груба, другая тонка, а трэцяя выткала пляюшку пры затрымцы мачы*. Падобныя прыклады гл. у [15, с. 168].

Далей Т. А. Агапкіна выказвае думку, што такія папулярныя матывы і вобразы нітак, вузлоў, шыцця і г. д. у вусных усходнеславянскіх замовах – вынік развіцця тэмы, зададзенай у ранніх еўрапейскіх (лацінскіх, старажытнаверхнянемецкіх) заклінаннях, а таксама ў грэчаскіх і старажытнаславянскіх апакрыфічных малітвах, а сам сюжэт “адна шые, другая вышывае, трэцяя кроў замаўляе”, верагодна, трапіў да ўсходніх славян з заходнеславянскіх традыцый [20, с. 197]. Сапраўды, у суседніх польскіх, а таксама чэшскіх замовах жаночыя персанажы-памочнікі заняты пераважна рукадзеллем, ну а трэцяя з іх дапамагае ад хваробы. Вось толькі адзін са шматлікіх прыкладаў:

“Święta Kasylda trzy córecki miała: jedna śwacka, druga praćka, trzecia nic nie robiła, ino łuscke zegnała, żeby oka nie psuła, kości nie rołamala” [22, с. 55], у перакладзе: *У святой Касільды тры дачкі было: адна швачка, другая прачка, трэцяя нічога не рабіла, толькі бяльмо лячыла, каб вока не псавала, касцей не ламала*.

Са скручваннем і звіваннем нітак у гэтых пралляў асацыіруецца звіванне чарвякоў, у тым ліку дэманічных. Магчыма, таму матыў трох дзеваў-рукадзельніц у заходнеславянскай традыцыі даволі распаўсюджаны ў замовах супраць рознага роду чарвякоў, у тым ліку глістоў. Менавіта ў гэтай функцыянальнай групе матыў дамінуе ў палякаў і чэхаў: *чэш.* “Svatá Lucie tři dcery měla: první přídla, druhá vila, třetí motala. Dej, Bože! aby této osobě (jméno) ty škrkavky pomínuly” [23, с. 54], у перакладзе: *Святая Люцыя тры дачушкі мела: адна прала, другая віла, трэцяя матала. Дай жа Божа, каб хвораму... Нават калі матыў і быў запазычаны, у беларусаў ён атрымаў асаблівую папулярнасць і шматстайнасць у канкрэтных сюжэтных увасабленнях, дэталях і характарыстыках.*

Сюжэтыя сітуацыі з удзелам жанчыны-рукадзельніцы асабліва распаўсюджаны ў блоку рускіх замоў ад крывацёку. Іх мэтавая ўстаноўка патрабавала персанажа-памочніка, здольнага зашыць рану, а кніжныя крыніцы менавіта рукадзельніцай выяўлялі Багародзіцу [24, с. 50]. Сапраўды, у ролі найпершай рукадзельніцы паўстае сама Божая Маці, што ў значнай ступені абумоўлена евангельскім сюжэтам Дабравесця, калі Дзева Марыя атрымала вестку, будучы з верацяном і кудзеляй. Прадзёнае нітка як глыбока сімвалічны акт крэацыі ў цэлым атрымаў у замовах шэраг дадатковыхсэнсаў з агульнай ідэяй ацалення, тварэння цэлага і здаровага.

Дахрысціянскі падмурак і ўплывы. Матывы з удзелам трох жаночых персанажаў, бясспрэчна, сілкуюцца папярэднімі міфалагічнымі вераваннямі. Комплекс уяўленняў пра трох жанчын, якія ідуць праз паселішча, умываюцца ў крыніцы ці купаюцца ў возеры, належыць да ліку самых архаічных. Да найбольш даўніх вобразаў адносяцца германа-скандынаўскія норны, якія да таго ж падаюцца як праллі. Калі гэтыя дзевы з’яўляюцца ў паветры і ў сварах, то гаворка магла б ісці і пра валькірый. Не абыйшлося тут і без уплыву вобраза матрон з кельта-германскай і раманскай народных культур, што выяўляюць непасрэдную сувязь з ісідзі, з багінямі лёсу, што прадуць нітку жыцця.

Хрысціянскія чынікі. Даследчыкі ўжо неаднаразова звярталі ўвагу на хрысціянскія алузіі вобразаў трох дзеваў, маючы на ўвазе Дзеву Марыю, Марыю Магдалену і святую Лізавету ля труны Гасподняй [25, с. 440–442]. Менавіта тры дзевы паўсталі ў ролі сведкаў таго, як Хрыстос уваскрэс з повязяў смерці: “...Калі мінула субота, Марыя Магдаліна і Марыя Іакавава, і Саламія купілі духмянасцяў, каб, прыйшоўшы, пам’язць Яго” (Евангелле ад Марка, 1: 16). Ф. Орт звяртае ўвагу, што тэкстаў з выразна хрысціянскім сюжэтам трох Марый няма па-лацінску, толькі іх адзінкі існуюць у старых помніках, значна больш такі матыў сустракаецца ў новы час, маючы на ўвазе XIX ст.: Es wollten drei Frauen recht früh aufstehn zu suchen das hl. Grab – *Тры жанчыны сапраўды хацелі раненька ўстаць і пайсці шукаць святое труны*; Es kamen drei hl. Frauen früh

Morgens im Taue ... das Blut soll stehen – *Прыйшли тры святыя жанчыны рана раненька ў пячору... мусіць кроў спыніцца* [25, s. 441–442].

Вобраз менавіта трох Марый сустракаецца ў замовах Заходняй і Паўночнай Еўропы, фіксуецца на нідэрландскай, англійскай, скандынаўскіх мовах; ад 1610 г. вядома англійская замова: “There were three Maryes went over the floude; The one bid stande, the other stente bloude: Then bespake Mary that Jesus Christ bore, Defende gods forbod thou shouldeste bleede anye more” [26, s. 72], у перакладзе: *Тры Марыі ішлі праз плынь. Адна спынілася, другая была запэцкана крывёю, пасля прамовіла Марыя, якая вынасіла Хрыста: Праз Божаю ласку ты не будзеш больш сцякаць крывёю*¹.

Што датычыцца беларускай традыцыі, то ў замовах тры персанажы з аднолькавым імем Марыя рэдкія, тым не менш зафіксаваныя:

Ішлі тры Марэі і ўсі тры родненькіх сястрыцы, ішлі яны з святым Міколам. Святэй Мікола сваю войструю меч вынімаець і кроў унімаець [1, с. 155, № 470]; *На сінім моры на сухамор’і стаіць прастол, за тым прастолам стаіць тры панны, усе Мар’і, вышываюць сабе на юбцы. Адна вышывая ў паўтары палы, другая ў дзьве палы, а трэцяя ў тры палы. Што ў паўтары палы вышывая, тая кругом агонь абганяя, угару іскаркі апуская. У дзьве палы вышывая – на махам, на балотам дым зганяя, у тры палы вышывая – увесь агонь пакрывая*².

Функцыянальная разнастайнасць матыву трох дзеваў у еўрапейскім кантэксце. У больш позніх нямецкіх замовах гэтага сюжэтнага тыпу кожны з жаночых персанажаў мае сваё імя і функцыю, але не заўсёды фіксуецца важкія кампаненты марцэлеўскага тэксту (мора, мармуровы стол, кручэнне органаў). Прынамсі, мора нярэдкае ў ранніх лацінамоўных замовах. У рукапісу з XI ст. менавіта тры жанчыны ля мора дапамагаюць у лячэнні хваробы вачэй:

У імя Госпада. Тэкла, Ніцэя і Аквілінія сядзелі на беразе мора. Яны трымалі тры залатыя галіны ў сваіх руках. Ніцэя сказала: “Калі ты белая, Хрыстос прагоніць”. Тэкла: “Калі ты чырвоная, Хрыстос прагоніць”. Аквілінія сказала: “Калі ты чорная, Хрыстос прагоніць”. У імя Госпада, пляма на воку, мы выганім цябе... [18, s. 23, тэрыторыя сучаснай Францыі].

У нямецкіх замовах ад хвароб вачэй, пачынаючы з XVI–XVII стст., матыву трох паннаў займае лідзіруючыя пазіцыі, прычым у розных частках краіны. Гл. фіксацыі ў [27, s. 77–79; 19, s. 359; 28, s. 54–56; 18, s. 33, 188 і інш.]. Звычайна гэта тры дзевы (drei Jungfrauen, Jungfern), якія, як правіла, не маюць імя, дзеянні дзвюх з іх накіраваны на змятанне, зрыванне, вычышчэнне лістоты, травы, пылу і г. д., што выгадна і магчна апраўдана папярэднічае дзеяннем трэцяй па сціранню бяльма з вока:

“Es gingen 3 heilige Mägde übere Weg, die erste schüttet Sand in den Weg, die zweite pflückt Gras aus der Weg, die dritte nimmt den Fluß aus Kopf und Augen weg” [18, s. 188], у перакладзе: *Ішлі тры святыя дзевы дарогаю, адна сыпала пясок на дарогу, другая рвала траву на дарозе, трэцяя зняла Fluß з галавы і вачэй.*

У цэлым дзевы робяць маніпуляцыі з пяском, лістотай, травой, вадой. Менавіта такой прыродна-ачышчальнай дзейнасцю ў магчным імкненні да вызвалення ад хваробы займаюцца тры панны ў беларускіх замовах у зоне панямонска-заходнепалескага памежжа – адна рве траву, другая адлівае вадую/агонь залівае, ну а трэцяя дапамагае:

*Па небе ішлі тры панны, адна вадую адлівае, другая траўку адкідае, трэця ад ... урокі адганяе*³; *На моры камень ляжыць, там тры сястрычкі сядзіць. Адна пясочак перасыпае, другая вадзіцу пералівае, а трэцяя ўрокі загаворвае...* [2, с. 186].

¹ Пераклад Дзмітрыя Гуда.

² АІМЭФ: зап. у 2012 г. Т. Валодзіна і Т. Кухаронак у в. Грудзінаўка Быхаўскага р-на ад Пермінавай Тамары Аркадзьеўны, 1953 г. н.

³ Архіў навукова-вучэбнай лабараторыі беларускага фальклору БДУ: зап у 1989 г. Т. Малотка у в. Добры Бор Баранавіцкага р-на ад Журко Марыі Мікалаеўны, 1936 г. н.

У нямецкіх замовах усе трое святых жонак, а не толькі апошняя з іх, могуць займацца лячэннем ад хваробы вачэй: “Es gingen drei heilige Weiber unter eine Pappelweide. Die eine blies das Fell von den Augen, die andere blies die roten Blattern von den Augen, die dritte blies all die Kodzel und Striefel von den Augen” [18, s. 33, XIX ст.], у перакладзе: *Ішлі тры святыя жанчыны пад таполяй. Адна здзьмула плёнку з воч, другая здзьмула чырвоныя плямы з вачэй, трэцяя выгнала ўсё лішняе. Што паказальна і цікава, у беларускіх замовах такія дзеянні па вызваленні вока ад заслоны ажыццяўляюцца жывёламі-памочнікамі, перадусім трыма хартамі.*

Нямецкія замовы ад крывацёку з гэтым матывам маюць аднолькавую структуру: у першай частцы, якая складаецца часцей з двух радкоў, паведамляецца пра трох дзеваў (жанчын), у асноўнай частцы тры радкі, у кожным з іх называецца імя дзеvy або пэўная яе якасць: “Ich ging in Jesu Garten, / Da stunden drei Jungfern zarte; / Die eine hieß Zibilla, / Die andere Gottes Wille, / Die dritte: Blut steh stille. Im Namen usw” [19, s. 374], у перакладзе: *Я ішоў у Ісусаў сад, тут стаялі тры дзеvy далікатныя. Адна называлася Зібіла, другая называлася Божая воля, трэцяя: Кроў стой ціха. У імя... У замовах назіраецца тэндэнцыя да замены асабістых імёнаў на характарыстычныя прыкметы. У любым выпадку ядром замовы становяцца імёны трох жанчын, звязаных між сабою рыфмай. У беларусаў прыкметы герайн пазначаюцца ў адзінкавых выпадках, выяўляючы, аднак, цікавыя варыянты: *Было ў Бога тры дачкі: золата, серабро і медзь. Хто маю кароўку падзівіць, няхай таму на лоб вочы прэць. Я з словам – Бог з помашчу*¹.*

Як правіла, дзеvy ў нямецкамоўнай замоўнай прасторы знаходзяцца ў падарожжы, руху. Наогул, матыў перамяшчэння сакральнага персанажа займае тут абсалютна моцную пазіцыю. У суседніх краінах, на якія нямецкая традыцыя зрабіла даволі моцны ўплыў, той жа матыў набывае ўласцівы мясцовай традыцыі рысы. Латышскія замовы з матывам трох дзеваў, з аднаго боку, уключаюць падобныя да ўсходнеславянскіх удакладненні адносна лакалізацыі, з другога – размяркоўваюць здольнасці кожнай з дзеваў да лекавання: “Jēzus brauc par ūdeni un par zemi, trīs mātes bija ikš vīna rūkas. Tū vīnu sauca spēks, tū ūtru sauca vara, tū trešu sauca? Māte, kur tu esi, palic tur ar mīru!” у перакладзе: *Бог і наша святая маці ішлі ў адным садзе; там сядзелі дзеvy на адным камені. Адна жадала здароўя сваёй галавы, другая – здароўя свайго сэрца, трэцяя – здароўя сваёй маткі* [29, с. 118].

Матыў трох дзеваў папулярны і ў замовах супраць рознага роду новаўтварэнняў на целе, ад запаленняў да пухлін. Такім чынам, у шырокай прасторы еўрапейскіх замоў, перш за ўсё нямецкіх і іх бліжэйшых суседзяў, тры жаночыя персанажы дапамагаюць хвораму ўсе разам або толькі трэцяя з іх. Сфера дзейнасці гэтых герайн даволі разнастайная, тэма ткацтва, хоць і прадстаўленая досыць шырока, не дамінуе, а ў асобных функцыянальных групам не сустракаецца ўвогуле. У беларусаў вобраз трох пралляў сустракаецца асабліва часта.

Цікава супаставіць і іерархічныя дачыненні жаночых персанажаў у замовах. Заходнееўрапейская традыцыя, як правіла, не вылучае верхавенства, пазначыўшы ўсіх траіх як дзеваў, Марый або кожнай з іх надаўшы свае здольнасці ў лекаванні хваробы, хоць, безумоўна, дамінуе ўказанне на дапамогу менавіта трэцяй герайнай. Бліжэйшая да нас польская традыцыя сюжэт трох жаночых персанажаў увасабляе ў вобраз трох дачок святой, апошняя з якіх дапамагае ў лекаванні: “Święta Otylija, trzy córki miała: Jedna prządła, Druga motała, A trzecia urok świętym odczupiała” [30, s. 243], у перакладзе: *Святая Ацілія тры дачушкі мела: адна прала, другая матала, а трэцяя ўрок замаўляла.*

У беларусаў указанні на “бацькоў” сяцёр рэдкія, тым не менш назіраецца тая ж аднесенасць да Найсвеншай/Прачыстай Маці: *У Найсвеншай Маткі было тры дачушкі: Палагея, Анастасея, Аўдакея. Палагея рану замаўляла, Анастасея жгала вынімала, Аўдакея краску ўнімала* [2, с. 144]; *Было ў Святой Прачысты тры дачкі: адна – залатая, сярэбраная – другая, трэцяя – тая, што людзям вочы задымляе, маёй кароўцы малачко прыбаўляе* [2, с. 485]. На захадзе краіны сустраўся тэкст, дзе панны – сястрыцы Божай Маці: *Матка Боска па моры хадзіла, за сабою тры сястронкі вадзіла. Адна пясочак перасыпала, другая ўрок замаўляла, трэцяя ў помачы стаяла. Матка Боска дапамажы* [2, с. 245]. У дачыненні да дачок безыменных бабкі/маткі пазначаюцца іх выключ-

¹ АІМЭФ: зап. Т. Сапега і Н. Красоўская ў в. Дзмітравічы Бярэзінскага р-на ад Каханойскай Ганны Васільеўны, 1910 г. н.

чныя здольнасці да лекавання пры адмаўленні іншых майстэрстваў: “...*Старэнька бабка, а ў яе тры дачары* не ўмеюць ні прасць, ні ткаць, ні ўшываць”; “*Было ў мацяры тры дачкі*, ня ўмелі ні праць, ні ткаць, толькі ўмелі пярэпалахі качаць”.

Менавіта ў беларусаў прадстаўлены паказальны варыянт матыву, дзе таксама прысутнічаюць тры персанажы, але яны не ўмеюць нічога рабіць, акрамя як лекаваць хворага:

А ў тэй цэркві тры панны гулялі. Яны не прахі, не ткахі, нейкія няўдахі. Яны не ўмеюць ні пісаць, ні чытаць, толькі ўмеюць трыдзесяць дзяцінцаў рассылаць [2, с. 65]; *На гарэ-гарыцы сядзяць тры дзявіцы. Не ўмеюць ні прасці, ні ткаці, толькі ўмеюць з ятрасцю гавараці* [2, с. 444].

На думку Т. А. Агапкінай, “сэнс сюжэта складаецца ў канцэнтрацыі дзейнасці на адной пэўнай сферы, у свайго роду абсалютызацыі адзінага занятку, які павінен быць даступным персанажу і ў якім ён павінен дасягнуць максімальнага ўмення, – а менавіта замаўленню хвароб” [20, с. 206].

Цікава тое, што ў беларусаў вобразы памочніцы праллі і наогул вобразы сферы ткацтва надзвычай шырока выяўляюцца ва Усходнім Палессі і Падняпроўі, на захадзе ж краіны, у непасрэднай блізкасці да заходніх тэкстаў, хутчэй працягваюцца нямецкія тэмы дзеваў-ачышчальніц прыроднай прасторы.

Высновы. Еўрапейскі фальклор розных жанраў поўніцца сюжэтамі пра тры жаночыя персанажы, тры панны з падзеленымі ролямі, якія, верагодна, працягнулі дахрысціянскія ўяўленні пра багіню і духаў лёсу, вайны, матрон у грэка-рымскай і нямецкай міфалогіях. Адзін са слаёў светапогляднага падмурку, несумненна, належыць у цэлым міфалогіі рукадзелля, якое ў шырокай еўрапейскай (і шырэй) прасторы трывала захоўвае сэнсы “прадзення” лёсу, адпаведнасці сімволікі ніткі і жыцця, тканіны і часу–прасторы, тканіны і самога цела, ніткі–крыві і пад. Жанчына-рукадзельніца з антычных часоў выступае ўвасабленнем багіні-стваральніцы. Непасрэдна паўплываў евангельскі і, адпаведна, іканаграфічны матыву Дабравесця, калі Дзева Марыя выяўлялася з верацяном у руках і надалей атрымала функцыі святой апякункі, што сваімі рукамі прадзе, шые і тым ацаліе нямоглага.

Мае месца і пэўны ўплыў на сюжэтна-матыўны фонд заходнееўрапейскіх замоў пісьмовай лацінамоўнай традыцыі, якая захоўвала формулы і матывы кельцкай, рымскай, грэчаскай культур. Раннія еўрапейскія замовы прапаноўваюць сюжэт трох жаночых персанажаў, у варыянце 1-га Мерзбургскага заклінання хоць і датычных звязвання–развязвання, аднак усё ж не спецыялізаваных на рукадзеллі. Вобраз герані з іголкай/верацяном ці ткалі ў аглядным корпусе прынамсі нямецкіх замоў сустракаецца вельмі рэдка. Гэта тры дзевы, што дапамагаюць у сваім шляху. Матыў рукадзелля пачынае дамінаваць і ў польскіх, латышскіх замовах, аднак у любым выпадку на першым месцы там знаходзіцца матыву падарожных дзеваў.

У той жа час руская, асабліва паўночнаруская традыцыя, максімальна падрабязна прапрацоўвае сюжэт герані-рукадзельніцы ў сакральным цэнтры, з дамінаваннем у гэтай ролі Багародзіцы, але таксама і ў атачэнні трох (дзеваці і пад.) памочніц ткаляў і пралляў. Беларуская этнічная тэрыторыя аказалася месцам своеасаблівай сустрэчы гэтых дзвюх магутных плыняў, арганічна ўвабраўшы асноўныя сюжэтна-сэнсавыя вузлы і распрацаваўшы іх у рэчышчы ўласнай традыцыі, у тым ліку прадставіўшы вобраз герані, якія не ўмеюць нічога, толькі дапамагаць у хваробе.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Замовы / Акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч ; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.
2. Замовы / уклад.: У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей ; уступ. арт. Л. М. Салавей. – Мінск : Беларусь, 2009. – 519 с.
3. Майков, Л. Великорусские заклинания / Л. Майков // Зап. Импер. Рус. геогр. о-ва по Отд. этнографии. – СПб., 1869. – Т. 2. – С. 417–580.
4. Встану я, благословясь. Лечебные и любовные заговоры, записанные в части Архангельской области / подгот.: Ю. И. Смирнов, В. Н. Ильинская. – М. : Рус. мир, 1992. – 79 с.

5. Ефименко, П. С. Материалы по этнографии русского населения Архангельской области : в 2 ч. / П. С. Ефименко. – М. : Типо-литограф. С. П. Архипова, 1878. – Ч. 2 : Народная словесность. – 276 с. – (Труды / Этногр. отд. Импер. Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии при Моск. ун-те / под ред. Н. А. Попова ; кн. 5, вып. 2).
6. Заговоры и заклинания Пинежья / вступ. ст., подгот. текстов, коммент. А. А. Ивановой. – Карпогоры : Пинеж. тип., 1994. – 59 с.
7. Раденковић, Љ. Народне басме и бајања / Љ. Раденковић. – Ниш : Градина, 1982. – 527 с.
8. Завьялова, М. В. Балто-славянский заговорный текст: лингвистический анализ и модель мира / М. В. Завьялова ; Ин-т славяноведения РАН. – М. : Наука, 2006. – 563 с.
9. Marcelli de medicamentis Liber = Marcellus über Heilmittel / ed. M. Niedermann. – 2nd ed. – Berlin : Akad. Verlag, 1968. – 413 p. – (Corpus medicorum Latinorum ; 5).
10. Düwel, K. Der Erste Merseburger Zauberspruch – ein Mittel zur Geburtshilfe? / K. Düwel // Erzählkultur: Beiträge zur kulturwissenschaftlichen Erzählforschung / Hg. R. W. Brednich. – Berlin, 2009. – S. 401–422. <https://doi.org/10.1515/9783110214727.6.401>
11. Zellmann-Rohrer, M. W. The tradition of Greek and Latin incantations and related ritual texts from antiquity through the medieval and early modern periods : diss. of dr. of philosophy / M. W. Zellmann-Rohrer. – Berkeley : Univ. of California, 2016. – 626 p.
12. Howard, J. A. Der “Bärruttersegen” – einmittelhochdeutscher Spruch / J. A. Howard // Colloquia Germanica. – 1978. – Vol. 11. – S. 211–232.
13. Ан-скій С. Заговоры отъ дурного глаза, болезней и несчастныхъ соучаевъ (Obsprecheniss, Verreidung) среди евреевъ севера-западнаго края / С. Ан-скій // Еврейская Старина. – 1909. – Вып. 1. – С. 73–81.
14. Deutsche Segen, Heil- und Bannsprüche / zsgest. u. hrsg. von F. Losch // Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. – Stuttgart, 1891. – Bd. 13. – S. 157–258.
15. Schulz, M. Magie oder die Wiederherstellung der Ordnung / M. Schulz. – Frankfurt am Main : Lang, 2000. – 439 s.
16. Riesel, E. Der erste Merseburger Zauberspruch / E. Riesel // Dt. Jahrbuch für Volkskunde. – Berlin, 1958. – Bd. 4. – S. 53–81.
17. Beck, W. Die Merseburger Zaubersprüche / W. Beck. – Wiesbaden : Reichert, 2003. – 1050 S.
18. Ernst, W. Beschwörungen und Segen : angewandte Psychotherapie im Mittelalter / W. Ernst. – Köln : Böhlau, 2011. – 401 S. <https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412214401>
19. Bartsch, K. Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg : Bd. 1–2 / K. Bartsch. – Wien : Braumüller, 1879/80. – Bd. 2. – 808 s.
20. Агапкина, Т. А. Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2010. – 823 с.
21. Ammann, J. J. Volkssegen aus dem Böhmerwald / J. J. Ammann // Ztschr. des Vereins für Volkskunde. – 1891. – Bd. 1. – S. 197–214 ; 307–314.
22. Siarkowski, W. Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc / W. Siarkowski // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – 1879. – T. 3. – S. 3–61.
23. Erben, K. J. Česká zařikadla v nemocech / K. J. Erben // Čas. Čes. Muzeum. – 1860. – R. 34. – S. 50–58.
24. Фадеева, Л. В. Заговоры с мотивом целительного рукоделия: традиционные образы и их книжно-религиозные параллели / Л. В. Фадеева // Славянская традиционная культура и современный мир : сб. материалов науч.-практ. конф. / М-во культуры Рос. Федерации, Гос. респ. центр рус. фольклора. – М., 1997. – Вып. 1. – С. 37–50.
25. Ohrt, F. Dreifrausegen / F. Ort // Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens : in 10 Bd. / E. Hoffmann-Krayer, H. Bächtold-Stäubli. – Berlin ; Leipzig, 1927–1942. – Bd. 2. – 1929. – S. 438–444.
26. Roper, J. Personal and place names in English verbal charms / J. Roper // Il Nome Nel Testo. Riv. Intern. di Onomastica Letteraria. – 2006. – № 8. – P. 65–75.
27. Jahn, U. Hexenwesen und Zauberei in Pommern / U. Jahn // Balt. Studien. – 1886. – Jg. 36. – S. 169–364.
28. Haase, K. E. Volksmedizin in der Grafschaft Ruppin und Umgegend / K. E. Haase // Ztschr. des Vereins für Volkskunde. – 1897. – Bd. 7. – S. 53–74.
29. Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском этнографическом музее / под ред. В. Ф. Миллера. – М. : Тип. Т. Рис, 1887. – Вып. 2. – XV, 5–291 с.
30. Biegeleisen, H. Lecznictwo ludu polskiego / H. Biegeleisen. – Kraków : Pol. Akad. Umiejętności, 1929. – VII, 402 s. – (Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademji Umiejętności ; 12).

References

1. Bartashevich G. A. (comp.). *Charms*. Minsk, Navuka i technika Publ., 1992. 597 p. (in Belarusian).
2. Vasilevich U. A., Salavei L. M. (comp.). *Charms*. Minsk, Belarus' Publ., 2009. 519 p. (in Belarusian).
3. Maikov L. Russian charms. *Zapiski Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva po Otdeleniyu etnografii* [Notes of the Imperial Russian Geographical Society for the Department of Ethnography]. St. Petersburg, 1869, vol. 2, pp. 417–580 (in Russian).
4. Smirnov Yu. I., Il'inskaya V. N. *I will get up blessing. Therapeutic and love charms recorded in parts of the Arkhangelsk region*. Moscow, Russkii mir Publ., 1992. 79 p. (in Russian).
5. Efimenko R. S. *Materials on the ethnography of the Russian population of the Arkhangelsk province. Pt. 2. Folklore. Proceedings Ethnographic Department of the Imperial Society of Natural Science, Anthropology and Ethnography Lovers at Moscow University. Book 5, iss. 2*. Moscow, Tipo-litografiya S. P. Arkhipova Publ., 1878. 276 p. (in Russian).

6. Ivanova A. A. (comp.). *Charms and spells Pinezha*. Karpogory, Pinezhskaya tipografiya Publ., 1994. 59 p. (in Russian).
7. Radenkovich L. *Folk spells and incantations*. Nish, Gradina Publ., 1982. 527 p. (in Serbian).
8. Zav'yalova M. V. *Balto-Slavic spell text: linguistic analysis and world model*. Moscow, Nauka Publ., 2006. 563 p. (in Russian).
9. Niedermann M. (ed.). *Marcelli de medicamentis Liber = Marcellus über Heilmittel*. 2nd ed. Berlin, Akademie Verlag, 1968. 413 p. (in German).
10. Düwel K. Der Erste Merseburger Zauberspruch – ein Mittel zur Geburtshilfe? *Erzählkultur: Beiträge zur kulturwissenschaftlichen Erzählforschung*. Berlin, 2009, pp. 401–422 (in German). <https://doi.org/10.1515/9783110214727.6.401>
11. Zellmann-Rohrer M. W. *The tradition of Greek and Latin incantations and related ritual texts from antiquity through the medieval and early modern periods*. Ph.D. Thesis. Berkeley, University of California, 2016. 626 p.
12. Howard J. A. *Der "Bärrmuttersegen" – einmittelhochdeutscher Spruch* [The "mother's blessing" – a Middle High German saying]. *Colloquia Germanica*, 1978, vol. 11, pp. 211–232 (in German).
13. An-skii C. Charms from the evil eye, illnesses and unhappy souls (Obsprecheniss, Verreidung) among Jews in the north-west region. *Evreiskaya Starina* [Jewish Old], 1909, iss. 1, pp. 73–81 (in Russian, Jewish).
14. Losch F. (comp.). *Deutsche Segen, Heil- und Bannsprüche* [German blessings, healing and spells]. *Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte* [Württemberg quarterly books for regional history]. Stuttgart, 1891, vol. 13, pp. 157–258 (in German).
15. Schulz M. *Magie oder die Wiederherstellung der Ordnung* [Magic or the restoration of order]. Frankfurt am Main, Lang, 2000. 439 p. (in German).
16. Riesel E. *Der erste Merseburger Zauberspruch* [The first Merseburg magic spell]. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* [German Yearbook for Folklore], 1958, vol. 4, pp. 53–81 (in German).
17. Beck W. *Die Merseburger Zaubersprüche* [The Merseburg Spells]. Wiesbaden, Reichert, 2003. 1050 p. (in German).
18. Ernst W. *Beschwörungen und Segen: angewandte Psychotherapie im Mittelalter*. Köln, Böhlau, 2011. 401 p. (in German). <https://doi.org/10.7788/boehlau.97834122144>
19. Bartsch K. *Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. Vol. 2* [Legends, fairy tales and customs from Mecklenburg]. Wien, Braumüller, 1879/80. 808 p. (in German).
20. Agapkina T. A. *East Slavic medical charms in comparative aspect: the subjects and the model of the world*. Moscow, Indrik Publ., 2010. 823 p. (in Russian).
21. Ammann J. J. *Volkssegen aus dem Böhmerwald* [Folk blessing from the Bohemian Forest]. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* [Journal of the Association for Folklore], 1891, vol. 1, pp. 197–214; 307–314 (in German).
22. Siarkowski W. Materials for the ethnography of the Polish people from around Kielce. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* [News Collection for National Anthropology], 1879, vol. 3, pp. 3–61 (in Polish).
23. Erben K. J. *Česká zaříkadla v nemocech* [Czech incantations in diseases]. *Časopis Českého Muzeum* [Magazine of the Czech Museum], 1860, no. 34, pp. 50–58 (in Czech).
24. Fadeeva L. V. Charms with the motive of healing needlework: traditional images and their book-religious parallels. *Slavyanskaya traditsionnaya kul'tura i sovremennyi mir: sbornik materialov nauchno-prakteskoi konferentsii* [Slavic traditional culture and the modern world: collection of materials of the scientific and practical conference]. Moscow, 1997, vol. 1, pp. 37–50 (in Russian).
25. Ohrt F. *Dreifrauensegen* [Triple blessing]. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* [Concise dictionary of German superstition]. Berlin, Leipzig, 1929, vol. 2, pp. 438–444 (in German).
26. Roper J. Personal and place names in English verbal charms. *II Nome Nel Testo. Rivista Internazionale di Onomastica Letteraria*, 2006, no. 8, pp. 65–75.
27. Jahn U. *Hexenwesen und Zauberei in Pommern* [Witchcraft and sorcery in Pomerania]. *Baltische Studien* [Baltic Studies], 1886, vol. 36, pp. 169–364 (in German).
28. Haase K. E. *Volksmedizin in der Grafschaft Ruppín und Umgegend* [Folk medicine in the county of Ruppín and the surrounding area]. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* [Journal of the Association for Folklore], 1897, vol. 7, pp. 53–74 (in German).
29. Miller V. F. (ed.). *A collection of materials on ethnography, published at the Dashkovo Entographic Museum. Iss. 2*. Moscow, Tipografiya T. Ris Publ., 1887. XV, 5–291 p. (in Russian).
30. Biegeleisen H. *Lecznictwo ludu polskiego. Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademji Umiejętności. T. 12* [Medicine of the Polish people. Works of the Ethnographic Commission of the Polish Academy of Arts and Sciences. Vol. 12]. Kraków, Polish Academy of Learning, 1929. 402 p. (in Polish).

Информация об авторе

Володина Татьяна Васильевна – доктор филологических наук, доцент. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: tanja_volodina@tut.by

Information about the author

Tatsiana V. Valodzina – D. Sc. (Philol.), Associate Professor. Center for Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: tanja_volodina@tut.by

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 72:[94+008]
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-87-96>

Поступила в редакцию 19.08.2020
Received 19.08.2020

Ю. Ю. Захарина

Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка, Минск, Беларусь

АРХИТЕКТУРНЫЕ ОБРАЗЫ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ: СОВРЕМЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация. Впервые проводится исследование проблемы интерпретации историко-культурной темы в образах современной архитектуры в контексте среды, пространства и времени. Целью статьи является научное осмысление современных архитектурных образов истории и культуры как части моделируемой среды жизнедеятельности общества, отражающих в своем содержании картину мира цифровой эпохи и визуализирующих память народов об историческом прошлом и культурных достояниях человеческой цивилизации. В основу исследования положена художественно-образная концепция, позволяющая интерпретировать объекты современной архитектуры в единстве трех начал – как феномен культуры цифровой эпохи, как явление культурно-историческое, а также как способ, форма и продукт освоения и отражения действительности. Технологический аспект в моделировании зданий в контексте образности объектов архитектуры цифровой эпохи выделяется как доминанта в системе средств выразительности. Посредством дешифровки иносказаний, отраженных в замыслах творцов, выявляются представления человека и общества о духовных ценностях. Делается вывод о том, что творцы преследуют цель запечатлеть в преисполненных иносказаний архитектурных образах вечные и подвластные времени духовные ценности, отражающие представления человека о красоте. Сохраняя память об историческом прошлом, культурных достояниях человечества, ценностях, явленных природой, зодчие моделируют эксцентричные архитектурные формы, реализация которых возможна лишь в цифровую эпоху.

Ключевые слова: современная архитектура, архитектурный образ, историко-культурная тематика в архитектуре, социальные ценности, цифровая эпоха

Для цитирования: Захарина, Ю. Ю. Архитектурные образы истории и культуры: современная интерпретация / Ю. Ю. Захарина // Вест. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 87–96. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-87-96>

Yuliya Yu. Zakharyna

Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus

ARCHITECTURAL IMAGES OF HISTORY AND CULTURE: CONTEMPORARY INTERPRETATION

Abstract. The problem of recreating historical and cultural events and phenomena in architectural images is raised for the first time in Belarusian art criticism. The work is devoted to the scientific understanding of images of modern architectural objects that reflect the theme of history and culture in the context of the simulated environment of society. Images of modern architecture are interpreted from the point of view of reflecting the world picture in their content and visualizing the memory of peoples about the historical past and cultural assets of human civilization. The research is based on an artistic and imaginative concept that allows us to interpret objects of modern architecture in the unity of three principles – as a cultural phenomenon of the digital age, as a cultural and historical phenomenon, as well as a way, form and product of mastering and reflecting reality. The article reveals the peculiarities of interpretation of historical and cultural themes in the imagery of modern buildings. The research focuses on the technological aspect of building modeling in the context of figurative architecture of the digital age. Through the deciphering of parables, the ideas of a person and society about spiritual values are revealed.

Keywords: contemporary architecture, architectural image, historical and cultural themes in architecture, social values, digital age

For citation: Zakharyna Yu. Yu. Architectural images of history and culture: contemporary interpretation. *Vestsy Natsyonal'най akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 87–96 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-87-96>

Введение. В современную, цифровую эпоху, характеризующуюся стремительным ростом информационных технологий и ускорением темпов технократического развития цивилизации, все большую актуальность приобретает проблема сохранения культурной памяти об историческом прошлом народов. Система социальных ценностей, сложившаяся на протяжении многове-

кового развития цивилизации, динамично меняется под влиянием технологического прогресса. Новые формы взаимодействия человека с произведениями искусства и искусства со средой вносят коррективы в интерпретацию художественных и культурных ценностей. В условиях всеобъемлющего информационного потока, неизменно окружающего человека в повседневной жизни, они уже трактуются не как средство мнимого экскурса в историческое прошлое и не как возможность наслаждения прекрасным, а как информационный ресурс, несущий в своем содержании знания о картине мира того или иного исторического периода, эпохи, региона.

Целью статьи является научное осмысление современных архитектурных образов истории и культуры как части моделируемой среды жизнедеятельности общества, отражающих в своем содержании картину мира цифровой эпохи и визуализирующих память народов об историческом прошлом и культурных достояниях человеческой цивилизации. В основу исследования положена *художественно-образная концепция*, позволяющая интерпретировать объекты современной архитектуры в единстве трех начал – как феномен культуры цифровой эпохи, как явление культурно-историческое, а также как способ, форма и продукт освоения и отражения действительности (Ю. Захарина). *Методологической основой* исследования выступают научные труды зарубежных (М. Карпо [1], М. Петер [2]) и отечественных искусствоведов (А. Локотко [3], А. Шамрук [4]).

Основная часть. Цифровая (постиндустриальная) эпоха диктует новые требования к утверждению и признанию обществом художественных ценностей. Расширяя горизонты духовной культуры в сторону освоения виртуальных пространств, социум, возросший на инновационной деятельности, стремится включить в обыденную практику пользование средствами искусственного интеллекта. Компьютерные технологии все более стремительно входят в повседневную жизнь человека и общества, открывая новые и новые возможности созидательной деятельности и обеспечивая мобильное и комфортное коммуницирование в контексте среды, времени и пространства.

Исчерпав ресурс традиционных средств выразительности, творцы прекрасного моделируют новые художественные образы с помощью инноваций техногенной культуры. В интерпретации современной картины мира утверждается валидность диалога и/или полилога устоявшихся художественных ценностей и новых, порожденных цифровой эпохой. Прибегая к интерактивным средствам коммуникации, творцы вовлекают реципиента в своего рода игру познания действительности путем синтеза реального и виртуального, отдаленного и близкого, доступного и мнимого.

Диалог ведется и во времени, и вне его. Как заключает в своих рассуждениях о современном творчестве российский теоретик архитектуры И. Бондаренко, “понятие современности как бы раздвигает временные рамки, вбирая в себя и мечты о будущем, и наследие прошлых эпох, живущее в культуре. Пульс времени не сводится к одним лишь сиюминутным свершениям...” [5, с. 100].

Стирание граней пространственно-временных ощущений потребителя художественно-технических продуктов влечет за собой его включение в творческую деятельность, вынуждая стать со-творцом. Реципиент оказывается в поле постоянных воздействий на сознание, но уже не на уровне эмоционально окрашенных образов (какими располагает классическое искусство), а на уровне непрерывно возникающих интриг. В данном контексте актуализируется проблема трансляции на уровне образности и/или образов незыблемых культурных ценностей, истоки которых лежат в историческом прошлом народов и цивилизаций в целом.

В то же время общество, воспитанное на осознании прекрасного как высшей ценности духовного развития личности, не отвергает субъективной оценки предметов искусства (художественных произведений), которая рождается на уровне выражения эмоционального отношения к окружающей действительности. Каждое новое произведение искусства, включенное в безграничное информационное поле и обладающее ярким художественным образом, становится объектом индивидуального познания картины мира не только своей эпохи, но и того периода, к которому на уровне архетипов (отсылка к прообразам) или символизации оно восходит. В одних произведениях выражается дань памяти истории своей страны, в других – устремленность в неизведанное будущее быстротечно меняющегося мира.

Современному искусству в целом и архитектуре в частности свойственна метафоричность художественного языка. Моделируя художественные образы, мыслимые как тексты с определенным набором символов и знаков, сложенных в логически оправданную формой систему, зодчие, художники, дизайнеры выражают представления и отношение общества к проблемам бытия. Обращаясь к истории, современности или будущему как субстанции всего сущего, в которой видятся ключевые моменты развития человеческой цивилизации, мировоззренческие аспекты, идеи и идеалы социума в определенном темпоральном контексте или вне времени, мастера искусства репрезентируют не только одну из страниц хронографии событий, но и “программу” действий человечества в очерченных условиях.

Анализируя поэтику (образность. – Ю. З.) современной архитектуры, российские исследователи справедливо отмечают, что “интертекстуальность выступает как основа формального построения образа” [6, с. 373]. Смысловые коннотации, закладываемые творцами в образность/образы художественных произведений, дополняются новыми, являемыми в контексте среды, времени и пространства как прямое сообщение или иносказательное “высказывание” и воспринимаемыми реципиентом индивидуально (субъективно). В условиях среды они гармонично или диссонансно соотносятся с иными образами, рожденными в тот же исторический период или в предшествующие столетия, ведя непрерывный диалог (полилог). В этом диалоге наиболее стойкими “собеседниками” выступают те художественные образы, которые в материальной форме запечатлевают острые события, явления в жизнедеятельности общества и выражают критическое отношение к ним.

Здание Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны (2010–2013, арх. В. Крамаренко, В. Никитин, А. Гришан при участии К. Тихомирова, А. Жиеда, Е. Попкова, О. Крамаренко, В. Евсеева) (рис. 1) является одним из тех материальных художественных

Рис. 1. Здание Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны в Минске (2010–2013, арх. В. Крамаренко, В. Никитин, А. Гришан при участии К. Тихомирова, А. Жиеда, Е. Попкова, О. Крамаренко, В. Евсеева)

Рис. 1. The building of the Belarusian State Museum of the history of the great Patriotic war in Minsk (2010–2013, arch. V. Kramarenko, V. Nikitin, A. grishan with the participation of K. Tikhomirov, A. Zhieda, E. Popkov, O. Kramarenko, V. Evseev)

объектов, в образах которых воплощается идея воссоздания картины мира в один из самых кровопролитных периодов истории белорусского государства. Монументальное сооружение, многогранно решенное в архитектурно-художественном плане, соотносится с постоянно трансформирующейся урбанистической средой и в то же время сохраняет ту целостность и гармоничность образного строя, которая была выработана мастерами искусства в исторической эволюции.

В основе образного выражения художественной идеи проекта здания Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны лежит символизация тематики и профиля объекта. Символика победы получила выражение как в архитектурно-художественной композиции постройки, так и в организации пространства, связывающего природно-ландшафтную среду с небольшими перепадами рельефа, мемориал предшествующего периода развития архитектуры (монумент «Минск – город-герой», 1985, арх. В. Крамаренко) и непосредственно новое здание музея. В сложившихся условиях музей проектировался не как самостоятельный, оторванный от окружения объект, а как элемент будущего ансамбля, связывающий в единое целое парк Победы, обелиск и новое здание.

В основу проекта здания музея истории Великой Отечественной войны положен принцип подчинения сформированной среде, в соответствии с чем были рассчитаны параметры нового здания. В композиционном решении получил поддержку круговой мотив. Согласно художественному замыслу, главный фасад, имеющий очертания полукольца, образует перед зданием музея площадь, в центре которой высится обелиск. Композиция здания образована сочетанием четырех блоков, которые символизируют четыре военных года и четыре фронта-освободителя Беларуси. Между блоками образованы расщелины со стеклянной кровлей, которые интерпретируются как противодействие разных сил [7, с. 15].

Созданный ансамбль раскрывается по лучевой схеме. Непосредственно от монумента Победы веером расходятся виртуальные лучи, которые на фасаде отражаются стилизованными изображениями отблесков салюта. Пафос героизма народа передается в проекте музея и с помощью технологического решения, отвечающего требованиям информационного общества. Сочетание

Рис. 2. Купол здания Рейхстага в Берлине (реконструкция 1992, арх. Н. Фостер)
Pic. 2. Dome of the Reichstag building in Berlin (reconstruction 1992, arch. N. Foster)

серебристого блеска стали и золотистого цвета стекла выражает посредством фактуры и цвета холод войны и сияние славы Победы.

Тема, отраженная в архитектурно-художественном облике фасадов, получает развитие в интерьерах. Четыре основных зала объединены между собой в единое пространство – «Путь войны» с экспонатами военных трофеев. Над объемом здания доминирует перекрытый стеклянным куполом зал Победы. Компактная, лаконичная по своим выразительным средствам сферическая форма зала семантически соотносится с подобным проектом главного зала реконструированного здания Рейхстага в Берлине (реконструкция 1992, арх. Н. Фостер) (рис. 2). Выполненный из металла и стекла, полусферический купол продемонстрировал возможности современной индустрии как одного из векторов развития цивилизации [8, с. 68]. Обе композиции увенчали государственные флаги, символизирующие мощь страны.

По идейности художественного замысла, концептуальности архитектурно-художественного решения, позволяющего воссоздать в образе трагичные страницы истории Родины, здание Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны не имеет аналогов в мире. Являясь уникальным зданием, музей выступает одним из ярких акцентов урбанистической среды столицы Беларуси, который одновременно синтезирует в своем содержании и историю, и современность.

Тема истории нашла выражение в проекте здания Еврейского музея в Берлине (1989–1999, арх. Д. Либескинд) (рис. 3). Словно зигзаг истории, изломанной линией выстроились прямоугольные корпуса галерей и лишённые всяких следов человеческого существования пустые «залы». Леденящий цвет бетонных стен, облицованных цинком, поглотил, кажется, весь свет и все звуки окружающего мира. Трагедия еврейского народа предстала в монументальных формах молниеносного движения, уничтожающего великую жизненную силу. Разломы на плоскостях «холодных» стен явились символизацией смертельных увечий еврейскому народу. Будто шрамы на теле, они визуализировали боль и страдания жертв Холокоста. Скрытое от человеческих глаз среди зеленых насаждений здание Еврейского музея реплицировало одну из кровавых страниц истории еврейского народа.

Рис. 3. Здание Еврейского музея в Берлине (1989–1999, арх. Д. Либескинд)
Pic. 3. Building of the Jewish Museum in Berlin (1989–1999, arch. D. Libeskind)

Рис. 4. Многофункциональный комплекс «Стиклево» в Минске (2015, рук. проекта М. Максименко). Визуализация
 Pic. 4. Multifunctional building “Stiklevo” in Minsk (2015, ruk. project M. Maksimenko). Visualization

Визуальное разрушение архитектурной формы породило образность многофункционального комплекса «Стиклево» в Минске (2015, рук. проекта М. Максименко) (рис. 4). «Разорванные» фасады здания стали реминисценцией архитектурно-художественного замысла Д. Либескинда, реализованного в здании Еврейского музея в преддверии XXI века. Однако в образе здания МФК «Стиклево» воссозданные по аналогии с Еврейским музеем в Берлине «трещины» в стенах не стали выражением темы истории и культуры.

Своеобразное архитектурно-художественное решение получило здание Королевского музея Онтарио в Торонто (Канада, 2007, арх. Д. Либескинд) (рис. 5). Отталкиваясь от функциональной направленности музея, зодчий словно «взломал» существующую постройку, придав ей новый оттенок образности. Модернизированная в соответствии с «духом времени» архитектурная композиция «оживила» в новых реалиях постиндустриальной культуры. «Кристаллы» стекла ворвались в сложившуюся историческую застройку, отражая в своих гранях красоты прошлых эпох. Во вновь рожденном образе будто ошибочно совместились, слились воедино параллельные миры.

Но замысел зодчего не был случайным. Созданию экстравагантного образа способствовали полисемантические характеристики ключевой формы – кристалла. Отсылая к специфике экспозиции существующего музея (ранее – музей естественной истории и изящных искусств), Либескинд воспроизвел в современных конструкциях ассоциативную форму.

Кристаллы, экспонируемые в музее, подсказали архитектору общее решение. А композиция из пяти призматических объемов, прорывающихся сквозь прочную материю, выразила коннотативные смысловые линии, раскрывающие содержание образности.

Метафорический характер получил архитектурный образ здания музея Сальвадора Дали в Санкт-Петербурге, построенный по проекту архитектурной студии NOK (штат Флорида, США, 2011, арх. Я. Уэймут) (рис. 6). Кристаллическая структура в виде паутины из металлических прутьев, окутанных стеклом, стала маркером архитектурных образцов цифровой эпохи. Монолитный объем здания музея «оплела» органическая форма, напоминающая кокон. Спроектированная как атриум, эта стеклянная геодезическая структура явилась индикатором образности постройки.

Рис. 5. Здание Королевского музея Онтарио в Торонто (Канада, 2007, арх. Д. Либескинд)

Рис. 5. Building of the Royal Ontario Museum in Toronto (Canada, 2007, arch. D. Libeskind)

Рис. 6. Здание музея Сальвадора Дали в Санкт-Петербурге (штат Флорида, США, 2011, арх. Я. Уэймут)

Рис. 6. The building of the Salvador Dali Museum in St. Petersburg (Florida, USA, 2011, arch. Ya. Weymouth)

Рис. 7. Морской музей в г. Осака (Япония, 1998–2000, арх. П. Андре)
Pic. 7. Sea Museum in Osaka (Japan, 1998-2000, arch. P. Andre)

Рис. 8. Здание «Планета океан» в комплексе музея Мирового океана в Калининграде
(проект 2011, арх. мастерская О. С. Романова). Визуализация
Pic. 8. The “Planet ocean” building in the complex of the World ocean Museum in Kaliningrad
(project 2011, arch. workshop of O. S. Romanov). Visualization

«Текучая» форма, восходящая к образам композиций художника-сюрреалиста, стала прямым отсылком к архетипам. Напоминающая бобы или яйцевидные формы, часто встречающиеся в художественных произведениях мастера, она выразила на уровне иносказания идею зарождения прекрасного, начала новой жизни, аккумуляции жизненной энергии.

Сокровищницей морской истории Японии стал музей на одноименную тематику в г. Осака (1998–2000, арх. П. Андре) (рис. 7). Архитектурное решение в форме сферического купола на воде, в отдалении от берега, в полной мере выразило замысел зодчего. Применение инновационных технологий в архитектурно-проектировочной и строительной деятельности позволило получить эффект, еще до недавнего времени казавшийся лишь фантастикой.

Подобно жемчужине, купольная конструкция засияла переливами благородных оттенков цветовой палитры. Такой привлекательный вид купольная конструкция получила, главным образом, благодаря двойному остеклению секций с прокладкой между слоями стекла листов перфорированной оцинкованной стали. В зависимости от интенсивности потока солнечных лучей оболочка сферы меняет степень прозрачности, порой вовсе препятствуя проникновению естественного света в помещение музея.

Язык метафор выразил архитектурное решение входа непосредственно в здание Морского музея, воспринимаемого посетителями, согласно замыслу творца, как погружение на глубину, в подводный мир. К купольному залу подводит единственный путь – туннель, расположенный ниже уровня воды. Небольшие застекленные участки стен туннеля дают возможность неспешно осмотреть и осмыслить окружающую среду, в контексте которой ведут историческое повествование оригинальные и воссозданные предметы музейной коллекции.

Иную смысловую наполненность получил образ здания «Планета океан» в комплексе музея Мирового океана в Калининграде (проект 2011, арх. мастерская О. С. Романова) (рис. 8). Та же остекленная форма сферы здесь воссоздает образ планеты, сдерживающей водную стихию в геометрическом теле. Согласно проекту, «планета» интерпретируется не как самостоятельное астрономическое тело в бесконечной вселенной, а как подчиненная человеку природная среда. В соответствии с замыслом зодчих, сфера покоится на «корабле науки», несущем знания о стихийных явлениях Мирового океана.

Заключение. Художественные образы современных архитектурных объектов, воссоздающих историю культуры народов мира, рождаются в инновационной креативной деятельности зодчих, дизайнеров, творцов прекрасного. Процесс создания архитектурных образов истории и культуры сопровождается поиском оптимальных средств выражения художественной идеи, объективно репрезентирующих замысел в реалиях времени и пространства. Мастера преследуют цель запечатлеть в преисполненных иносказаний архитектурных образах вечные и подвластные времени духовные ценности, отражающие представления человека о красоте. В стремлении сохранить память об историческом прошлом, культурных достояниях человечества, ценностях, явленных природой, творцы моделируют эксцентричные архитектурные формы, реализация которых возможна лишь в цифровую эпоху.

Список использованных источников

1. Carpo, M. Actualités livres : Charles Jencks. The Iconic Building. The Power of Enigma (2005) / M. Carpo // L'architecture d'aujourd'hui. – 2007. – № 368. – P. 4–6.
2. Peter, M. Bode. Integratives Wohnen für Alt und Jung in Ingolstadt / M. Peter // Art-magazin. – 2000. – № 3. – P. 129.
3. Локотко, А. И. Архитектура: авангард, абсурд, фантастика / А. И. Локотко. – Минск : Беларус. навука, 2012. – 206 с.
4. Шамрук, А. С. Традиция в проектных стратегиях современной архитектуры / А. С. Шамрук ; Нац. акад. наук Беларуси, Центр исслед. бел. культуры, языка и литературы, Филиал «Ин-т искусствознания, этнографии и фольклора им. К. Крапивы». – Минск : Беларус. навука, 2014. – 297 с.
5. Бондаренко, И. А. Творчество без образца / И. А. Бондаренко // Вопросы теории архитектуры. Архитектурное сознание XX–XXI веков: разломы и переходы : сб. науч. тр. / Рос. акад. архитектуры и строит. наук, Науч.-исслед. ин-т теории архитектуры и градостроительства ; под ред. И. А. Азизян. – М. : Едиториал УРСС, 2001. – С. 90–103.

6. Азизян, И. А. Теория композиции как поэтика архитектуры / И. А. Азизян, И. А. Добрицына, Г. С. Лебедева ; Науч.-исслед. ин-т теории архитектуры и градостроительства, Рос. акад. архитектуры и строит. наук. – М. : Прогресс-Традиция, 2002. – 568 с.

7. Крамаренко, В. Лучами яркого салюта / В. Крамаренко, В. Мартинович // Архитектура и строительство. – 2009. – № 8. – С. 14–19.

8. Demokratie als Bauherr Die Bauten des Bundes in Berlin 1991 bis 2000. – Berlin : Junius, 2000. – 368 p.

References

1. Carpo M. Actualités livres : Charles Jencks. The Iconic Building. The Power of Enigma (2005). L'architecture d'aujourd'hui, 2007, no. 368, pp. 4–6.

2. Peter M. Bode. Integratives Wohnen für Alt und Jung in Ingolstadt. Art-magazin, 2000, no. 3, p. 129.

3. Lokotko A. I. *Architectura: avangard, absurd, fantastika* [Architecture: avant-garde, absurd, science fiction]. Minsk, Belarus. Navuka Publ., 2012, 206 p. (in Russian).

4. Schamruk A. S. *Tradicija v projektnyh strategijah sovremennoj architektury* [Tradition in the design strategies of modern architecture]. Minsk, Belarus. Navuka Publ., 2014, 297 p. (in Russian).

5. Bondarenko I. A. *Tvorcestvo bez obrazca* [Creativity without a sample]. *Voprosy teorii architektury. Arhitekturnoje soznanije XX–XXI vekov: razlomy i perehody. Trudy Rossijskoj akademii architektury i stroitelnyh nauk* [Russian Academy of architecture and construction Sciences]. Moscow, Editorial URSS, 2001, pp. 90–103 (in Russian).

6. Azizijan I. A., Dobricyna I. A., Lebedeva G. S. *Teorija kompozicii kak pohetika architektury* [Theory of composition as poetics of architecture]. Moscow, Progress-Tradicija Publ., 2002, 568 p. (in Russian).

7. Kramarenko V., Martinovich V. *Luchami jarkogo salute* [The rays of the bright fireworks]. *Arhitektura i stroitelstvo* [Architecture and construction], 2009, no. 8, pp. 14–19 (in Russian).

8. Demokratie als Bauherr Die Bauten des Bundes in Berlin 1991 bis 2000. Berlin, Junius, 2000, 368 p.

Информация об авторе

Захарина Юлия Юрьевна – доктор искусствоведения, доцент, заведующий кафедрой. Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка (ул. Советская, 18, 220030, Минск, Беларусь). E-mail: juliaminsk@yandex.ru

Information about the author

Yuliya Y. Zakharyna – D. Sc. (Art.), Associate Professor, Head of the Department. Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank (18 Sovetskaya Str., Minsk 220030, Belarus). E-mail: juliaminsk@yandex.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА
LITERARY SCIENCE

УДК 821.161.3.09:[316.74+316.61]
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-97-101>

Паступіў у рэдакцыю 09.07.2020
Received 09.07.2020

Ж. С. Шаладонова

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

ЧАЛАВЕК – ПРАСТОРА – ТЭКСТ: СТРАТЭГІІ ДУХОЎНА-ТВОРЧАГА ЎЗАЕМАДЗЕЙНЯ

Анотацыя. Аналізуюцца корелятыўныя сувязі чалавека і прастора, а таксама спецыфіка іх адражэння ў мастацкіх тэкстах. Увага акцэнтуюцца на сімвалізацыі прастора ў выніку яго осмысленага освоена культурой, на яго ўспрыяццямі як фактара асабістай і нацыянальнай самоідэнтыфікацыі, поля гісторыка-культурнага развіцця і быццёвай рэалізацыі нацыянальнага супольнасця. Творы класічнага мастацтва, у якіх прастора прадставлена ў ахіялагічным, маральным, этычным і эстэтычным вымярэннях, разглядаюцца як адна з эфектыўных спосабаў пераадолення недахопу актыва і гарманічных адносін з рэальнасцю, яе глыбіннага сэнсавога назапнення.

Ключевыя словы: чалавек, прастора, тэкст, мастацкая літаратура, асабістая і нацыянальная самоідэнтыфікацыя, асаблівасці мастацтвага выдання, маральна-духавныя каштоўнасці, семантыка, сімваліка, знакавысць

Для цытавання: Шаладонова, Ж. С. Чалавек – прастора – тэкст: стратэгіі духоўна-творчага ўзаемадзеяння / Ж. С. Шаладонова // Весті Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 97–101. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-97-101>

Zhanna S. Shaladonava

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

MAN – SPACE – TEXT: STRATEGIES OF SPIRITUAL AND CREATIVE INTERACTION

Abstract. The article analyzes the correlative relationships of man and space and the features of its reflection in literary texts. The attention is paid to the symbolization of space as a result of its cultural meaningful development, to its perception as a factor of personal and national self-identification, the field of historical and cultural development and the existential realization of the national community. The works of the classical artistic heritage, in which space is presented in axiological, moral, ethical and aesthetic dimensions, are considered as one of effective ways to overcome the shortage of active and harmonious relations with reality, its deep semantic content.

Keywords: person, space, text, fiction, personal and national self-identification, features of artistic vision, moral and spiritual values, semantics, symbolics, sign

For citation: Shaladonava Zh. S. Man – space – text: strategies of spiritual and creative interaction. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 97–101 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-97-101>

Прастора – фундаментальная катэгорыя рэчаіснасці і адна з важнейшых катэгорый мастацтва. У выніку творчага ўспрыяцця і культурна-інтэлектуальнага вымярэння прастора заканамерна далучаецца да сям'ясферы, у вобразна-сімвалічнай форме глыбока і шматпланавая раскрывае карэлятыўныя сувязі чалавека, супольнасці, прыроды і культуры. Культура і літаратура ў тым ліку маляўніча, пластычна, візуальна наглядна, у канкрэтных праявах і гарманічнай цэласнасці ўвасабляюць прасторавы свет з закладзенымі ў ім імператывамі развіцця асобнага чалавека і ўсёй нацыі.

Ідэя ўзаемазвязі чалавека і наваколя па сваёй сутнасці звязана з хрысціянскай канцэпцыяй стварэння свету і чалавека, калі зямны, матэрыяльны, цялесны пачатак быў адухоўлены ўзвы-

шана-нябесным. Знешні, фізічны свет і ўнутрана-духоўны існуюць у такім, на першы погляд, супярэчлівым дыялектычным адзінстве, узаемабумоўленасці і ўзаемадапаўняльнасці.

Вучоныя ўсё больш схіляюцца да думкі, што ў аснову ўнутрана-духоўнага свету індывіда закладзена прастора знешняга свету, г. зн. мясцовасць у канцэнтравана-згорнутым выглядзе. Эвалюцыйныя змены ва ўнутраным свеце звязваюцца з вынікамі коэвалюцыі чалавека і прыроды, таму ўзнікаюць меркаванні, што не праца стварыла чалавека, а пачуццёвы рэзананс навакольна-прасторавага ўздзеяння.

У мастацкіх творах прасторавыя вобразы пры візуальнай нагляднасці, канкрэтнасці і прастаце ўспрымання набываюць уласцівасць трансліраваць думкі, ідэі, пачуцці, што з’яўляецца лагічным вынікам інтэлектуальна-творчага асваення, перажывання прасторы чалавекам і надання ёй сэнсаў. Геакультуролаг В. Лаўрэнава наступным чынам трактуе алгарытм гэтага асэнсаванага асваення: “У рэальнай геаграфічнай прасторы з дапамогай культуры праяўляюцца імпульсы і катэгорыі трансэндэнтнага Непрамоўленага. Сімвалізацыя прасторы, пакліканая адлюстроўваць у ландшафце катэгорыі Духа, ёсць змена якасці рэальнай прасторы шляхам праяўлення ў ёй іншай рэальнасці, свету больш высокіх вымярэнняў – свету ідэй, эйдасаў, архетыпаў” [1].

Менавіта асэнсаванае ўспрымання прасторы адрознівае прасторавыя паводзіны чалавека, абумоўлівае цесную прыхільнасць да асвоенай прасторы не столькі фізічную, колькі духоўна-псіхалагічную. Дамінаванне маральна-духоўных, этычных чыннікаў ва ўспрымання прасторы прывяло да яе анталагізацыі, усведамлення як фундаментальнага складніка чалавечага быцця.

У вершы Янкі Купалы “Мая малітва” паяднанасць знакавых прасторавых канцэптаў прыроднай гарызанталі і духоўнай вертыкалі афармляе ўніверсальна-сакральную сістэму каардынат, у якой спалучаны і адбываюцца гісторыка-культурнае здзяйсненне і быццёвая рэалізацыя народна-нацыянальнай супольнасці:

Малюся я небу, зямлі і прастору,
Магутнаму Богу – ўсясвету малюся,
Ва ўсякай прыгодзе, ва ўсякую пору
За родны загон Беларусі [2, с. 115].

Прастора навакольнага свету з’яўляецца важнейшым модусам існавання, найбольш відавочным спосабам праяўлення і рэалізацыі чалавека ў адзінстве яго нацыянальна-ментальных, сацыяльных і фізічных характарыстык. У святле найноўшых навуковых даследаванняў бачыцца мэтазгодным адмаўленне ад уяўленняў пра прастору як толькі кантэкст дзейнасці чалавека. Існуюць меркаванні, што прастора «складае з чалавекам нейкае, няхай перарыўнае, але адзінства, не кантэкст для яго, але агульны з ім “жывы” тэкст. Памежна можна было б гаварыць пра ландшафт, тэрыторыю, краіну, планету як пра “адаленыя” або “працяглыя” абалонкі чалавека, экстрапаляцыі ці метафары цялеснай прасторы» [3, с. 271].

Так, выступаючы своеасаблівым працягам чалавека, прастора ўсведамляецца як фактар набыцця персанальнай і нацыянальнай ідэнтычнасці, скіраванасці да духоўных вяршынь, спасціжэння вышэйшых сэнсаў. Крылаты выраз “На тым стаю і не магу інакш” можна інтэрпрэтаваць як анталагічную формулу асобнай самаідэнтыфікацыі, якая замацоўвае карэлятыўную сувязь маральнай пазіцыі, самасцвярджэння чалавека і месца яго жыцця. Прачулае перажыванне месца “блізка да сэрца” афармляе яго як семіятычна ўпарадкаваную, сэнсава плотную прастору, вопыт нацыянальнага і быццёвага самасцвярджэння і самаідэнтыфікацыі чалавека.

У літаратуры і мастацтве адлюстраванне прасторы скрозь прызму свядомасці садзейнічае таму, што яна пачынае ўспрымацца як “аўтапартрэт душы” (С. Эйзенштэйн). Тонкае адчуванне прасторы і яе прыгажосці, выступаючы важным момантам пісьменніцкай ідэнтыфікацыі і самавыяўлення, абумоўлівае павышаную знакавасць вобразаў прасторы ў мастацкіх тэкстах, іх іканічнасць, здольнасць трансліраваць нацыянальна-быццёвыя сэнсы, бо, паводле А. Шэфтсберы, “усякая прыгажосць ёсць ісціна”. Для творчай асобы, на думку Ю. Лотмана, “рэальная прастора робіцца іканічным вобразам семіясферы – мовай, на якой выражаюцца разнастайныя пазапрасторавыя значэнні, а семіясфера ў сваю чаргу пераўтварае рэальны прасторавы свет, што акружае чалавека, па свайму вобразу і падабенству” [4, с. 320].

Усведамленне нацыянальна-культурнай, эстэтычнай і этычнай каштоўнасці, сэнсавай насычанасці і сімвалічнай знакавасці прасторы як крытэрыю ідэнтычнасці, нацыянальнай і перса-

нальнай, заахвочвае да пашырэння інтэрпрэтацыйнага поля прасторавай вобразнасці ў мастацкіх тэкстах. У гуманітарным асэнсаванні прастора навакольнага свету заўжды ўспрымаецца як аб'ект пазнання і як прадмет эмацыянальна і псіхалагічна насычанага перажывання. Расійскі фізіёлаг і філосаф А. Ухтомскі, які ўвёў у навуковы ўжытак тэрмін “хранатоп”, важнейшае, калі не першачарговае значэнне надаваў інтуітыўна-псіхалагічнаму пазнанню рэчаіснасці: “Сэрца, інтуіцыя і сумленне – самае дальнабачнае з таго, што мы маем”.

У глыбокадумным спасціжэнні канкрэтнай прасторы, яе сімвалізацыі, размяшчэнні ў ёй сэнсу праяўляецца асаблівасць мастацкага бачання свету беларускімі пісьменнікамі. Іван Навуменка ў развагах аб спецыфіцы пісьменніцкага таленту вылучае канкрэтны прасторавы фактар краівадаў: “Пейзажны малюнак <...> заўсёды выклікае пэўны музыкальны настрой <...> Мне пейзажны малюнак, мясціны навеялі асабліва многа твораў <...> Мне здаецца, што літаратура ў яе першааснове не так далёка стаіць ад музыкі <...> І ў дадзеным выпадку пісьменнік нібы пасрэднік, медыятар. Ён недзе ў прыродзе ўбачыў, адчуў пэўны музыкальны настрой і перадаў яго ў сваім творы” [5, с. 179]; “Калі пісьменнік піша пра нейкія падзеі, ён зрокава бачыць тую зямлю, дзе гэта адбылася. Абавязкова! Вось для мяне такое проста неабходна. Нібы сама тая зямля, тая мясцовасць дыктуюць табе рытм, даюць творчы настрой” [5, с. 241]. У творчым інструментары айчынных мастакоў слова прасторавыя складнікі адыгрываюць калі не вызначальную, то вельмі прыкметную і семантычна значную ролю. Па меркаванні Я. Гарадніцкага, “беларуская літаратура была і сёння працягвае заставацца ў самай блізкай паяднасці з матэрыяльнай асновай быцця. Выяўленне рэальных абстаўінаў (і сацыяльнага, і прыроднага характару), у якіх праходзіць жыццё герояў, было на першым плане ў пачынальнікаў беларускай літаратуры, яе класікаў. Гэтая тэндэнцыя па-ранейшаму захоўвае сваю актуальнасць і ў сучаснай літаратуры, асабліва ў творах пісьменнікаў, арыентаваных на рэалістычныя формы пісьма” [6, с. 120].

Прыродна-прасторавае асяроддзе ў шэрагу іншых фактараў паўплывала на духоўна-асобнае фарміраванне многіх беларускіх пісьменнікаў, станаўленне іх сістэмы поглядаў на свет і жыццё, абазначыла ідэйна-тэматычныя прыярэтэты творчасці. Пра “асаблівыя” творчыя адносіны мастакоў слова з прасторай сведчаць разгорнутыя прыродныя апісанні ў творах, псіхалагічна тонкае ўспрыманне і перажыванне наваколля, сэнсавая глыбіня і знакавая прасторавыя вобразы, многія з якіх пераўтварыліся ў эмблематычныя сімвалы Айчыны. Займаючы значнае месца ў ідэйна-эстэтычнай канцэпцыі аўтараў, прастора далучаецца да “часткі нацыянальнай сістэмы агульнакультурных сімвалаў” (Н. Шутая), чым спрыяе выяўленню асаблівасцей нацыянальнай ментальнасці. Канцэптuallyнасць ідэйна-тэматычнага напаўнення ў творах айчынных пісьменнікаў ландшафтна-прасторавыя вобразы (зямлі, хаты, саду, дарогі, рэчкі і інш.) характарызуе іх як знакавыя рэаліі народна-нацыянальнага быцця і ўлучае ў этнакультурную сферу мастацкага чалавеказнаўства.

Вядомыя радкі з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля” “Таёмны вы, зямлі скрыжалі, Чаго ў сябе вы не ўпісалі” заахвочваюць да прачытання тайнапісу прасторы, спасціжэння яе структуры і сэнсу праз прызму чалавечай свядомасці. На падобную зашыфраванасць у радках паэтычных шэдэўраў вышэйшых, таямнічых сэнсаў звярнуў увагу Ю. Лютман у дачыненні да “Боскай камедыі” Дантэ, якога назваў архітэктарам: “Свет як прадукт творчасці павінны валодаць мэтай і значэннем, пра кожную дэталю яго можна было б спытаць: “Што яна азначае?”. Гэта натуральнае для ўспрымання архітэктурнага тварэння пытанне ў дачыненні да прыроды і Сусвету пераўтварае іх у семіятычныя тэксты, сэнс якіх належаў дэшыфроўцы... Свет выступаў як велізарнае пасланне яго Творцы, які на мове прасторавай структуры зашыфраваў таямнічае паведамленне” [7, с. 448].

Мастацкі свет коласаўскіх паэм поліфанічны, шматсэнсавы, сімвалічна зашыфраваны ў адпаведнасці з “шматлучнасцю, шматвобразнасцю і выключнасцю” жыцця, засвоенага ў прасторавыя вобразы, дэталі і структурах. Універсальна-знакавая сімволіка дазваляе інтэрпрэтаваць вобразы не толькі як прыродныя з’явы і маляўнічыя ландшафтна-тапанімічныя адзінкі, але, найперш, як культурную прастору, устойлівую і ўзнаўляльную, якая мае агульначалавечыя каштоўнасці і параметры і мацуецца на сутнасных духоўна-нацыянальных канстантах. Ландшафтна абумоўленыя характарыстыкі суадносныя з нацыянальна-псіхалагічнымі і ствараюць

шырокую гаму ідэйна-сэнсавага напаўнення твораў, больш выразна выяўляюць і акрэсліваюць мастацкія стратэгіі творчай рэалізацыі пісьменніка. Аналізуючы паэму “Сымон-музыка”, Я. Гарадніцкі адзначае, што “ў спосабах разгадкі таямніц быцця, якімі прапаноўвае карыстацца Сымону дзед (Даніла), прысутнічаюць, як гэта ні падасца дзіўным, прыкметы семіятычнага аналізу, расчытаньня глыбіннага сэнсу падзей па нейкіх пакінутых слядах і знаках” [8, с. 124].

– Эге ж, хлопчыку, на свеце
 Многа розных ёсць загадак,
 Ды для іх ёсць свой парадак,
 Іх ключы – у іх прымеце.
 Аб іх вецер нам гаворыць,
 І шумяць аб іх лясы,
 І глядзяць яны з расы,
 Аб іх кажучь неба зоры,
 Воды ў рэчках і азёрах,
 ...Гэта ёсць прымета, знак,
 Толькі трэба адгадаць іх.
 Вось затым жа чалавеку
 І той розум, хлопча, дан,
 Каб ён мог зганяць туман,
 Што гняце яго спрадвеку,
 І каб змог ён, позна-рана,
 Зняць няведання пячаць,
 А той напіс неўчытаны
 Раствумачыць, адгадаць [9, с. 428].

Маляўніча выпісаныя аўтарам ключавыя топасы навакольнай прыроднай прасторы ў сваёй візуальна-тактыльна-акустычнай цэласнасці валодаюць патэнцыяльнай здольнасцю “зняць няведання пячаць”, расшыфроўваюць духоўныя асновы народна-нацыянальнага быцця, трансклююць яго спрадвечную мудрасць, вышэйшыя ісціны і сэнсы. Сімволіка прыроды і нацыянальна-ментальныя характарыстыкі ў творах Якуба Коласа арганічна спалучаны ў адзіны комплекс антрапалагічных значэнняў, у прасторавых катэгорыях наглядна і шматпланавыя выяўлена “геаэтнічная дадзенасць” беларусаў. Такая выразная геаграфічна-прасторавая акрэсленасць і месца развіцця нацыі, яе духоўна-ментальнай цэласнасці выступае аргументам на карысць этнічнай, гісторыка-палітычнай, духоўна-культурнай ідэнтыфікацыі і быццёвага здзяйснення. Вывучэнне асаблівасцей мастацка-эстэтычнага функцыянавання прасторавых вобразаў на глыбінным канцэптуальным узроўні дазваляе больш выразна абазначыць параметры краіны, што абумоўліваюць яе ідэнтычнасць, і асэнсаваць працэсы духоўна-культурнага ўзаемадзеяння з іншымі культурамі, краінамі і народамі.

Д. Ліхачоў называе прыроду “выяўленнем душы народа”, а пейзаж краіны – “элементам нацыянальнай культуры”, падкрэсліваючы тым самым сувязь з эксістэнцыяльным і духоўна-культурнага ведання. Ва ўзаемадзеянні прыроды і чалавека вучоны бачыць “адносіны дзвюх культур, кожная з якіх па-свойму “сацыяльная”, “агульнажыццёвая”, валодае сваімі “правіламі паводзін”. І іх сустрэча будзеца на своеасаблівых маральна-духоўных асновах” [10, с. 433].

Маральна-духоўны патэнцыял асобы, яе першародныя творчыя здольнасці паўнакроўна і шматпланавыя раскрываюцца і рэалізуюцца праз сувязь з самымі простымі, непасрэдна чалавечымі абставінамі, паўсядзённа-побытавымі і натуральна-прыроднымі ўмовамі існавання. Так, І. Навуменка акцэнтуюць гэту сувязь як першасную духоўную патрэбу, выток натхнення і пісьменніцкага майстэрства: “У чалавеку жыве патрэба судакранання з простым, першародным, што ідзе ад зямлі, травы, хмар у небе, ветру ... Люблю, як спявае і пахне зямля” [5, с. 134].

Зварот да твораў класічнай мастацкай спадчыны, у якіх прастора асэнсоўваецца ў аксіялагічным, маральна-этычным і эстэтычным вымярэннях, павінен стаць адным з магістральных дзейсных фактараў пераадолення дэфіцыту жывых і гарманічных стасункаў з рэальнасцю, яе глыбіннага сэнсавага напаўнення. Менавіта літаратура ўяўляе “экалагічна чыстую крыніцу” (Д. Замяцін) атрактыўных прасторавых вобразаў з іх змястоўным характаралагічным патэнцыялам суадносін чалавека і свету.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Лавренова, О. А. Культурный ландшафт: от земли к космосу [Электронный ресурс] / О. А. Лавренова // Космическое мировоззрение – новое мышление XXI века : материалы междунар. науч.-общест. конф. : в 3 т. / Междунар. центр Рерихов. – М., 2004. – Т. 2. – Режим доступа: <https://roerich-lib.ru/index.php/konferentsii-mtsr/204-kosmicheskoe-mirovozzrenie-novoe-myshlenie-xxi-veka-2003-tom-2/4642-lavrenova-o-a-kulturnyj-landshaft-ot-zemli-k-kosmosu>. – Дата доступа: 15.01.2020.
2. Купала, Я. Сбор твораў : у 7 т. / Я. Купала. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972–1976. – Т. 3 : Вершы. Пераклады, 1911–1917. – 1973. – 432 с.
3. Сид, И. О. Геопоэтика: пунктир к теории путешествий : [эссе, статьи, комментарии] / И. О. Сид. – СПб. : Алетейя, 2018. – 428 с.
4. Лотман, Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб., 2000. – 703 с.
5. Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка. – Мінск : Маст. літ., 2012–2017. – Т. 10 : П'есы, вершы, інтэрв'ю, анкеты, выступленні, водзвы на дысертацыі, некралогі, аўтабіяграфія, успаміны, дзённікавыя запісы, лісты 1944–2003. – 2017. – 988 с.
6. Гарадніцкі, Я. А. Мастацкі свет Якуба Коласа: анталогічнае і прадметнае / Я. А. Гарадніцкі // Каласавіны: Якуб Колас. Урокі гісторыі : матэрыялы XXVIII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 70-годдзю вызвалення Беларусі, 100-годдзю Першай сусвет. вайны і 55-годдзю адкрыцця музея Якуба Коласа, Мінск, 3 лістап. 2014 г. / Дзярж. літ.-мемар. музей Я. Коласа ; склад. З. М. Камароўская – Мінск, 2015. – С. 120–125.
7. Лотман, Ю. М. Семиотика пространства / Ю. М. Лотман // Избр. ст. : в 3 т. – Таллин, 1992. – Т. 1 : Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 386–480.
8. Гарадніцкі, Я. Дзве паэмы / Я. Гарадніцкі // Польша. – 2019. – № 11. – С. 114–125.
9. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1972–1978. – Т. 6 : Паэмы «Новая зямля» і «Сымон музыка». – 1974. – 624 с.
10. Лихачёв, Д. С. Избранные работы : в 3 т. / Д. С. Лихачёв. – Л. : Художеств. лит., 1987. – Т. 2 : Великое наследие. Смех в Древней Руси. Заметки о русском. – 493 с.

References

1. Lavrenova O. A. Cultural landscape: from earth to space. *Kosmicheskoe mirovozzrenie – novoe myshlenie XXI veka: materialy mezhdunarodnoi nauchno-obshchestvennoi konferentsii* [The cosmic worldview – the new thinking of the 21st century: materials of the international scientific and public conference]. Moscow, 2004, vol. 2. Available at: <https://roerich-lib.ru/index.php/konferentsii-mtsr/204-kosmicheskoe-mirovozzrenie-novoe-myshlenie-xxi-veka-2003-tom-2/4642-lavrenova-o-a-kulturnyj-landshaft-ot-zemli-k-kosmosu> (accessed 15.01.2020) (in Russian).
2. Kupala Ya. *Collected work. Vol. 3. Poems, translations, 1911–1917*. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1973. 432 p. (in Belarusian).
3. Sid I. O. *Geopoetics: dotted line to the travel theory*. St. Petersburg, Aleteiya Publ., 2018. 428 p. (in Russian).
4. Lotman Yu. M. *Semiosphere*. St. Petersburg, Iskustvo-SPb Publ., 2000. 703 p. (in Russian).
5. Navumenka I. Ya. *Collected works. Vol. 10. Plays, poems, interviews, questionnaires, speeches, reviews of dissertations, obituaries, autobiography, memories, diary entries, letters 1944–2003*. Minsk, Mastatskaya litaratura Publ., 2017. 988 p. (in Belarusian).
6. Garadnitski Ya. A. The art world of Yakub Kolas: ontological and objective. *Kalasaviny: Yakub Kolas. Uroki gistoryi: materyyaly XXVIII navukovai kanferentsyi, prysvechanai 70-goddzyu vyzvalennya Belarusi ad nyametska-fashystskikh zakhopnikau, 100-goddzyu Pershai susvetnai vainy i 55-goddzyu adkrytstsia Dzyarzhhaunaga litaraturna-memaryyal'naga muzeya Yakuba Kolasa, 3 listapada 2014 g., Minsk* [Kolasaviny: Yakub Kolas. History Lessons: Proceedings of the XXVIII Scientific Conference Dedicated to the 70th Anniversary of the Liberation of Belarus from Nazi Invaders, the 100th Anniversary of the First World War and the 55th Anniversary of the Opening of the Yakub Kolas State Literary Memorial Museum, November 3, 2014, Minsk]. Minsk, 2015, pp. 120–125 (in Belarusian).
7. Lotman Yu. M. Semiotics of space. *Selected articles. Vol. 1. Articles of semiotics and typology of culture*. Tallin, 1992, pp. 386–480 (in Russian).
8. Garadnitski Ya. Two poems. *Polymya* [Flame], 2019, no. 11, pp. 114–125 (in Belarusian).
9. Kolas Ya. *Collected works. Vol. 6. Poems “New Land” and “Simon the musician”*. Minsk, Mastatskaya litaratura Publ., 1974. 624 p. (in Belarusian).
10. Likhachev D. S. *Selected works. Vol. 2. Great heritage. Laugh in Ancient Russia. Notes about Russian*. Leningrad, Khudozhestvennaya literatura Publ., 1987. 493 p. (in Russian).

Информация об авторе

Шаладонова Жанна Сергеевна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: shaladonov@tut.by

Information about the author

Zhanna S. Shaladonava – Ph. D. (Philol.), Senior Scientific Researcher. Center for Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: shaladonov@tut.by

ПРАВА
LAW

УДК 342
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-102-108>

Поступила в редакцию 16.10.2020
Received 16.10.2020

И. В. Шахновская

Полоцкий государственный университет, Новополоцк, Беларусь

**ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ О КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
СОЦИАЛЬНЫХ ОБЩНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ**

Аннотация. Рассматриваются вопросы, связанные с установлением общих положений о конституционно-правовой ответственности социальных общностей в условиях процессов цифровизации. Делается акцент на особых социальных общностях – электронных объединениях, выделении особенностей их правового статуса. В рамках рассмотрения вопроса о конституционно-правовой ответственности проводятся разграничения в порядке ее наступления в зависимости от формы образования (создания) социальных общностей как субъектов конституционно-правовых отношений. Особое внимание уделяется изменениям, происходящим в конституционно-правовой сфере в период развития информационных технологий, а также их влиянию на субъектный состав правовых отношений.

Ключевые слова: цифровизация, конституционно-правовая ответственность, конституционно-правовые отношения, социальные общности, электронные объединения

Для цитирования: Шахновская, И. В. Общие положения о конституционно-правовой ответственности социальных общностей в условиях цифровизации / И. В. Шахновская // Вест. Нац. акад. наук Беларуси. Сер. гуманитар. наук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 102–108. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-102-108>

Irina V. Shakhnouskaya

Polotsk State University, Novopolotsk, Belarus

**GENERAL PROVISIONS ON THE CONSTITUTIONAL LEGAL RESPONSIBILITY
OF SOCIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION**

Abstract. The article discusses issues related to the establishment of general provisions on the constitutional and legal responsibility of social communities in the context of digitalization processes. Emphasis is placed on special social communities – electronic associations, highlighting the features of their legal status. Within the framework of considering the issue of constitutional and legal responsibility, distinctions are made in the order of its occurrence, depending on the order of formation (creation) of social communities as subjects of constitutional and legal relations. Particular attention is paid to the changes taking place in the constitutional and legal sphere during the development of information technologies, their impact on the change in the subject composition of legal relations.

Keywords: digitalization, constitutional and legal responsibility, constitutional and legal relations, social communities, electronic associations

For citation: Shakhnouskaya I. V. General provisions on the constitutional legal responsibility of social communities in the conditions of digitalization. *Vesti Natsyonal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 102–108 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-102-108>

Введение. Динамика развития общественных отношений, конституционного законодательства способствует как возникновению новых и малоисследованных субъектов (к примеру, социальных общностей), так и с модификацией сущности имевших место ранее субъектов права. Создание новой сферы правовых отношений (в сфере киберпространства, правоотношений в сфере цифровой реальности) влечет за собой изменение субъектного состава.

Основная часть. В сфере конституционно-правового регулирования имеются различные научные подходы относительно признания (непризнания) новых участников правовых отношений

в качестве субъектов. К примеру, С. А. Авакьян отмечает, что вопрос о возможности признания в качестве субъектов конституционно-правовых отношений различных организационных форм коллективного выражения гражданами своих интересов не получил должного теоретического разрешения [1, с. 49]. При этом автор в качестве такого рода иных форм рассматривает собрания граждан, митинги, демонстрации, шествия, пикеты. По мнению С. А. Авакьяна, если, например, различные манифестации проводятся внутренне определенным образом спаянной совокупностью людей, то, скорее всего, это будет объединение и его следует считать субъектом конституционно-правового отношения, а саму манифестацию – организационной формой их самовыражения [1, с. 49]. Такой подход допускает возможность постоянного расширения круга социальных общностей (как субъектов конституционно-правовых отношений) на основании наличия определенных признаков, к числу которых можно отнести внутреннюю организацию объединения людей, имеющих предусмотренную конституционным законодательством форму самовыражения. При этом отметим, что такое изменение круга социальных общностей будет объясняться динамикой конституционного законодательства Республики Беларусь.

Конституция в ряде норм прямо признает отдельные социальные общности субъектами конституционно-правовых отношений. К примеру, таковыми признаются социальные группы (ч. 2 ст. 4), народ (ч. 1 ст. 3; ч. 1 ст. 9), национальные и иные общности (ч. 1 ст. 14; ст. 15), молодежь (ч. 6, ч. 7 ст. 32), трудящиеся (ч. 8 ст. 13), женщины (ч. 5 ст. 32) и др. Таким образом, на сегодняшний день к числу субъектов конституционно-правовых отношений, которых можно объединить под термином «социальная общность», относятся социальные группы, слои населения (здесь возможно выделение по различным критериям), семья, местные сообщества, национальные общности, народ, иные общности и др.

В рамках данного исследования под социальной общностью как субъектом конституционно-правовых отношений предлагается понимать определенную, имеющую социальную природу возникновения совокупность лиц, объединяющим началом которой являются такие факторы (признаки), как общность языка, традиций, интересов, культуры, половая, социальная или национальная принадлежность, возраст, вероисповедание и др., которая может выступать реальным участником конституционно-правовых отношений с целью коллективного выражения (защиты) своих интересов, правовой статус которой регламентирован нормами конституционного законодательства, не имеющая при этом статуса юридического лица, а также при соблюдении иных условий, предусмотренных конституционным законодательством.

ООН принят ряд международных документов, определенным образом связанных с различными правами и обязанностями субъектов правоотношений в цифровом пространстве, в частности, Хартия о сохранении цифрового наследия 2003 г., положения которой направлены на сохранение человеческих знаний и различных форм их выражения в цифровой среде. Можно отметить, что Хартией формируется новое конституционное право в рамках национальных государств – право будущих поколений на доступ к цифровому наследию государства. Это важное направление в электронном государстве, которое обязывает уполномоченных субъектов принимать все возможные меры для своевременного обновления информационных устройств и программ, содержащих элементы цифрового наследия.

К этой категории международных документов относится Конвенция ООН об использовании электронных сообщений в международных договорах 2005 г., которая предлагает «применять электронные сообщения в связи с заключением или исполнением договоров между сторонами, коммерческие предприятия которых находятся в разных государствах». Данным документом устанавливается особый порядок реализации для юридических лиц развития свободы предпринимательской деятельности.

Главная проблема заключается в определении характера произошедших изменений в правовом статусе субъектов правовых отношений в сфере построения «электронного государства». Стоит отметить, что сам процесс построения информационного общества и электронного государства «запущен» относительно давно. Так, построение электронного государства в Республике Беларусь берет начало с 2003 г., когда было принято Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 27.12.2002 г. № 1819 «Об утверждении Государственной программы информа-

тизации Республики Беларусь на 2003–2005 гг. и на перспективу до 2010 года “Электронная Беларусь”». В дальнейшем также был принят ряд нормативных правовых актов, стимулирующих дальнейшее построение электронного государства. В настоящий момент действует Стратегия развития информатизации в Республике Беларусь на 2016–2022 гг., утвержденная на заседании Президиума Совета Министров от 03.11.2015 г. № 26.

Важно определить, требуется ли разработка нового блока законодательства либо достаточно применить аналогию имеющегося правового регулирования поведения субъектов в сети Интернет. Показательно, что 10 марта 2019 г. в Москве прошел митинг, главной целью которого являлась пропаганда новой общественной кампании «Цифровая оборона», которая ставит задачу вовлечь пользователей информационного пространства в юридически значимые действия для самозащиты своих цифровых прав [2]. Такой митинг явился политической реакцией общества на законопроект «О суверенном Интернете».

Думается, что при решении вопроса о «новом» правовом регулировании правового статуса субъектов конституционно-правовых отношений важно обратить внимание на ряд факторов.

Во-первых, это само содержание и понимание конкретной сферы «электронного государства» (электронная торговля, электронная медицина, электронное образование и др.), уяснение ее специфики, выявление качественных изменений в связи с развитием киберпространства. К примеру, в Республике Беларусь планируется разработка новой концепции местного самоуправления, в которой ведущие эксперты предлагают создавать систему электронного управления на местах с учетом развивающихся IT-технологий. В этой связи уместно создавать различные информационные платформы, которые будут обеспечивать непосредственный доступ населения к достижению консенсуса, ведению «диалога» с органами государственной власти на местах. Отметим, что отдельные элементы в государстве уже функционируют. К примеру, законодательством Республики Беларусь об обращениях граждан предоставлено право обращений в государственные органы, государственные организации, учреждения, к должностным лицам путем подачи электронных обращений. Такой институт в целом необходимо считать прогрессивным, однако в должной мере функцию «диалога, посредничества» он не выполняет.

Во-вторых, это уяснение сущности основных прав и свобод. В этом направлении имеются различные подходы. Так, А. А. Карцхия отмечает, что «цифровая революция формирует новые права в цифровом пространстве Интернета, иных информационно-коммуникационных технологиях, придает новые, порой неожиданные, аспекты реализации основных прав и свобод гражданина» [3, с. 34]. Другая категория ученых придерживается подхода о новых способах реализации имеющихся прав в условиях цифровой эпохи с использованием IT-технологий. К примеру, в 2018 г. в Западной Вирджинии (США) американскими гражданами впервые было реализовано право избирать с помощью блокчейн-платформы. Это позволило гражданам США, находящимся за пределами государства, реализовать свое избирательное право. Относительно данного вопроса В. Д. Зорькин высказывает следующую позицию: «В условиях новой цифровой реальности для государства настала пора конкретизировать фундаментальные права и свободы человека (свобода выражения мнения, включающая свободу получать и распространять информацию и идеи без какого-либо вмешательства со стороны публичных властей и независимо от государственных границ; право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну и др.)» [4].

В-третьих, это определение характера субъектов правоотношений, являются ли они «новыми», не известными до этого в правовой реальности. Например, если вести речь о вновь возникших субъектах правоотношений, то можно говорить, к примеру, о группе лиц, подающих электронную петицию, о блогерах, об операторах киберплатформ и др.

Построение электронного государства порождает новые конституционные принципы в целях достижения устоявшейся в доктрине баланса известной триады – «человек–общество–государство». Поскольку тенденция цифровизации – это тенденция всех государств, то в нормах конституций важно пересмотреть содержание принципа нейтралитета государства, наполнив его новым содержанием – с учетом нейтралитета информационных технологий во внешней политике. Важно обозначить принцип доступности предоставления информации, передачи данных

через глобальную сеть Интернет, принцип гендерного равенства и формирования образов в информационном пространстве.

Активное участие в интернет-пространстве субъектов конституционно-правовых отношений предполагает повышение их правовой и политической ответственности. В этом направлении действия субъектов могут носить как правомерный, так и противоправный характер. В настоящий момент в доктрине конституционного права не сложилось единого мнения относительно признания социальных общностей в качестве субъектов ответственности в конституционно-правовых отношениях. Малоизученность данного вопроса обусловлена тем, что само понимание «социальной общности» является спорным среди конституционалистов. Кроме того, данный субъект конституционно-правовых отношений недостаточным образом формализован и внутренне организован (хотя определенная степень внутренней организации присутствует) для того, чтобы разработать концепцию ответственности социальных общностей.

Что касается конституционной ответственности социальных общностей, то стоит обратить внимание на проблематику вины коллективного субъекта в конституционном праве. Интересным представляется подход Н. А. Бобровой и Т. Д. Зражевской, согласно которому вину в конституционном праве нельзя рассматривать только через категории ее психологических форм (умысел и неосторожность) [5, с. 66]. Авторы предлагают в данном случае на первое место выдвинуть ряд социально-политических критериев, к примеру, коллективные убеждения, интересы и т. д. [5, с. 66]. Считаем, что по причине низкой структурированности и отсутствия внешней формализованности социальной общности как коллективного субъекта такая особенность применима к вопросу о вине социальной общности как субъекта конституционно-правовой ответственности.

В преамбуле Конституции Республики Беларусь содержится формулировка относительно вопроса ответственности народа за настоящее и будущее нашего государства. Однако такого рода ответственность нельзя относить к правовой, поскольку имеется в виду определенный политический аспект ее содержания. Если вести речь о становлении электронного государства и (как одного из его составляющих) развитии института электронной демократии, то последовательно вытекает вывод о политической ответственности народа за настоящее и будущее электронного государства. В данном контексте речь идет о готовности обеспечить реализацию в полной мере прав и свобод граждан с учетом соответствующего уровня развития информационных технологий, о повышении ответственности кандидатов на выборные должности, проводящих предвыборную агитацию в сети Интернет, о качестве информации, размещенной в глобальном информационном пространстве, в том числе и о состоянии окружающей среды («электронная экология» – на данный момент «модное» направление) и др.

Необходимо обратить внимание на то, что особенности конституционной ответственности различных групп и разновидностей социальных общностей имеют определенные отличия. Так, сущность конституционно-правовой ответственности социальных общностей, которые созданы естественным путем, состоит в наступлении неблагоприятных последствий для данной группы субъектов, которые возникли вследствие неисполнения конституционных обязанностей либо нарушения установленных конституционно-правовых запретов. Как правило, такие общности субъектом ответственности не являются, поскольку имеют особый характер (народ, национальные меньшинства, инвалиды, дети, женщины, молодежь и т. д.). В то же время социальные общности, которые созданы искусственным путем (инициативные группы, общности лиц, подающих коллективное обращение), могут выступать одновременно и участником конституционно-правового отношения, и субъектом конституционно-правовой ответственности.

Особенностями конституционно-правовой ответственности социальных общностей как субъектов конституционно-правовых отношений являются следующие:

а) конституционно-правовая ответственность многих социальных общностей основывается на том, что она содержит в себе социальный аспект, исходя из природы такого субъекта и его коллективной формы;

б) конституционно-правовая ответственность многих социальных общностей, как правило, носит позитивный характер. Позитивная юридическая ответственность является смешанной

категорией нравственно-правового характера. Если говорить о позитивной ответственности социальных общностей, то стоит отметить, что она возникает тогда, когда социальная общность имеет важное значение для общества и государства. Такая ответственность установлена, как правило, регулятивными правовыми нормами. Сущность позитивной ответственности социальных общностей состоит в необходимости общности исполнять соответствующие юридические обязанности. Наша позиция обусловлена низкой степенью формализованности правовой регламентированности конституционно-правового статуса социальных общностей как субъектов конституционно-правовых отношений;

в) специфика конституционно-правовой ответственности данных субъектов исходит из сущности социальной общности как единого коллективного субъекта, который представляет собой определенную совокупность его участников. У такого субъекта есть свои внутренние интересы, отдельная степень внутренней организованности, неоднородный состав и т. д. В то же время такой субъект не является юридическим лицом;

г) специфика конституционно-правовой ответственности социальных общностей будет обусловлена тем, что в данном случае могут быть различия между субъектом конституционно-правовой ответственности и субъектом конституционного правоотношения. По существу, речь идет о том, что социальная общность в целом может выступать как субъект ответственности, однако не являться субъектом конституционного правонарушения либо наоборот.

Вместе с тем в современный период все большее значение приобретают различные объединения в сети Интернет. В этой связи происходит переосмысление, а также конкретизация устоявшихся социальных отношений с помощью использования социальных сетей в Интернет-пространстве. Появление такого рода «электронных общественных объединений» обусловлено переходом к новому типу отношений, развивающихся в рамках информационного общества, построения «электронного государства». Новые коллективные субъекты, как правило, формируются с целью решения разовых вопросов, создаются на временный срок и выступают наиболее быстрым, эффективным и доступным способом участия граждан в управлении делами общества и государства.

Электронные общественные объединения являются элементами гражданского общества, которое в свою очередь в современный период не связано границами территориальности в государстве, что обусловлено перемещением ряда его субъектов в сеть Интернет. Вместе с тем в науке конституционного права гражданское общество выступает значимым элементом при построении диалога между обществом и государством, а также в достижении определенного конституционно-правового баланса их интересов. Свою принципиальную позицию о роли гражданского общества в доктрине конституционализма высказывает С. А. Денисов. Так, автор отмечает, что «в его основе лежат идея подчинения государства обществу граждан и направление государства на службу правам и свободам человека и гражданина» [6, с. 12]. Тем не менее свобода и самостоятельность гражданского общества и его институтов не могут быть абсолютными, что установлено рядом конституционно-правовых норм.

Так, в соответствии с ч. 1 ст. 23 Конституции Республики Беларусь «ограничение прав и свобод личности допускается только в случаях, предусмотренных законом, в интересах национальной безопасности, общественного порядка, защиты нравственности, здоровья населения, прав и свобод других лиц» [7]. Несмотря на то что буквальное толкование данной нормы Основного Закона позволяет применять ее действие в решении вопросов об ограничениях прав личности, считаем, что действие должно распространяться и на коллективные права и свободы индивидов.

В этой связи важно ограничивать и контролировать такие электронные общественные объединения в сети Интернет, которые пропагандируют военные действия, расовую или иные формы дискриминации, призыв к протестам, подрыву государственной власти и др. Такие действия следует рассматривать как необходимые для обеспечения конституционно-правового баланса интересов государства и общества и как не посягающие на коллективные конституционные права и свободы.

В своем исследовании И. М. Япрынец упоминает о гражданских инициативах в конституционной сфере, под которыми автор понимает действия граждан, направленные на их конструктивное участие в управлении делами общества и государства с целью обеспечения общественных интересов. При этом автор отмечает, что такие представители общественности могут быть как постоянно действующими формированиями, так и формируемыми исключительно для реализации определенной инициативы [8, с. 17].

Правовая защита прав объединений в цифровой реальности не урегулирована действующими нормативными правовыми актами. Отметим, что Российская Федерация в данном направлении сделала большой шаг вперед в законодательной регламентации цифровых прав, однако только в гражданской сфере. Так, Федеральным Законом Российской Федерации от 18.03.2019 г. № 34-ФЗ были внесены изменения в Гражданский кодекс Российской Федерации путем включения в область законодательного регулирования категории «цифровых прав». Отметим, что в Республике Беларусь, несмотря на принятие Декрета Президента Республики Беларусь от 21 декабря 2017 г. № 8 «О развитии цифровой экономики», схожие нормы до настоящего времени не внесены.

Такого рода «электронные объединения» имеют ряд отличий от «классических» общественных объединений Республики Беларусь.

В частности, важной особенностью является гибкость таких образований, их мгновенная реакция и принятие решения по определенному вопросу в сфере управления обществом или государством. Это обусловлено отсутствием формальных требований к регистрации, разработке уставных документов, минимальными требованиями к структуре и численности объединения и т. д. Положительным примером является эстонский опыт, когда в период избирательной кампании внедрили электронное голосование, что позволило такому субъекту конституционно-правовых отношений с помощью информационных технологий реализовать свое избирательное право. В Исландии таким образом в сети Facebook был подготовлен проект Конституции с учетом более 300 предложений и комментариев, полученных в сети Интернет.

Значимым отличием электронных объединений выступает также возможность организации публичных дискуссий через социальные сети, правовые форумы и другие информационные площадки. Такие дискуссии позволят привлечь внимание общественности к правовым проблемам в общественной и государственной сфере.

Кроме того, электронные объединения носят, как правило, ситуативный характер. Они могут создаваться по собственной инициативе для решения разовой, одномоментной задачи. Такими примерами могут выступать инициативы граждан по подаче электронных петиций, группы пользователей в социальной сети «ВКонтакте» и др. Принятие решения при этом может осуществляться нажатием одной клавиши «Принять», «Участвовать», «За», «Против» и т. д. Дальнейшее существование такого объединения по существу не имеет смысла, в то время как объединения «классической природы образования» носят постоянный характер, создаются в целях длительного решения определенного круга проблем.

Заключение. Построение электронного государства влечет модификацию содержания и правового статуса субъектов конституционно-правовых отношений. Это обусловлено спецификой определенной сферы в электронном государстве, а также происходящих в ней качественных изменений в связи с развитием цифровой реальности. Важное значение имеет новое понимание содержания прав и свобод субъектов правоотношений, реализация которых происходит с использованием информационных технологий. При этом ряд субъектов конституционно-правовых отношений является «новым» для сферы правовой действительности. В эпоху электронного государства на смену устаревшим классическим субъектам конституционно-правовых отношений приходят новые. Таковыми являются электронные общественные объединения, представляющие собой образования (инициативы), не имеющие, как правило, формального оформления (в виде регистрационных уставных документов), носящие ситуативный характер, способные в кратчайшие сроки принимать решения в сфере управления обществом и государством. Зарубежный практический опыт доказывает большой потенциал такого рода объединений, особенно в сфере защиты и реализации конституционных прав и свобод.

Список использованных источников

1. Авакьян, С. А. Конституционное право России : учеб. пособие : в 2 т. / С. А. Авакьян. – М. : Юристъ, 2005. – Т. 1. – 719 с.
2. Дарбинян, С. Держать «цифровую оборону» [Электронный ресурс] : [интервью] / С. Дарбинян ; беседовала Л. Саркисян // Новая газ. – 2019. – 9 марта. – Режим доступа: <https://novayagazeta.ru/articles/2019/03/09/79811-derzhat-tsfrovuyu-oboronu>. – Дата доступа: 24.07.2020.
3. Карцхия, А. А. Цифровая трансформация и права человека / А. А. Карцхия // Рус. политология. – 2018. – № 4 (9). – С. 33–38.
4. Зорькин, В. Право в цифровом мире: размышления на полях Петербургского международного юридического форума [Электронный ресурс] / В. Зорькин // Рос. газ. – 2018. – 29 мая (№ 115). – Режим доступа: <https://rg.ru/2018/05/29/zorkin-zadacha-gosudarstva-priznavat-i-zashchishchat-cifrovye-prava-grazhdan.html>. – Дата доступа: 20.06.2020.
5. Боброва, Н. А. Ответственность в системе гарантий конституционных норм. Государственно-правовые аспекты / Н. А. Боброва, Т. Д. Зражевская ; науч. ред. В. С. Основин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 154 с.
6. Денисов, С. А. Основные конституционные обязанности государства и их реализация / С. А. Денисов // Конституц. и муницип. право. – 2019. – № 6. – С. 12–19.
7. Конституция Республики Беларусь 1994 г. : с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 нояб. 1996 г. и 17 окт. 2004 г. – Минск : Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2006. – 62 с.
8. Япрынец, И. М. Общественный контроль в системе гражданских инициатив в Российской Федерации: конституционно-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / И. М. Япрынец. – М., 2018. – 26 с.

References

1. Avak'yan S. A. *Constitutional law of Russia. Vol. 1*. Moscow, Yurist" Publ., 2005. 719 p. (in Russian).
2. Darbinyan S. Maintain "digital defense". *Novaya gazeta* [New Newspaper], 2019, 9 March. Available at: <https://novayagazeta.ru/articles/2019/03/09/79811-derzhat-tsfrovuyu-oboronu> (accessed 24.07.2020) (in Russian).
3. Kartskhiya A. A. Digital transformation and human rights. *Russkaya politologiya = Russian Political Science*, 2018, no. 4 (9), pp. 33–38 (in Russian).
4. Zor'kin V. D. Law in the digital world: reflections on the sidelines of the St. Petersburg International Legal Forum. *Rossiiskaya gazeta* [Russian News], 2018, 29 May, no. 115. Available at: <https://rg.ru/2018/05/29/zorkin-zadacha-gosudarstva-priznavat-i-zashchishchat-cifrovye-prava-grazhdan.html> (accessed 05.02.2020) (in Russian).
5. Bobrova N. A., Zrazhevskaya T. D. *Responsibility in the system of guarantees of constitutional norms. State and legal aspect*. Voronezh, Voronezh University Publishing House, 1985. 154 p. (in Russian).
6. Denisov S. A. The main constitutional obligations of the state and their discharge. *Konstitutsionnoe i munitsipal'noe pravo* [Constitutional and Municipal Law], 2019, no. 6, pp. 12–19 (in Russian).
7. *Constitution of the Republic of Belarus 1994: with amendments and additions adopted in republican referendums on November 24, 1996 and October 17, 2004*. Minsk, National Center for Legal Information of the Republic of Belarus, 2006. 62 p. (in Russian).
8. Yaprntsev I. M. *Public control in the system of civil initiatives in the Russian Federation: constitutional and legal research*. Abstract of Ph.D. diss. Moscow, 2018. 26 p. (in Russian).

Информация об авторе

Шахновская Ирина Викторовна – кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права и государственного управления. Полоцкий государственный университет (ул. Блохина, 29, 211440, Новополоцк, Республика Беларусь). E-mail: irochka15012@yandex.ru

Information about the author

Irina V. Shakhnovskaya – Ph. D. (Law), Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Public Administration. Polotsk State University (29 Blokhina Str., Novopolotsk 211440, Belarus). E-mail: irochka15012@yandex.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЭКАНОМІКА ECONOMICS

УДК 631.158:658.387.64
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-109-116>

Поступила в редакцию 22.09.2020
Received 22.09.2020

М. В. Лебедевич

Институт экономики Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

ПРОИЗВОДСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОРЕВНОВАНИЕ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ФОРМА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Рассматривается понятие «состязательность» в различных аспектах жизнедеятельности общества. В процессе анализа трудов отечественных и зарубежных ученых выявлено, что состязательность активно использовалась и используется в экономике, в частности, как инструмент стимулирования труда в виде проведения соревнований. В качестве экономических форм состязательности можно выделить трудовое соревнование, экономическое соревнование, производственное соревнование, социалистическое соревнование. Отмечаются характерные черты и недостатки каждой из форм.

Автор статьи, учитывая особенности каждой из экономических форм состязательности, обосновывает необходимость введения новой формы – производственно-экономического соревнования, дает собственное определение термина «производственно-экономическое соревнование», адаптированное к белорусской экономической системе. Отмечается, что проведение производственно-экономических соревнований является действенным механизмом стимулирования труда работников и повышения производительности труда в целом. Излагаются принципы проведения производственно-экономических соревнований, описывается механизм проведения.

Делается вывод, что состязательность как специфическая черта личности является действенным инструментом стимулирования труда. В условиях производственной деятельности целесообразно ввести и применить систему производственно-экономических соревнований, которая будет максимально адаптированной к производственным условиям современной белорусской экономики и станет предпосылкой повышения производительности труда.

Ключевые слова: состязательность, соревнование, конкуренция, трудовое соревнование, экономическое соревнование, производственное соревнование, производственно-экономическое соревнование

Для цитирования: Лебедевич, М. В. Производственно-экономическое соревнование как экономическая форма состязательности / М. В. Лебедевич // Вест. Нац. акад. наук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 109–116. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-109-116>

Marina V. Lebedevich

Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

INDUSTRIAL AND ECONOMIC COMPETITION AS AN ECONOMIC FORM OF LABOR MOTIVATION

Abstract. The article discusses the concept of “competitiveness” in various aspects of the life of society. It was revealed in the course of the analysis of the works of domestic and foreign scientists that the competitiveness was actively used and is used in the economy, in particular, as a tool to stimulate labor in the form of competitions. As economic forms of competition, one can single out: labor competition, economic competition, production competition, socialist competition. The characteristic features and disadvantages of each of the forms are noted.

The author of the article, taking into account the peculiarities of each of the economic forms of competition, substantiates the necessity of introducing a new form – industrial and economic competition, gives his own definition of the term “industrial and economic competition”, adapted to the Belarusian economic system. It is noted that holding industrial and economic competitions is an effective mechanism in stimulating the labor of workers and increasing labor productivity in general. The principles of holding production and economic competitions are stated, the mechanism of holding is described.

It is concluded that competitiveness, as a specific personality trait, is an effective tool for stimulating labor, and in terms of production activity, it is advisable to introduce and apply a system of industrial and economic competition, which will be maximally adaptive to the production conditions of the modern Belarusian economy and will become a powerful catalyst for increasing labor productivity.

Keywords: competitiveness, competition, labor competition, economic competition, production competition, industrial and economic competition

For citation: Lebedevich M. V. Industrial and economic competition as an economic form of labor motivation. *Vestsi Natsyonal'най akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 109–116 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-109-116>

Введение. В результате взаимодействия в социуме человек постоянно находится в процессе состязательности, для которой характерно достигать целей с наименьшими затратами труда и времени, причём осознание своей лидерской позиции и стремление к ней стимулируют самоотдачу и раскрывают скрытые способности.

Состязательность – психофизическая особенность, свойственная личности, которая проявляется в стремлении добиться наилучших результатов. Учитывая особенности этой черты, проявления состязательности отчетливо можно наблюдать в социуме (спортивные соревнования, судебные заседания, предвыборные дебаты и пр.). Выделяют психологические, экономические, педагогические, политические, социологические формы состязательности.

В экономической литературе феномену состязательности уделяется немало внимания. Выделяют две первичные специфические формы состязательности – конкуренцию и соревнование. Обе формы являются экономическими категориями, которые характеризуются следующими общими чертами: в их основе лежит природная склонность к состязательности и они возникают независимо от желания людей. Несмотря на общую природу понятий, их следует разграничивать. Конкуренция – соперничество, которое происходит между конкурентами в условиях ограниченности ресурсов. Если ресурс не ограничен или не привлекателен, то поле для конкуренции не возникает [1]. Соревнование в свою очередь направлено не на вытеснение участников, а на повышение производственных показателей, оно организовывается в большинстве случаев как добровольное. Конкурентами на рынке становятся по принуждению, в соответствии с законами рынка. Соревнование – добросовестная конкуренция, которая не ставит перед собой задачу ослабления экономики противника, цель соревнования – усилить собственную экономику, сделав ее более конкурентоспособной [2].

В конкурентной борьбе отчетливо выражено стремление к уничтожению конкурента любыми методами для достижения монопольного положения на рынке. Цель соревнования – не уничтожение соперника, а достижение экономического и социального успеха в процессе состязательности, где предполагается взаимопомощь ради достижения общего результата.

Для трудовой деятельности работников внутри крупных корпораций характерно полное абстрагирование от общей цели, преследуются персональные выгоды и нацеленность на индивидуальный результат. Применение механизма соревнования в свою очередь поможет объединить общие усилия, улучшит сплоченность коллектива, трудовая активность работников станет ориентирована на общий результат. В производстве наиболее яркими примерами проявления экономических форм состязательности стали социалистическое, экономическое, производственное, трудовое соревнования.

Понятия «состязательность» и «конкуренция» в исследованиях зарубежных ученых не разграничиваются, однако можно найти немало примеров в иностранной литературе, где состязательность используется как психологическая особенность человека для повышения производственных показателей [3].

Соревнования как экономические формы состязательности. Отдельно соревнование как экономическая форма состязательности отечественными учеными практически не рассматривается, но при отсутствии в научной литературе системного подхода можно найти упоминания о производственном, экономическом, трудовом, социалистическом соревнованиях (в большей степени в работах советских ученых).

Об экономическом соревновании как методе управления упоминается в работах Л. А. Бейлина, В. И. Буця, М. И. Войекова, Д. И. Гогохия, П. В. Гречишникова, Я. А. Кронрода, И. Т. Лашинского, В. А. Шабашева.

Анализ научных работ об экономическом соревновании позволил сформулировать общее определение: экономическое соревнование – это целенаправленный процесс воздействия на ини-

циативу и творчество работников и использования их для достижения высокой эффективности производства, воспитания и всестороннего развития человека. Ведущими субъектами экономического соревнования являются предприятия. В непосредственной связи с экономическим соревнованием рассматривается трудовое соревнование. Оно возникает в результате совместных трудовых усилий работников, бригад, участков, цехов, где объектом оценки служат итоги труда [4].

Различие трудового и экономического соревнований заключается в их целевой направленности. Главное в экономическом соревновании – итоговые экономические показатели деятельности предприятия, а не личные трудовые достижения отдельных работников. Стимулирующая функция экономического соревнования базируется на трудовом соревновании. За лучшее удовлетворение спроса потребителей предприятие получает больший доход. Это значит, что задачи трудового соревнования ориентируют на достижение промежуточного результата каждым работником или подразделением, что в конечном итоге обеспечит достижение общих высоких экономических показателей по предприятию.

В научной литературе можно найти лишь теоретические отсылки к трудовому и экономическому соревнованиям. О практическом применении данных экономических форм состязательности сведения отсутствуют, нет также достаточной теоретической и практической ясности по поводу этих понятий, их места в народном хозяйстве.

Фундаментальные исследования состязательности в разрезе социалистического соревнования осуществили В. Г. Гусаков, Н. Ф. Месник, Г. А. Куторжевский, Н. Е. Губанов, И. А. Баткаева, Д. Шопов и др.

Социалистическое соревнование затрагивало все сферы деятельности, характеризовало трудовую жизнь советского общества. Соревнование стало идеологической составляющей, без которой не представлялось дальнейшего развития советской экономики. Проведение социалистических соревнований стало символом достижения максимально возможной производительности труда, повышения качества продукции, благоприятным условием проявления трудовых инициатив, предпосылкой для улучшения качественных показателей и внедрения достижений научно-технического прогресса, что в свою очередь, по убеждениям организаторов, стало мощным толчком для повышения экономических показателей народного хозяйства в целом [5].

Сторонники внедрения социалистического соревнования считали, что данная форма состязательности построена на принципах взаимопомощи и сотрудничества, индивидуальные успехи каждого работника формируют конечный результат работы бригады, коллектива, звена, предприятия и отрасли в целом. Основной движущей силой достижения задач проведения соревнований являлись моральные стимулы и идеологическая составляющая [6].

Несмотря на всесоюзный масштаб проведения соревнования, природное стремление человека к состязательности, идеологическую составляющую, результат от проведения социалистического соревнования в СССР отличался от запланированного.

К сдерживающим факторам при проведении социалистического соревнования можно отнести следующие:

- все производства соревновались как равные при различном уровне оснащенности ресурсами;
- статистическая отчетность для всех видов производств предоставлялась по единой форме;
- у советских управленцев были недостаточные знания в области менеджмента;
- недостаточное оснащение материально-технической базой;
- постоянное изменение ориентировочных плановых показателей;
- отсутствие единого координационного органа, регулирующего проведение соревнования;
- преобладание моральных стимулов над материальными;
- отсутствие четких критериев определения победителей [7].

Несмотря на то что в результате проведения социалистического соревнования в СССР эффект был не таким, как запланирован, на начальном этапе оно стало действенным механизмом повышения производительности труда. Некоторые особенности его организации можно и нужно применять в современном производстве с учетом выявленных недостатков.

В научной литературе встречается понятие «производственное соревнование». Излагаемый авторами материал чаще всего касается соревнования в сфере производства и рассматривается

только как соревнование между отдельными работниками, предприятиями. Необходимо отметить, что примеры проведения производственных соревнований существуют и в Республике Беларусь. С 1996 г. в рамках государственной программы по возрождению и развитию села проводится республиканский фестиваль-ярмарка «Дожинки». Каждую осень страна благодарит своих хлеборобов за тяжелый труд. На этом мероприятии награждают победителей сельскохозяйственных соревнований в различных номинациях, характеризующих процесс производства сельскохозяйственной продукции. До 2014 г. фестиваль-ярмарка «Дожинки» имел формат государственного праздника, в настоящее время он проводится локально – организуется самостоятельно каждой областью в одном из районных центров. Особенности проведения республиканских соревнований нашли отражение в работах В. И. Бельского [8; 15].

Систематизация имеющегося опыта проведения производственных соревнований свидетельствует о том, что данное явление имеет место в Республике Беларусь только при производстве сельскохозяйственной продукции. Разработанные инструкции об организации и порядке подведения итогов производственного соревнования имеют достаточно общий характер и не учитывают индивидуальных особенностей каждого из участников.

Анализ зарубежного опыта использования состязательности в экономике позволил прийти к выводу, что зарубежные ученые понятия «состязательность» и «конкуренция» в своих исследованиях не разграничивают, они объединены общей категорией «competition». Однако в иностранной литературе существует немало примеров, где состязательность эффективно используется в процессе создания механизмов стимулирования и мотивации трудовой активности в зарубежных странах. Там целенаправленно создают условия для проведения соревнований, содействуют развитию процесса состязательности [9].

Примеры использования состязательности имеют место в Японии, в частности, организация соревнования между кружками качества. Основные положения концепции кружков качества были определены Каору Исикава [10]. В своих работах он сформулировал следующее определение: кружок качества – группа людей, функционирующая непосредственно на рабочем месте, основными задачами которой являются поиск, изучение и решение практических задач, а также постоянное обучение. Между кружками должно быть организовано широкое соревнование как внутри фирмы, так и в масштабах всей страны. Применение данного вида соревнования в Японии позволило повысить производственные показатели, укрепить дух коллективизма японских рабочих. Следует отметить, что применение японского опыта в американских и европейских компаниях не дало ощутимого результата по причине индивидуализма: там отсутствует атмосфера доверия и доброжелательности, как в японских компаниях, без которых невозможно формирование нужного морально-психологического климата, способствующего активизации творческих способностей.

Несмотря на то что японская система проведения соревнований не нашла успешного применения в странах США и Европы, имеется немало примеров использования состязательности в этих странах. Американские бизнес-консультанты Т. Питерс и Р. Уотермен в своей книге «В поисках эффективного управления», анализируя факторы, влияющие на эффективность персональной производственной активности, отметили, что зачастую работники дают оценку своим трудовым достижениям путем сравнения себя с коллегами [11].

В Великобритании в конце 1980-х гг. нашла широкое распространение программа признания заслуг работников (employee recognition programs). Программа дает характеристику трудовой активности работников, особо отличившихся поощряют. Методы поощрения довольно разнообразны: от благодарности, выраженной в устной форме, до регламентированных мер вознаграждения за определенные трудовые заслуги. В качестве примера использования в своей деятельности программы признания заслуг работников можно привести британскую компанию по производству безалкогольных напитков и сиропов «Nichols Foods Ltd» [12]. На видном месте выставлен стенд с фотографиями лучших работников, а также со сведениями о достижениях отдельных работников и бригад. По итогам работы каждый месяц происходит вручение специальных премий служащим, показавшим наилучшие достижения в работе, по мнению руководства и коллег. Премированные хотя бы раз на протяжении года работники также отмечаются на ежегодном

собрании. Программа признания заслуг работников внедрена на предприятиях «Ford», а также в компаниях «British Airways», «Scandinavian Airlines» и др. [13].

Во Франции и Германии трудовые отношения характеризуется балльной системой оценки результатов трудовой деятельности работников: премируются работники, набравшие наибольшее количество баллов, которые начисляются пропорционально трудовым заслугам [9; 14].

Механизм производственно-экономического соревнования. Учитывая характеристики описанных видов экономических форм состязательности, а также принимая во внимание особенности экономической системы Республики Беларусь, предлагается ввести и применить в производстве систему производственно-экономических соревнований, которая комплексно учитывала бы нацеленность на общий экономический результат (как в экономическом соревновании) и нюансы межличностного взаимодействия (как в производственном и трудовом соревнованиях). Предлагается авторское определение понятия «производственно-экономическое соревнование» (далее соревнование): это особая форма мобилизации трудовой, производственной и деловой активности работников и коллективов на основе сравнения результатов их деятельности, обеспечения общественного признания и применения мер поощрения.

Основной целью проведения соревнования должно стать повышение трудовой активности работников на производстве в процессе состязательности при помощи четких материальных стимулов.

Характеристика содержания соревнования указывает на непосредственную связь с функциями управления: планированием и прогнозированием, организацией и координацией, мотивацией и стимулированием, контролем.

При проведении соревнования необходимо всесторонне учитывать различные аспекты производственной деятельности: правовые, организационные, экономические, технологические, управленческие.

Посредством поощрения работников не индивидуально, а через сопоставление результатов деятельности повышается эффективность работы сотрудников. При этом используются нестандартные подходы для решения проблем, выявляются наиболее работоспособные и продуктивные сотрудники, извлекается дополнительная выгода, поскольку размер отдачи выше вложений в вознаграждения.

При применении соревнования необходимо соблюдать следующие принципы: гласности, сравнимости результатов, прозрачности, применения передового опыта, взаимопомощи, стимулирования, экономической эффективности.

Принцип гласности предполагает регулярную презентацию некоторой информации о ходе проведения соревнования. Это стимулирует отдельных отстающих участников улучшить свои производственные показатели с целью перемещения на более высокие позиции в итоговом соревновательном протоколе. Необходимо отметить, что содержание этого принципа отличается от такого же принципа в социалистическом соревновании. Несмотря на то что гласность стимулирует участников активизироваться, некоторые показатели соревнования представляют собой коммерческую тайну, поэтому следует очень осторожно относиться к всеобщему разглашению информации о показателях соревновательной деятельности.

Сравнимость результатов подразумевает одинаковые или схожие условия для всех участников соревнования. Особенно это актуально для сельскохозяйственных предприятий, поскольку они в разной степени обеспечены как производственными ресурсами, так и подвержены влиянию природно-климатических факторов. Для нивелирования этих различий рекомендуется проводить группировку предприятий по схожим условиям производства и применять систему корректирующих коэффициентов.

Принцип прозрачности заключается в максимально понятной всем участникам соревнования методике организации. Каждый участник должен быть с ней ознакомлен, понимать, по каким критериям определяется победитель и какое материальное поощрение он получит в случае победы.

Применение передового опыта – принцип, суть которого заключается в детальном изучении и, по возможности, использовании опыта участников-передовиков соревнования, что потенциально приведет к задействованию резервов экономического роста.

Взаимопомощь характерна при проведении соревнований между коллективами, бригадами, предприятиями. Ее суть заключается в том, что достижение высокого общего результата зависит от личного вклада каждого участника. Если кто-то из участников является отстающим, то его коллеги стараются ему помочь, стремясь положительно повлиять на результаты трудовой активности. Таким образом, проявляются взаимовыручка и взаимопомощь.

Применение материальных стимулов необходимо при проведении соревнования. Стимул должен быть четко определен и публично вручен победителям соревнования. Это будет мотивировать участников, которые не смогли занять призовые места, с большим усердием бороться за приз в следующих соревнованиях.

Проведение соревнования должно способствовать повышению эффективности работы предприятия. Проведение социалистического, производственного и трудового соревнований нацелено на рост валового выпуска продукции за счет производительности труда.

Для организации соревнования требуется выработать две основные группы условий и критериев: во-первых, по допуску к участию в соревновании и, во-вторых, по подведению его итогов [15].

Требования допуска к участию должны обеспечивать формирование целевой группы субъектов соревнования по производственной специализации, однотипности используемых техники и технологий, масштабам производственной деятельности. Как правило, допуск к участию в соревновании должен учитывать также выполнение критериев социально- ответственного бизнеса, социальных стандартов (для субъектов хозяйствования и административно-территориальных единиц), выявлять нарушения трудовой и производственной дисциплины, техники безопасности труда (для трудовых коллективов и индивидуальных исполнителей).

Итоговые критерии проведения соревнования должны соответствовать следующим требованиям. В качестве базового критерия должны использоваться основополагающие результаты работы, расчет итогового показателя должен обеспечиваться применением четкой методики, критерии подведения итогов должны отображать усилия участников по росту эффективности труда и производства, позволять ранжирование достижений.

Выводы. Несмотря на то что в отечественной и зарубежной научной литературе отсутствуют исследования в области комплексной характеристики соревнований, механизм проведения которых будет актуален в современных условиях, тем не менее актуальным является анализ имеющегося зарубежного и отечественного опыта использования состязательности, описания проведения трудовых, производственных, экономических, социалистических соревнований, использования элементов состязательности при формировании мотивационных механизмов в зарубежных странах, а также примеры организации производственных соревнований на территории Республики Беларусь. Все это свидетельствует о том, что соревнование существенно влияет на эффективность производства, стимулирует производительность труда и способствует формированию нормального социально-психологического климата. Соревнованию присущи качества, особо ценимые работниками и утраченные в настоящее время: признание обществом и коллективом заслуг работников, чувство коллективизма. Установлено, что состязательность является стимулом повышения эффективности производства, ее можно и нужно применять в отечественной практике в виде соревнований, учитывая при этом основные недоработки при проведении социалистического соревнования в СССР.

Для повышения материальной заинтересованности работников предлагается ввести и применить систему производственно-экономических соревнований, которая будет построена с учетом отечественного и зарубежного опыта проведения соревнований.

Список использованных источников

1. Радаев, В. В. Российский бизнес: на пути к легализации? / В. В. Радаев // Вопр. экономики. – 2002. – № 1. – С. 68–71.
2. Лебедев, М. В. Конкуренция и соревнование: дифференциация понятий / М. В. Лебедев // Экономический рост Республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость : материалы XIII Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 14 мая 2020 г. / Белорус. гос. экон. ун-т ; редкол.: В. Ю. Шутилин (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2020. – С. 34–35.

3. Ашурков, О. А. Экономико-правовые исследования проблем состязательности и оценки результатов хозяйственной деятельности / О. А. Ашурков, Н. А. Орлова // Вестн. Ин-та экон. исслед. – 2018. – № 1 (9). – С. 144–153.
4. Шабашев, В. А. Экономическое соревнование в новом хозяйственном механизме / В. А. Шабашев; Кемер. гос. ун-т. – Кемерово: КГУ, 1990. – 86 с.
5. Организация социалистического соревнования хозяйства в сельском хозяйстве: обзор. информ. / Белорус. науч.-исслед. ин-т экономики и орг. сел. хоз-ва; подгот.: Н. Ф. Месник, Т. Е. Бондарь, В. Г. Гусаков. – Минск: Ураджай, 1985. – 43 с.
6. Лебедевич, М. В. Особенности проведения социалистического соревнования в советский период и возможное использование опыта на современном этапе развития экономики Республики Беларусь / М. В. Лебедевич // Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития: материалы XX Международ. науч. конф., Минск, 17–18 окт. 2019 г.: в 3 т. / НИЭИ М-ва экономики Респ. Беларусь; редкол.: Ю. А. Медведева [и др.]. – Минск, 2019. – Т. 2. – С. 120–122.
7. Евдокимова, Е. А. Соревнование как инструмент стимулирования персонала / Е. А. Евдокимова // Современ. наука: актуал. проблемы теории и практики. Сер.: Экономика и право. – 2012. – № 10. – С. 35–36.
8. Бельский, В. Некоторые аспекты мотивации труда работников сельскохозяйственных организаций / В. Бельский, Н. Старовойтова // Агроэкономика. – 2005. – № 9. – С. 16–19.
9. Кича, Л. М. Особливості закордонного досвіду мотивації праці / Л. М. Кича // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: зб. наук. пр. / Приазов. держ. техн. ун-т. – Маріуполь, 2013. – Вип. 26. – С. 72–76.
10. Исикава, К. Японские методы управления качеством: сокр. пер. с англ. / К. Исикава; науч. ред. А. В. Гличев. – М.: Экономика, 1988. – 215 с.
11. Питерс, Т. В поисках эффективного управления: (опыт лучших компаний): пер. с англ. / Т. Питерс, Р. Уотермен; общ. ред. и вступ. ст. Л. И. Евенко. – М.: Прогресс, 1986. – 418, [5] с.
12. Роббинс, С. П. Основы организационного поведения / С. П. Роббинз; пер. с англ. О. Л. Пелявского; Ун-т Сан-Диего. – 8-е изд. – М. [и др.]: Вильямс, 2006. – 443 с.
13. Харрингтон, Д. Х. Управление качеством в американских корпорациях: сокр. пер. с англ. / Д. Х. Харрингтон; [предисл. Т. Дж. Питерса; авт. вступ. ст. и науч. ред. Л. А. Конарева]. – М.: Экономика, 1990. – 271 с.
14. Бондаревська, К. В. Стимулювання персоналу: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії / К. В. Бондаревська, Т. О. Товмашенко // Молодий вчений. – 2015. – № 3 (18), ч. 1. – С. 26–31.
15. Бельский, В. И. Экономический механизм государственного регулирования сельскохозяйственного производства (теория, методология, практика): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / В. И. Бельский; Ин-т экономики НАН Беларуси. – Минск, 2019. – 56 с.

References

1. Radaev V. Russian business: on the way to legalization? *Voprosy ekonomiki* [Economic Issues], 2002, no. 1, pp. 68–71 (in Russian).
2. Lebedevich M. V. Competition: differentiation of concepts. *Ekonomicheskii rost Respubliki Belarus': globalizatsiya, innovatsionnost', ustoychivost': materialy XIII Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, Minsk, 14 maya 2020 g.* [Economic growth of the Republic of Belarus: globalization, innovation, sustainability: materials of the XIII International scientific-practical conference, Minsk, May 14, 2020]. Minsk, 2020, pp. 34–35 (in Russian).
3. Ashurkov O. A., Orlova N. A. Economic and legal research of the issues of contentiousness and estimation of economic activity results. *Vestnik Instituta ekonomicheskikh issledovaniy = Vestnik of Institute of Economic Research*, 2018, no. 1 (9), pp. 144–153 (in Russian).
4. Shabashev V. A. *Economic competition in a new economic mechanism*. Kemerovo, Kemerovo State University, 1990. 86 p. (in Russian).
5. Mesnik N. F., Bondar' T. E., Gusakov V. G. *Organization of socialist competition in agriculture*. Minsk, Uradzhai Publ., 1985. 43 p. (in Russian).
6. Lebedevich M. V. Features of the socialist competition in the Soviet period and the possible use of experience at the present stage of development of the economy of the Republic of Belarus. *Problemy prognozirovaniya i gosudarstvennogo regulirovaniya sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya: materialy XX Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, Minsk, 17–18 oktyabrya 2019 g.* [Problems of forecasting and state regulation of socio-economic development: materials of the XX International scientific conference, Minsk, October 17–18, 2019]. Minsk, 2019, vol. 2, pp. 120–122 (in Russian).
7. Evdokimova E. A. Competition as a tool to promote staff. *Sovremennaya nauka: aktual'nye problemy teorii i praktiki. Seriya: Ekonomika i pravo* [Modern Science: Actual Problems of Theory and Practice. Series: Economics and Law], 2012, no. 10, pp. 35–36 (in Russian).
8. Bel'skii V., Starovoitova N. Some aspects of labor motivation of workers of agricultural organizations. *Agroekonomika* [Agroeconomics], 2005, no. 9, pp. 16–19 (in Russian).
9. Kicha L. M. Peculiarities of international experience of labour motivation. *Visnik Priazov's'kogo derzhavnogo tekhnichnogo universitetu. Seriya: Ekonomichni nauki: zbirnik naukovikh prats'' = Reporter of the Priazovski State Technical University. Section: Economic sciences: collection of scientific works*. Mariupol, 2013, iss. 26, pp. 72–76 (in Ukrainian).
10. Ishikawa K. *What is total quality control? The Japanese way*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1985. 215 p.

11. Peters T. J., Waterman R. H. *In search of excellence: lessons from America's best-run companies*. New York, Harper & Row, 1982. 360 p.
12. Robbins S. P. *Essentials of organizational behavior*. 8th ed. Upper Saddle River, Prentice Hall, 2005. 330 p.
13. Harrington H. J. *The improvement process: how America's leading companies improve quality*. New York, McGraw-Hill, 1987. 239 p.
14. Bondarevska K. V., Tovmashenko T. O. The stimulation of personnel: foreign experience and domestic reality. *Molodii vchenii = Young Scientist*, 2015, no. 3 (1), pp. 26–31 (in Ukrainian).
15. Bel'skii V. I. *Economic mechanism of state regulation of agricultural production (theory, methodology, practice)*. Abstract of Ph.D. diss. Minsk, 2019. 56 p. (in Russian).

Информация об авторе

Лебедевич Марина Викторовна – научный сотрудник. Институт экономики, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: Lebedevich_marina@mail.ru

Information about the author

Marina V. Lebedevich – Scientific Researcher. Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: Lebedevich_marina@mail.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)
УДК 338.486.5(476)
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-117-121>

Поступила в редакцию 18.06.2020
Received 18.06.2020

И. В. Олюнина

Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ ДО 2035 ГОДА

Аннотация. Рассматривается Проект Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года. Анализируются перспективы развития различных сегментов туристической индустрии Республики Беларусь.

Ключевые слова: туризм в Беларуси, стратегия развития, агроэкотуризм, инфраструктура, этнокультурное наследие, инклюзия

Для цитирования: Олюнина, И. В. Формирование Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года / И. В. Олюнина // Вест. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 117–121. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-117-121>

Irina V. OLUNINA

Belarusian State University, Minsk, Belarus

THE FORMATION OF THE NATIONAL TOURISM DEVELOPMENT STRATEGY IN THE REPUBLIC OF BELARUS UNTIL 2035

Abstract. In the article, the Project of National Tourism Development Strategy in the Republic of Belarus until 2035 is considered. The prospects of development of various segments of the tourism industry of the Republic of Belarus are analyzed.

Keywords: tourism in Belarus, development strategy, agroecotourism, infrastructure, ethnocultural heritage, inclusion

For citation. Olunina I. V. The formation of the National Tourism Development Strategy in the Republic of Belarus until 2035. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 117–121 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-117-121>

Введение. На современном этапе перед профессионалами туристической индустрии Республики Беларусь стоит целый ряд комплексных задач, которые необходимо решать на разных уровнях с целью повышения международной конкурентоспособности отечественного туристического продукта. В связи с пандемией COVID-19 и острым кризисом на мировом туристическом рынке решение проблем в отрасли приобретает особую актуальность. В этой связи в 2020 году был разработан проект Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года.

Целью разработки стратегии является эффективная реализация туристического потенциала Республики Беларусь на внутреннем и внешних рынках, которая будет способствовать достижению Республикой Беларусь целей устойчивого развития в области обеспечения экономического роста, занятости и благосостояния населения посредством роста доходов от туризма и стимулирования развития регионов. В документе рассматриваются актуальные тенденции и перспективы развития туризма в современном мире, современная ситуация и потенциал развития туризма в Республике Беларусь, определены цель, задачи и ключевые ориентиры развития туризма в стране.

Основная часть. Проект Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года ставит целью увеличить долю Беларуси в мировых туристических доходах с 0,04% в 2016 году до 0,1% в 2035 году. Среди экономических задач – увеличение ежегодного суммарного объема экспорта услуг международного туризма и пассажирских перевозок с 1,2 млрд долл. до 3 млрд долл., диверсификация направлений въездного туризма, увеличение до 40% доли тури-

стических прибытий из стран ОЭСР и увеличение доходов с 71 до 250 долл. от одного иностранного туриста. Кроме того, в планах – создание специальных туристско-рекреационных парков с благоприятным инвестиционным климатом, а также введение в эксплуатацию единой электронной платформы, консолидирующей бизнес-процессы по визовой поддержке, страхованию, регистрации и транзакциям, связанным с путешествиями по территории Республики Беларусь [1].

Министерством спорта и туризма Республики Беларусь было организовано общественное обсуждение проекта на Правовом форуме Беларуси с 20 по 30 марта 2020 года. Кроме того, направление предложений по проекту могло осуществляться непосредственно в адрес Министерства спорта и туризма посредством письменных и электронных обращений. Эксперты кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета Белорусского государственного университета по итогам анализа проекта Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года сочли целесообразным внесение в документ ряда изменений и дополнений. Основные замечания были обработаны автором статьи и распределены в несколько блоков: понятийно-терминологический аппарат, достижение ЦУР, развитие и стандартизация инфраструктуры, подготовка кадров и качество сервиса, кластеризация в туризме, снижение налоговой нагрузки, формирование ГЧП, визовая либерализация, формирование имиджа и бренда страны.

Доработка понятийно-терминологического аппарата стратегии необходима в части, касающейся видов туристической деятельности. Следует более четко обозначить разницу между сельским и экологическим туризмом, необходимо сделать акцент на развитие природоориентированных видов туризма и соблюдение международных стандартов при организации экопутешествий [2]. Многими экспертами и участниками общественного обсуждения было отмечено, что поддержка охотничьего туризма на государственном уровне не является целесообразной и противоречит принципам устойчивого развития.

Кроме того, необходимо активное привлечение научного потенциала страны для проведения маркетинговых исследований, уточнения интересов различных целевых аудиторий, диверсификации турпродукта. Сотрудникам ООПТ, работающим с туристическими группами, необходимо повышение квалификации – приобретение навыков экскурсовода и интерпретатора, изучение иностранных языков. Поддержка развития экологического туризма в Республике Беларусь должна осуществляться на постоянной основе с учетом принципов устойчивого развития. Так, для каждой ООПТ должна быть разработана стратегия с учетом локальной специфики (с наличием визит-центров, экотроп и экомаршрутов, оборудованных по интерактивному принципу для всех категорий посетителей). Прием гостей в ООПТ должен вестись высококвалифицированными специалистами с учетом ограничения антропогенной нагрузки и сохранением регионального природного и культурного ландшафта.

При описании агроэкотуризма следует учесть, что данный вид туристической деятельности репрезентирует самобытность народа на основе сохранения этнических традиций. Республика Беларусь обладает сохраненными традициями уникальной этнической культуры, интересной туристам из урбанистических центров, незнакомых с таким культурным комплексом на основе самобытного экологического опыта. Усиление акцента при формировании туров на самобытность и этнографию каждого региона требует проведения профессиональных этнографических экспедиций с целью сохранения и популяризации этнокультурного наследия регионов Беларуси. По мнению этнологов, этнографический туризм является приоритетным видом современной туристической деятельности в Республике Беларусь, поскольку основой мотивации любого туриста является знакомство с этнокультурным наследием посещаемой страны. Важным дополнением будет являться включение в Проект стратегии развития музейного туризма как вида туристической деятельности, способствующего взаимовыгодной интеграции музейных учреждений и туристической индустрии.

Важным компонентом формирования стратегии является усиление работы по созданию благоприятной среды для всех категорий туристов. Инклюзивность современного туризма заключается не только в создании соответствующей инфраструктуры, но и трансформации уже существующего туристического продукта. Следует учесть все категории туристов с особыми потребностями

и более конкретно обозначить льготы при совершении ими туристических путешествий по территории Беларуси.

Одна из важнейших проблем, стоящих перед профессионалами туристической индустрии Республики Беларусь, – преодоление диспропорции в развитии туризма между центром и регионами. Абсолютной необходимостью сегодня является выработка стратегии регионального развития туризма с учетом специфики каждого региона, разработка региональных тематических культурных маршрутов, а также белорусской составляющей европейских культурных маршрутов для интеграции в европейское туристическое пространство. Следует усилить конкретную локальную работу по эффективному улучшению сервиса и модернизации туристической инфраструктуры. Кластерная модель в данном случае не является единственно возможным вариантом организации работы туристической дестинации, необходимо учесть и другие возможности, основанные на традициях белорусов («талака», «грамада» и др.). Индивидуальные комплексные программы развития дестинаций должны быть разработаны по инициативе местных жителей, с учетом региональных особенностей и ресурсосберегающих технологий.

Необходимо внесение существенных дополнений по осуществлению непрерывности обучения и профессиональной подготовки в раздел проекта «Кадровая политика и образование». Подготовка, переподготовка кадров, а также повышение квалификации и аттестация не могут осуществляться общественными объединениями и иными организациями, так как в этих вопросах необходимо соблюдать единый действующий стандарт. Возможно создание единого центра подготовки (Университета или Академии туризма) с филиалами в регионах. Для повышения эффективности подготовки кадров необходима государственная поддержка развития образовательного и научного туризма (академическая мобильность, международные проекты, научные стажировки, обучение за рубежом), проведение и финансирование профессиональных научных исследований в сфере туризма. Необходимо усилить качество подготовки учебно-методической литературы и обеспечения межвузовского сотрудничества (координация учебных планов и программ подготовки специалистов). Важно усиление практикоориентированности II ступени образования (магистратуры), взаимодействия с заказчиками кадров (субъектами туристической индустрии). В подготовке кадров приоритет будет отдан модульно-технологическому направлению образовательных программ с целью интеграции учебного и производственного процесса. В вопросе аттестации кадров также необходимы изменения. Целесообразно создание единого Республиканского центра при Университете туризма с филиалами в регионах по подготовке экскурсоводов, гидов-переводчиков и руководителей тургрупп (подготовка, организация и проведение профессиональной аттестации).

Следует учесть многолетний опыт подготовки кадров в ведущих вузах страны, среди которых лидером является Белорусский государственный университет. Так, в сотрудничестве с НАН Беларуси кафедрой этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета БГУ выполняется тема НИР «Современные этнические традиции Республики Беларусь» подпрограммы № 1 «История и культура» Государственной программы научных исследований «Экономика и гуманитарное развитие белорусского общества» на 2016 – 2020 гг. Ежегодно коллективом кафедры под руководством доктора исторических наук, профессора Тадеуша Антоновича Новогородского проводятся этнографические экспедиции в различных регионах Республики Беларусь, готовятся к печати сборники полевых этнографических материалов, научные публикации, предложения по интерпретации и рекомендации по сохранению элементов этнокультурного наследия Беларуси в туристской сфере. Результаты данных исследований актуальны и могут быть использованы для формирования культурной стратегии Беларуси с учётом историко-культурного наследия страны, для решения задач регионального и местного развития Республики Беларусь; для разработки учебных программ по подготовке специалистов в области туризма и охраны историко-культурного наследия Беларуси. Результаты исследований успешно используются в учебной работе Белорусского государственного университета, апробированы на многочисленных республиканских и международных научных конференциях [3].

На современном этапе остро необходимо формирование государственно-частного партнерства в сфере туризма для усиления связей и консолидации усилий между представителями местных властей, бизнеса, общественности. От госструктур в отрасли ждут снижения налоговой нагрузки, устранения дополнительных расходов для туриста, стабильной нормативно-правовой поддержки, дальнейшей визовой либерализации (расширение безвизового режима въезда на все пункты пропуска, в том числе автомобильные и железнодорожные), а также уменьшения бюрократизации и формирования благоприятного инвестиционного климата.

Важным фактором развития должна стать ускоренная цифровизация туристической отрасли: тесное сотрудничество с ведущими разработчиками международных систем онлайн-бронирования, электронные системы навигации, базы данных, аудиогиды и другие профильные приложения с тем, чтобы войти в единую базу данных туристических объектов Республики Беларусь в сети Интернет. Должен быть создан качественный бренд страны, основанный на этнокультурном наследии Беларуси, поскольку от формирования имиджа страны на международном туристическом рынке зависят привлечение туристов и рост доходов. При этом процесс не должен быть привязан к определенному сроку или событию, работа должна быть организована планомерно, поэтапно и постоянно, с привлечением широкого круга экспертов, профессионалов и общественности.

Более эффективной работе объектов индустрии гостеприимства будет способствовать создание единого Национального гостинично-туристического центра (сертификация туристических и гостиничных услуг, организация и проведение обучающих семинаров и курсов повышения квалификации работников индустрии гостеприимства), создание Национального бюро для развития делового и событийного туризма, развитие комплексных специализированных программ гостеприимства («China Friendly» и др.). Следует более конкретно обозначить современные функции инфоцентров и расширение диапазона их действия во всех регионах страны.

По оценкам экспертов UNWTO, убытки из-за пандемии COVID-19 будут стоить туристической отрасли 5–7 лет развития. Ожидаемое падение на 20–30% может привести к снижению поступлений от международного туризма (экспорта) в размере 300–450 млрд долл. Специалистами отрасли прогнозируется длительная невозможность восстановления организованных туристических потоков, а также слабая деловая активность и отсутствие возможности путешествий на протяжении продолжительного периода. Поэтому при дальнейшей разработке проекта следует учесть, что многие целевые показатели реализации Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь на период до 2035 года значительно завышены и не согласуются с динамично меняющейся реальностью.

Заключение. Предложения по итогам рассмотрения экспертами кафедры этнологии, музеологии и истории искусств исторического факультета БГУ проекта Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года были переданы сотрудникам Департамента по туризму Министерства спорта и туризма Республики Беларусь и учтены при дальнейшей доработке документа.

Таким образом, в проекте Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года учтены все основные тенденции развития мировой туристической индустрии: особое внимание в ближайшие годы в Республике Беларусь будет уделено стимулированию развития внутреннего туризма, поддержке сельского и экологического туризма. Турпродукт будет переориентирован на инсайдинг, подготовка кадров эффективно цифровизирована, безопасность максимально усилена. Все изменения должны проходить при укреплении международного сотрудничества, а также при максимальной консолидации усилий профессионалов по ускоренному восстановлению и дальнейшему устойчивому развитию туристической индустрии Республики Беларусь.

Список использованных источников

1. Проект Национальной стратегии развития туризма в Республике Беларусь до 2035 года [Электронный ресурс] // Правовой форум Беларуси. – Режим доступа: <http://forumpravo.by/forums/npa.aspx?forum=15&top>. – Дата доступа: 27.04.2020.

2. Концепция Национальной стратегии устойчивого развития Республики Беларусь на период до 2035 года [Электронный ресурс] / М-во экономики Респ. Беларусь. – Минск : [б. и.], 2018. – Режим доступа: <https://www.economy.gov.by/uploads/files/ObsugdaemNPA/Kontseptsija-na-sajt.pdf>. – Дата доступа: 22.03.2020.

3. Олюнина, И. В. Достижение целей устойчивого развития в этнографических исследованиях / И. В. Олюнина // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі : [зб. арт.] / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літаратуры, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск, 2019. – Вып. 26. – С. 294–298.

References

1. The Project of the National Strategy for the Development of Tourism in the Republic of Belarus until 2035. *Belarus Legal Forum*. Available at: <http://forumpravo.by/forums/npa.aspx?forum=15&top> (accessed 27.04.2020) (in Russian).

2. *The concept of the National Strategy for Sustainable Development of the Republic of Belarus for the period until 2035*. Minsk, 2018. Available at: <https://www.economy.gov.by/uploads/files/ObsugdaemNPA/Kontseptsija-na-sajt.pdf> (accessed 22.03.2020) (in Russian).

3. Olunina I. V. Achieving the Sustainable Development Goals in ethnographic research. *Pytanni mastatstvaznaustva, etnologii i fal'klarystyki: zbornik artykulau* [Questions of art history, ethnology and folklore: collection of articles]. Minsk, 2019, iss. 26, pp. 294–298 (in Russian).

Информация об авторе

Олюнина Ирина Владимировна – кандидат исторических наук, доцент. Белорусский государственный университет (ул. Красноармейская, 6, 220030, Минск, Республика Беларусь). E-mail: irinaolunina@yandex.ru

Information about the author

Irina V. Olunina – Ph. D. (Hist.), Associate Professor. Belarusian State University (6 Krasnoarmeyskaya Str., Minsk 220030, Belarus). E-mail: irinaolunina@yandex.ru

РЭЦЭНЗІІ
REVIEWS

Паступіў у рэдакцыю 29.12.2020
Received 29.12.2020

М. У. Мікуліч

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

НА ШЛЯХУ ПЕРАЕМНАСЦІ ТРАДЫЦЫЙ І КАШТОЎНАСЦЕЙ

10 снежня 2020 г. споўнілася 90 год з дня нараджэння выдатнага беларускага літаратуразнаўцы і літаратурнага крытыка, вядомага паэта і перакладчыка Міколы Арочки (1930 – 2013). Да гэтай даты “Выдавецкі дом “Беларуская навука” выпусціў ў свет у серыі “Беларускі кнігазбор” кнігу пісьменніка “Выбраныя творы”. Яе ўкладальнік (ён жа аўтар прадмовы і каментарыя), добры знаўца жыцця і творчасці М. Арочки, крытык, паэт і краязнаўца С. Чыгрын уключыў у выданне найбольш значныя яго вершы і літаратуразнаўчыя працы, а таксама буйныя драматычныя паэмы “Крэва”, “Судны дзень Скарыны” і “Каранацыя Міндоўга”.

Кніга атрымалася цікавая, пазнавальная, змястоўная, цэласная; яна дае добрае ўяўленне пра Міколу Арочку як навукова-творчую асобу – мэтанакіраваную, яркую, шматгранна адораную, пра яе ідэйна-мастацкія і літаратуразнаўчыя пошукі і адкрыцці.

Пачынаў М. Арочка як паэт. Самыя раннія яго вершы друкаваліся ў слонімскай раённай газеце “Вольная праца”, баранавіцкай абласной газеце “Чырвоная звязда”, рэспубліканскай газеце “Савецкі селянін” і іншых. Першыя зборнікі паэта “Не ўсе лугі пакошаны” (1958), “Ветраломная паласа” (1962) і “Крылатае семя” (1967) звярталі на сябе ўвагу непасрэднасцю светаадчування, натуральнасцю разгортвання думкі, характэрнай паэтычнай ўзрушанасцю, прагай самацвярджэння. У вершы “Пакуль малады” (1956) ён шчыра прызнаваўся: “Ногі просяцца ў далеч нязнаных дарог, // Свежасць ніў удыхнуць хочуць грудзі”. Лірычны герой паэта вызначаўся арыентацыяй на высокія духоўна-маральныя каштоўнасці, змястоўным, насычаным эмацыянальным жыццём.

Героі твораў М. Арочки – жняя ў самацканым фартушку, палявод-хлебароб з абветраным і загарэлым тварам, механізатар, рабочы, якому “не сорам сонцу рукі паказаць”, радзей – настаўнік, заклапочаны сваімі выхаванцамі. Усе яны добра ведаюць сапраўдную цану стомы і задавальнення ад працы.

Як паэт, творца М. Арочка належыць да так званага філалагічнага пакалення ў нашай літаратуры, пакалення, дзяцінства якога было абпалена вайной, а таму яно асабліва цэніць і ўслаўляе асновы мірнай, стваральнай працы, накіраванай на развіццё, упарадкаванне і росквіт роднага краю.

Гэтым часам М. Арочка распрацоўваў традыцыйны для беларускай літаратуры верш – лірыка-апавядальны па сваім характары, з канкрэтна-пачуццёвай, прадметна-рэчыўнай метафорыкай і пластычным рытміка-інтанацыйным малюнкам. У адзначаных паэтычных зборніках мы заўважаем даволі шмат цікавых і арыгінальных вобразных знаходак, якія сведчылі пра несумненную адоранасць маладога аўтара: “Залаты абрус іржышча // На палетку жнівень разаслаў” (“Соль”), “Касьба за Шчараю пая, // Звініць над паплавамі” (“На канікулах”), “Вось-вось – і наш цягнік падставіць сонцу // На павароце выгінасты бок!” (“У прыгарадным”) і інш.

Наступныя кнігі паэзіі М. Арочкі “Кветкі бяссмертніку” (1972), “Матчына жыта” (1978), “Падземныя замкі” (1986) і іншыя засведчылі відавочны рост творчага майстэрства, асабліва драматызацыі лірычнага мыслення аўтара, узрастанне вагі філасофска-медытатыўнага асэнсавання складаных і супярэчлівых з’яў і працэсаў рэчаіснасці.

Творы М. Арочкі 1970 – 1990-х гг. глыбока выяўляюць характэрныя грані яго жыццёвага вопыту, духоўна-сацыяльнай біяграфіі. Прыватна-чалавечае, асабіста-інтымнае арганічна пераплятаюцца ў іх з сацыяльна значным, грамадзянска-патрыятычным, агульначалавечым. Яны характарызуюцца сцвярджаннем адзінства духоўна-маральнага свету асобы і прыроднага асяроддзя, павагі і любові да роднай зямлі і працы на ёй, услаўленнем першакаштоўнасцей чалавечага жыцця, яго духоўна-сацыяльных перспектыв і даляглядаў:

Я сёння перажыў усю яе,
Світальную дарогу ў кут бацькоўскі.
Іду з чыгункі... Цемра растае.
І беды прыглушаюцца мае,
Калі глытаю вецер роднай вёскі.
.....
Зямля мне з ночы голас падае,
Жаўрук,
з-пад ног сарваўшыся ў нябёсы,
Зару вітае... Як мне не стае
Вось гэтай ранняй свежасці твае,
Зямля бацькоў,
што стала маім лёсам!
(“Дарогай святання”).

Мы бачым, што лірычны герой М. Арочкі арганічна паяднаны з векавечным вопытам сваіх дзядоў і прадзедаў, нацыянальна-гістарычным мінулым роднага краю. Гэта цэльная ў духоўна-светапоглядным плане натура, сабраны і адмабілізаваны характар, які жыве высокімі ідэямі сацыяльна-патрыятычнага адраджэння беларускага народа.

У многіх вершах паэт звяртаецца да сваіх вытокаў, імкнецца асэнсаваць карані родавай жыццёвай біяграфіі, згадвае старонкі заходнебеларускага культурна-асветнага руху і рэвалюцыйнага змагання, здратавання сцэжкі ваеннага ліхалецця (“Падпольшчыца”, “Партызанскі хутар”, “Вялікая Кракотка”, “Спрэчка наконт духоўнасці” і інш.).

Сэнсаўтваральнымі ў мастацкай свядомасці М. Арочкі з’яўляюцца такія ёмістыя сацыяльна-маральныя катэгорыі, як чалавек, ворыва, колас, жыта, хлеб, хата, родны край, жыццё, дарога, свет. Многія творы паэта аб’яднаны “пошукам зашыфраваных стагоддзямі кодаў любові і добра” (Г. Дашкевіч). “Спрыяць дабру – мой сэнс нялёгкай службы”, – сцвярджае ён у вершы “Сповідзь жыццю”.

У вершах, напісаных на заключным этапе жыцця і творчасці, якія дагэтуль яшчэ не друкаваліся і невядомы шырокаму чытачу і спецыялістам, М. Арочка, апелюючы да ідэй сацыяльнай і нацыянальнай справядлівасці і свабоды, дэмакратыі і галоснасці, звяртаўся да крывава-балючага матэрыялу сацыяльна-палітычных рэпрэсій 1930-х гг. (“Спісы высялення”, “Трагедыя Тарашкевіча”, “Падземны маналог рэабілітаванага”, “Безназоўныя сыны” і інш.), сцвярджаў ідэі незалежнага развіцця Беларусі, яе нацыянальна-культурнай самабытнасці, зберажэння роднай мовы (“Святая зямля”, “Хлеб і мова”, “Апошняе жаданне”, “Душа роднай мовы” і інш.), прыгдваў сваіх самых блізкіх і дарагіх людзей – маці і бацьку, сыноў Леаніда і Віталія (“Каласы ў хвартуху тваім”, “Горкі лубін”, “Бацькава відушчасць”, “Страта” і інш.), услаўляў духоўна-хрысціянскія каштоўнасці чалавечага жыцця (“Па дарозе на споведзь”, “Малітва да Бога-бацькі”, “Асвятчэнне крыніцы”, “Малітва сына Віталіка” і інш.) і г. д. Паэт сведчыў майстэрства яркага, жывапіснага, пластычна выяўленага мастацка-вобразнага малюнка.

Пазнанне рэчаіснасці ў М. Арочкі было прасякнута чысцінёй духу лірычнага героя, шчырасцю ўспрымання з’яў і прадметаў, глыбокім пранікненнем у іх духоўна-маральны змест. Яно грунтавалася на акце здзіўлення, працэсе адкрыцця і, як вынік, – душэўнай узрушанасці. Мастацка-вобразныя структуры паэта вызначаліся такімі асаблівасцямі, як нечаканасць супастаўленняў,

суаднясенне розных па сваім характары і маштабе фактаў і працэсаў, кантраснасць колераў і адценняў, перапад рытміка-інтанацыйнага гучання: “Вецер Цёрся аб мокры вугал” (“Куртка Валянціна Таўлая”), Карадаг “З кратара горы вывергнуў, // Скал награвасціў над морам // І, прыкусіўшы язык свой вогненны, // Змоўк!..” (“Карадаг”), “Плынь рэчкі // З плацінай хапаецца за грудкі...” (“Пах слова свайго...”), “З ляшчын высокіх шчодратца арэхі, // Аж замірае ў любасці душа. // Жаўтлявыя лісты пывуць, шуршаць // Між чуйных пальцаў з золатам уцехі...” (“З ляшчын высокіх шчодратца арэхі...”).

Вялікім укладам у беларускі нацыянальны эпас з’яўляюцца драматычныя паэмы М. Арочки “Курганне”, “Крэва”, “Судны дзень Скарыны” і “Караная Міндоўга”. Яны прысвечаны асэнсаванню складаных старонак нацыянальна-гістарычнага развіцця, якія сталі вызначальнымі ў грамадска-палітычным і сацыяльным лёсе народа.

Паэт ішоў у глыбіню гістарычных падзей і часу, імкнуўся спасцігнуць асновы багатага і разнастайнага духоўна-сацыяльнага вопыту і традыцый роднай зямлі. Творы ўражваюць канцэптуальнасцю філасофскага мыслення, прасторнасцю гуманістычнай думкі, падкрэсленай ёмістасцю мастацкага зместу, шматлікімі яркімі карцінамі і вобразамі. Яны прасякнуты выразным аналітычным пачаткам і адначасова глыбокім патрыятычным пафасам, выяўленнем спаконвечных сховаў мудрасці, духу і волі Радзімы. Думаецца, зусім абгрунтавана, успамінаючы свайго былога калегу па сумеснай працы ў Інстытуце літаратуры імя Я. Купалы, тагачасны загадчык аддзела старажытнай беларускай літаратуры, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі В. Чамярыцкі ў нашай гутарцы ў сакавіку 2013 г. адзначыў наступнае: “Мікола Арочка быў не толькі таленавітым паэтам, выдатным знаўцам і даследчыкам беларускай паэзіі ХХ стагоддзя. Ён глыбока цікавіўся і далёкай мінуўшчынай Беларусі, яе багатай і складанай гісторыяй, імкнуўся спасцігнуць і творча асэнсаваць драматычны лёс беларускага народа. Нездарма крылатыя словы Янкі Купалы “пачнём дакапывацца самі разгадкі нашых крыўд і бед” Мікола Арочка зрабіў эпіграфам сваёй гістарычнай паэмы “Крэва”. Ён быў захоплены культурна-гістарычным подзвігам вялікага Францыска Скарыны і ў яго драматычным жыццёвым лёсе паэт бачыў духоўную драму ўсяго беларускага народа. Свой глыбокі роздум на гэты конт М. Арочка выклаў у выдатнай паэме “Судны дзень Скарыны”, якая па праву з’яўляецца адным з найбольш значных твораў у беларускай літаратуры, прысвечаных нашаму першадрукару”.

Арочку-літаратуразнаўцу і літаратурнага крытыка найперш хваляваў, па яго словах, “каларытны, лаканічны, згущана схоплены паказ істотнага ў біяграфіі душы, лёсу, часу”. Гэта добра выявілі кнігі “Валянцін Таўлай” (1969), “Галоўная служба паэзіі” (1974), “Беларуская савецкая паэма” (1979), “Саюз часу і майстэрства” (1981), “Максім Танк: жыццё ў паэзіі” (1984), “Паэзія і вайна” (1987). Манаграфіі даследчыка пра беларускую паэму і творчасць Максіма Танка, на нашу думку, з’яўляюцца аднымі з лепшых у беларускім літаратуразнаўстве.

У першай з іх М. Арочка аналізуе працэс станаўлення і развіцця айчынай паэмы. Вучоны правёў вялікую працу па сістэматызацыі багатага і разнастайнага матэрыялу, дыферэнцыяцыі паэмнага жанру ў беларускай літаратуры. На аснове разгляду паэтычнага эпасу Я. Купалы, Я. Коласа, А. Куляшова, М. Танка, А. Русецкага, А. Вялюгіна, Р. Барадуліна і некаторых іншых аўтараў (даволі часта ў суаднесенасці з мастацкімі пошукамі прадстаўнікоў розных нацыянальных культур былога СССР) ён вылучае формы падзейна-аб’ектывізаванай, ліра-маналагічнай і драматычна-дыялогавай паэмы. Многія старонкі даследавання звяртаюць на сябе ўвагу тонкім аналізам складанай матэрыі беларускага паэмнага жанру, глыбінёй і вынашанасцю меркаванняў і ацэнак. Напрыклад, разглядаючы паэмы У. Дубоўкі 1920-х гг., М. Арочка падкрэслівае іх “дынамізм, узвіхраную сутычку супярэчлівых настройў і адчуванняў, імпульсіўнасць, гулка-імклівую меладычнасць”.

Манаграфія М. Арочки пра творчасць М. Танка вызначаецца падкрэсленай глыбінёй і маштабнасцю погляду даследчыка як на выдатнага беларускага паэта, так і на ўвесь нацыянальны літаратурны працэс. За кожнай асобнай з’явай і падзей ён абавязкова бачыць тую сацыяльна-гістарычную глебу, якая выклікала іх да жыцця. М. Арочка выяўляе працэс зараджэння самабытнага мастацкага таленту М. Танка, прасочвае асаблівасці яго развіцця ад прамоўніка-заклікавых твораў давераснёўскага перыяду да светлых філасофска-гуманістычных роздумаў і сентэнцый,

гарманічна стройных форм 1980-х гг. Думка аўтара рухаецца па лініі ідэйна-мастацкага росту паэта, няўхільнага ўзбагачэння вобразна-стылявой палітры яго густога, насычанага, кражыстага пісьма.

Манаграфія характарызуецца праблемнасцю, аналітычнасцю, уменнем аўтара аналізаваць мастацкі твор у непарыўным адзінстве яго зместу і формы. Вялікую ўвагу М. Арочка ўдзяляў вывучэнню паэтыкі, стылю, творчага майстэрства М. Танка.

Неабходна заўважыць, што М. Арочка прыняў актыўны ўдзел у падрыхтоўцы акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя” ў 4 тамах 6 кнігах, напісаўшы для гэтага выдання больш раздзелаў, чым хто іншы з даследчыкаў. Глыбокім аналізам духоўна-мастацкага свету асобы, характэрных рыс індывідуальна-аўтарскага стылю вызначаюцца яго раздзелы пра паэзію 1930-х гг., творчасць А. Куляшова, М. Танка, В. Таўлая, Л. Геніюш і інш.

Творчая спадчына Міколы Арочки – яркая старонка ў гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя. Уся яна – і мастацкая, і літаратуразнаўчая – з’яўляецца прыкладам адказнага і сумленнага служэння місіі літаратара, гуманіста, патрыёта роднай зямлі.

Кнігі Міколы Арочки хочацца чытаць і перачытваць. Яны развіваюць, узбагачаюць і ўзвышаюць, дапамагаюць глыбока асэнсоўваць складаныя праблемы жыцця чалавека і грамадства. Усё гэта яшчэ раз пацвердзілі і “Выбраныя творы” пісьменніка.

Информация об авторе

Микулич Николай Владимирович – кандидат филологических наук, доцент, заведующий отделом. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: mikmik43@gmail.com

Information about the author

Nikolay V. Mikulich – Ph. D. (Philol.), Associate Professor, Head of the Department. Center for Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Sarganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: mikmik43@gmail.com.

ВУЧОНЫЯ БЕЛАРУСІ
SCIENTISTS OF BELARUS

Поступила в редакцию 02.12.2020
Received 02.12.2020

ЕВГЕНИЙ МИХАЙЛОВИЧ БАБОСОВ
(К 90-летию со дня рождения)

23 февраля 2021 г. исполняется 90 лет академику Евгению Михайловичу Бабосову. Его имя широко известно как в родной Беларуси, так и далеко за ее пределами, оно стало брендом белорусской гуманитаристики. Широкую известность ему принесли труды, в которых исследуются философско-методологические проблемы научного познания, гносеологические механизмы научных революций, а также работы, посвященные анализу современных философских, теологических и социально-политических концепций. Евгений Михайлович внес неоценимый вклад в становление в нашей стране социологической науки. Благодаря его научному авторитету и творческой настойчивости был создан академический Институт социологии, который он долгое время возглавлял, а сегодня является его Почетным директором.

Е. М. Бабосов с медалью окончил среднюю школу № 3 г. Минска, затем с красным дипломом – философское отделение исторического факультета Белорусского государственного университета имени В. И. Ленина. Дальнейшее его восхождение по жизни тесно связано с наукой и образованием. И даже когда Евгений Михайлович являлся членом университетского комсомола и работал в ЦК КПБ, его деятельность была напрямую связана с этой сферой и наполнена творческим энтузиазмом и созиданием.

Не без влияния отца, фронтовика-орденоносца, выпускника Тимирязевской сельскохозяйственной академии, Евгений Михайлович начал свой путь в науке с философского осмысления учения великого русского физиолога И. П. Павлова. Следствием такого выбора явилось изучение сущности диалектического понимания и истолкования сути философско-методологических проблем, предназначения, в частности, роли анализа и синтеза в научном познании.

Изучение социодинамики развития научного познания привело молодого ученого к выводу о том, что прогресс науки всегда происходит в острых дискуссиях, когда возникают новые идеи, выстраиваются новые теории, меняется привычная картина мира. Конфликт становится социальным механизмом возникновения новых научных теорий. Так прокладывается путь к исследованию теории, методологии и практики конкретных противоборств и способов их преодоления и разрешения. Далее, в таком же теоретико-методологическом ракурсе, раскрываются и интерпретируются в работах Е. М. Бабосова новые аспекты диалога науки и христианства, возрастающей в современных условиях роли культуры, идеологии в жизни человека, социальных общностей и народов. В этом плане следует упомянуть одну из первых работ в советской литературе, написанную Евгением Михайловичем и посвященную творчеству выдающегося мыслителя XX века Тейяра де Шардена. Не случайно эта книга занимает почетное место в библиотеке Ватикана.

Красной нитью через все творчество академика Е. М. Бабосова проходит актуальнейшая во все времена проблема человека, его познавательная преобразующая деятельность. Конечно,

в концептуальном плане в осмысление и интерпретацию избранной проблематики вносились изменения, уточнения, иногда очень существенные, но в центре внимания исследовательского интереса всегда остается человек.

Возрастающие потребности социально-экономического и духовно-культурного развития Беларуси в конце 50 – начале 60-х годов XX века требовали восстановления и развития социологической науки. В возрождении, становлении социологии, а затем ее институционализации Евгений Михайлович принимал самое активное участие, что в перспективе позволило создать Институт социологии АН БССР. Этот период отличался не только серьезными научными достижениями, но и назреванием кризиса советской системы, а также сложностями, вызванными аварией на Чернобыльской АЭС. Институт социологии во главе с Е. М. Бабосовым одним из первых в Беларуси организовал исследование последствий чернобыльской катастрофы и ее воздействия на жизнь людей. Фактически в институте была разработана и концептуализирована философско-социологическая теория катастроф, которая нашла воплощение в монографических работах Е. М. Бабосова, в которых осмыслились сущность, особенности, последствия и способы преодоления последствий чернобыльской катастрофы.

На многие актуальные проблемы Евгений Михайлович откликался фундаментальными исследованиями, новыми монографиями. В частности, это проблемы последствий аварии на Чернобыльской АЭС, перехода общества к рыночным отношениям, кризиса духовной сферы, человекомерности. Уже в последние годы из-под пера ученого вышли крупные работы, обозначающие его видение проблем развития сетевого общества, последствий цифровизации, выстраивания IT-страны в Беларуси. Постоянно Евгений Михайлович обращается к теме безопасности личности, общества и государства, проблемам развития политической системы страны. Этапными явились такие монографии Е. М. Бабосова, как «Человек в социальных системах» (2013), «Модернизация социальных систем» (2014), «Человекомерность социальных систем» (2015), «Роль креативной личности в развитии сетевого общества» (2019). В них идея человекомерности социальных систем рассматривается автором как основа устойчивого развития современного общества, где основным субъектом и движущей силой социально-экономического развития выступает человек, обладающий необходимым потенциалом для достижения высоких стратегических целей.

Для развития современных исследований в области социологии исключительно ценными являются разработанные Е. М. Бабосовым концептуальные подходы к исследованию социальной структуры современного общества, трансформационных процессов в социуме и их влияния на развитие личности, особенностей взаимодействия научно-технического и социального прогресса. Им исследованы методологические проблемы функционирования духовной культуры в жизни современного общества, проанализированы особенности развития ее основных компонентов (науки, религии, этики, политической, нравственной, художественной культуры).

Академик Е. М. Бабосов – автор более 50 индивидуальных монографий, учебников, энциклопедий и свыше тысячи научных публикаций по многим направлениям гуманитарного знания. О чем бы ни писал Евгений Михайлович – о кантовском категорическом императиве, философской доктрине католицизма, диалектике научного познания, социальных кризисах и техногенных катастрофах – везде на переднем плане человек, его духовный мир, социальная позиция, тревоги и надежды. В работах ученого мы находим глубокие философские размышления, социологические экспликации и поиски, характеризующие психологическую и социальную структуру личности, ее мировоззрение, этические нормы, жизненные ценности, политические предпочтения и антипатии, все многообразие ее бесконечно изменчивого духовного мира. Е. М. Бабосов – автор фундаментальных трудов по социальному менеджменту в условиях перехода к рыночным отношениям, глобальному единству и взаимозависимости производственных систем, активизации интеграционных процессов на постсоветском пространстве, становлении новых форм социально-экономического взаимодействия и взаимозависимости.

За цикл работ по истории социальной и философской мысли Беларуси Евгений Михайлович вместе со своими коллегами был удостоен Государственной премии БССР (1984), за высокие достижения в научной деятельности – премии НАН Беларуси (1996, 2015), за лучший учебник по

общественным наукам – премии Министерства образования Республики Беларусь (1996). В 2005 г. академику Е. М. Бабосову как выдающемуся социологу современности была присуждена премия имени Пителима Сорокина, а в 2007 г. он был удостоен высокой награды Российской академии наук – ордена Михаила Ломоносова. Белорусский государственный университет – alma mater Евгения Михайловича, с которой он никогда не прерывал связей, – присвоил ему высокое звание – заслуженный работник БГУ. За большой вклад в развитие науки ученый награжден нагрудным знаком «Золотая медаль Национальной академии наук Беларуси».

Евгений Михайлович и сегодня в строю, много и напряженно работает, преподает, консультирует, заряжая окружающих оптимизмом и жизнелюбием. Нам, его современникам, хотелось бы высказать слова искренней благодарности академику за его подвижничество и многолетний труд, направленные на развитие отечественного гуманитарного знания, и за личный пример ученого и педагога, которым мы не перестаем гордиться и восхищаться.

А. А. Коваленя, Д. К. Безнюк, П. А. Водопьянов, А. Н. Данилов